

Aktiivisen sosiaalipolitiikan ytimessä:
Etnografinen tutkimus kuntouttavasta työtoiminnasta

Päivi Mäntyneva

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

esitetään Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan suostumuksella

julkisesti tarkastettavaksi Porthanian PII-salissa

joulukuun 5. päivänä 2020 klo 12.

Helsinki 2020

Tutkimuksen ohjaajat:
Heikki Hiilamo
Professori
Valtiotieteellinen tiedekunta
Helsingin yliopisto

Ullamaija Seppälä
Varadekaani
Valtiotieteellinen tiedekunta
Helsingin yliopisto

Esitarkastajat:
Eeva Jokinen
Professori
Itä-Suomen yliopisto

Sakari Kainulainen
Dosentti
Diakonia-ammattikorkeakoulu

Vastaväittäjä:
Liisa Häikiö
Professori
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Tampereen yliopisto

Kustos:
Heikki Hiilamo
Professori
Valtiotieteellinen tiedekunta
Helsingin yliopisto

Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 175 (2020)
Yhteiskuntapolitiikka, © Päivi Mäntyneva

Valtiotieteellinen tiedekunta käyttää Urkund-järjestelmää (plagiarismin tarkastus) kaikkiin väitöskirjoihin. Väitöskirjaan sisältyvien tutkimusartikkeleiden uudelleenjulkaisuun tässä julkaisussa on saatu luvat.

ISSN 2343-273X (nid.)
ISSN 2343-2748 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-951-51-6319-6 (nid.)
ISBN 978-951-51-6320-2 (verkkojulkaisu)
Unigrafia, Helsinki 2020

Tiivistelmä

Tämä väitöstutkimus on institutionaalisesti orientoitunut etnografinen tutkimus kuntouttavasta työtoiminnasta. Kuntouttava työtoiminta on perustettu ja institutionalisoitu palvelujärjestelmään 2000-luvun alussa. Hyvinvointivaltion palveluna se yhdistää paitsi monenlaisissa elämäntilanteissa olevia ihmisiä elämänsä elämissänsä mutta myös viranomaisia ja eri hallinnonaloja monialaisesti ja -ammattillisesti.

Tutkimus syventää ja laajentaa sosiaalitieteellistä tutkimustietoa kuntouttavasta työtoiminnasta osallisuuden, toimijuuden ja toimintamahdollisuuksien näkökulmista. Tutkimuksessa avataan teoreettisten käsitteiden ja viitekehyksen avulla uudenlaista hahmotelmaa siitä, miten harjoitettu politiikka ja politiikan toimeenpano eivät ole irrallaan ihmisten arkitodellisuudesta. Aktiivisella sosaalipolitiikalla on ollut konkreettisia vaikutuksia ihmisten elämään pitkittyneen ja kroonistuneen työttömyyden tilanteissa.

Tutkimuksen metodologisena lähestymistapana oli institutionaalinen etnografia. Aineistonkeruu toteutui monipaikkaisena etnografiana vuosina 2015–2016 kolmessa työtoiminnan yksikössä. Vaiheittainen kenttätyö kesti ajallisesti kahdeksan kuukautta, mitä edelsi noin puolen vuoden suunnittelu ja käytännön valmistelutyö. Tutkimusaineisto sisälsi kuntouttavaan työtoimintaan osallistujien haastatteluaineiston (yhteensä 37) sekä kenttäpäiväkirjat muistiinpanoista kolmesta työtoiminnan yksiköstä. Tutkimusta taustoittivat yhteensä 25:n sosiaaliseen kuntoutukseen, työharjoitteluun, työkokeiluun osallistujan ja työntekijän haastattelu. Lisäksi empiirisestä tutkimuksesta kerääntyi kirjallisia dokumentteja työtoiminnasta ja sen käytännöistä eri yksiköistä.

Tutkimus purkaa myyttiä siitä, että kuntouttavaan työtoimintaan osallistujista kaikki ovat kuntoutuksen tarpeessa. Siihen osallistuu tutkimuksen mukaan työkykyisiä ihmisiä, joille ensisijainen syy osallistumiselle oli palkkatyön puute. Työtoiminnan käyttötapa osana sosaalipolitiikkaa onkin muuttunut. Osallisuuden kannalta kuntouttavan työtoiminnan olemassaolo on epäselvä. Mielekäs toiminta, yhteenkuuluvuus ja kokemus autonomisuudesta vahvistivat osallisuutta. Kuntouttava työtoiminta osoittautui tutkimuksessa myös osaksi kielteistä työttömyyden kierrettä ja umpikujaksi, mikä heikensi osallistujien tulevaisuudenodotuksia. Kuntouttavan työtoiminnan seuraukset osallisuudelle, toimijuudelle ja toimintamahdollisuuksille olivat eriytyneet. Lisäksi toimintakäytännöissä oli eroja. Ilman myönteisiä siirtymiä ja tulevai-

suushorisontteja kuntouttavan työtoiminnan lupaavat mahdollisuudet osallisuuden edistämiseksi ja toimijuuden vahvistumiseksi jäivät väliaikaisiksi ja katkonaisiksi.

Hyvistä aikomuksista huolimatta kuntouttava työtoiminta ja sen tarjoamat toimintamahdollisuudet voivatkin lujittaa yhteiskunnallisia etäisyyksiä ja osattomuutta suotuisten toimintamahdollisuuksien sijaan. Tutkimuksen teoreettiset käsitteet, osallisuus, toimijuus ja toimintamahdollisuudet, yhdistävät kaikkia ihmisiä. Toimintamahdollisuuksien politiikan vahvuus voi olla siinä, että sen avulla voi muuttaa sosiaalipolitiikan ja hyvinvointipalvelujen suuntaa kestävämmäksi.

Avainkäsitteet: kuntouttava työtoiminta, institutionaalinen etnografia, osallisuus, toimintamahdollisuudet, toimijuus

Abstract

This dissertation is an institutionally oriented ethnographic study of rehabilitative work. Rehabilitative work was established and institutionalized in the early 2000s as part of the welfare state and service system. It brings together people from a wide range of life situations and authorities from various branches of government in a multidisciplinary manner.

The research explores, broadens, and brings new social scientific knowledge on rehabilitation work from the perspectives of inclusion, human agency, and capabilities. The study opens up new possibilities on how social policy is pursued and implemented and not separated from the everyday lives of people. Active social policy has had tangible impacts on people's lives in situations of extended and even chronic unemployment.

Data were collected as a multi-location ethnography in three work units during 2015–2016. The fieldwork lasted eight months and was preceded by approximately six months of planning and practical preparatory work. The research material included interview materials for participants in rehabilitation work (37 in total) and fieldnotes of three units of work activities. A total of 25 interviews were conducted with participants in social rehabilitation, work placements (internships), work trials (job test participants), and employees. In addition, empirical research compiled written documents on work activities and its practices in different units.

This research challenges the myth that everyone involved in rehabilitative work is in need of rehabilitation. According to the study, there are many people for whom the primary reason for participation was the lack of paid employment. Thus, the way in which rehabilitative work activities is used as part of social policy has changed. From the perspective of inclusion, the existence of rehabilitative work activities is unclear. Meaningful action, cohesion, and the experience of autonomy strengthened inclusion. Rehabilitative work also proved to be a part of the negative cycle of unemployment, creating a deadlock that weakened participants' expectations for the future. The consequences of rehabilitative work activities for inclusion, human agency, and opportunities for action had been differentiated. In addition, there were differences in operating practices between work units. Without positive transitions and future horizons, the promising opportunities for rehabilitative work to promote inclusion and strengthen engagement remained temporary and interrupted, or even sudden erupted.

In spite of good intentions, rehabilitative work and the capabilities it offers can strengthen social distances and exclusion rather than favourable capabilities. Theoretical concepts of this research, inclusion, human agency, and capabilities, unite all people. The strength of the policy supporting capabilities can be that it can make the direction of social policy and welfare services more sustainable.

Key concepts: rehabilitative work activities, institutional ethnography, inclusion, capabilities, human agency

Sisällys

Tiivistelmä.....	3
Abstract	5
Sisällys.....	7
Lista osatutkimuksista	9
Esipuhe ja kiitokset.....	10
1 Johdanto	13
2 Osallisuus, toimijuus ja toimintamahdollisuudet tutkimuksen teoreettisina ja sosiaalipoliittisina lähtökohtina	18
2.1 Teoreettiset käsitteet	18
2.2 Kirjallisuuskatsaus aiempiin 2010-luvulla tehtyihin tutkimuksiin	23
3 Kuntouttava työtoiminta palvelujärjestelmän viidakossa aktiivisen sosiaalipolitiikan aikakaudella	28
3.1 Pehmeä paternalismi ja osallisuuspolitiikka	28
3.2 Tulkintoja kuntouttavasta työtoiminnasta tutkimusten ja lainsäädännön pohjalta.....	33
3.3 Sosiaalinen työllistäminen kolmannen sektorin missiona	36
4 Kuntouttavan työtoiminnan jokapäiväistä elämää ja sosiaalipolitiikkaa tutkimassa	39
4.1 Tutkimustehtävä ja -kysymykset	39
4.2 Institutionaalisen etnografian ja tämän tutkimuksen teoreettis- metodologiset lähtökohdat	41
4.3 Reflektio tutkimusprosessista työtoiminnan yksiköissä ja tutkimusaineistot	43
4.4 Tutkimusaineistojen analysointi	47
4.5 Tutkimuseettinen pohdinta	51
5 Tutkimuksen tulokset ja niiden dynamiikka	56

5.1 Päätulokset kolmesta osatutkimuksesta	56
5.2 Kuntouttava työtoiminta: työtä, kuntoutusta ja sosiaalipalvelua	62
5.3 Kuntouttavan työtoiminnan toimintamahdollisuuksien ja osallistujien odotusten kohtaaminen ja kohtaamattomuus.....	64
6 Tutkimuksen päätelmät ja institutionaaliseen etnografiaan pohjautuvan väitöstutkimuksen merkitys	68
6.1 Johtopäätökset	68
6.2 Institutionaaliseen etnografiaan pohjautuvan tieteellisen tutkimustiedon validiteetti ja reliabiliteetti.....	72
Kirjallisuus	75
Liitteet	91
Tutkimusartikkelit	93

Lista osatutkimuksista

Tämä väitöstutkimus pohjautuu seuraaviin vertaisarvioituihin osatutkimuksiin:

1. Mäntyneva, Päivi & Hiilamo, Heikki (2018). Osallisuuden ja osattomuuden dynamiikka. Etnografinen tutkimus kolmella kuntouttavan työtoiminnan kentällä. Yhteiskuntapolitiikka, Vol 83 Nro 1, 18-28. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201802143412>
2. Mäntyneva, Päivi & Isola, Anna-Maria (2019). Toimintamahdollisuuksien avaruus ja toimijuuden suunnat kuntouttavassa työtoiminnassa. Janus, Sosiaalipolitiikan ja Sosiaalityön Tutkimuksen Aikakauslehti, Vol 27 Nro 3, 246-263. <https://doi.org/10.30668/janus.70286>
3. Mäntyneva, Päivi (2019). Toimijuuden vahvistumisen edellytykset kuntouttavassa työtoiminnassa. Sosiaalipedagoginen Aikakauskirja, Vol 20 Vuosikirja 2019, 11-36. <https://doi.org/10.30675/sa.70243>

Esipuhe ja kiitokset

Väitöskirjallani on pitkät juuret. 2000-luvun alussa aloitetut jatko-opinnot saivat uuden alun vuoden 2015 alussa, kun aloitin väitöstutkimuksen teon ja jatko-opinnot Helsingin yliopistossa. Vaikka väitöskirjan aiheen muotoutuminen oli osin sattumaa, olen koko työurani ajan työskennellyt yhteiskunnallisten ja sosiaalipoliittisten kysymysten parissa aluksi hetken sosiaalitoimessa, sittemmin tutkijana, projekti- ja kehittämispäällikkönä sekä lehtorina. Opiskellessani yhteiskuntatieteiden maisteriksi 1990-luvulla tutkin jo pro gradu -opinnäytetyössäni sitä, miten harjoitettu politiikka ja sen muuttuminen ovat kytköksissä ihmisten elämään. Vuosien varrella monet työtehtävät kuten 1990-luvun lopussa tehty alueellinen kartoitus kehitysvammaisten päivä- ja työtoiminnasta ja 2000-luvun alkupuolella osallistuminen Urban II-ohjelman väliarviointiin, herättivät uusia kysymyksiä syrjäytymisestä ja pitkittyneestä työttömyydestä. Yhteiskunnallisesti viheliäisten ongelmien pohdinta ja opetustyö ammattikorkeakoulussa vahvistivat osaltaan kiinnostusta tämän sosiaalipoliittisen tutkimuksen tekoon. Työmatka Iso-Britanniaan Cambridgen yliopistoon vuonna 2014 ja tutustuminen yhteiskunnalliseen yrittäjyyteen myötävaikutti väitöstutkimuksen alkuvaiheen ideointiin. Kansainvälinen konferenssi ”4th Annual Study Conference on International Social Works and Social Work Education” Leuwardenissa Hollannissa ja konferenssin pääteema The Capability Approach innoitti puolestaan soveltamaan toimintamahdollisuuksien viitekehystä ja teoreettista ajattelua.

Aluksi haluan kiittää koko sydämeistäni väitöskirjani ohjaajia professori Heikki Hiilamaa ja varadekaani Ullamaija Seppälää. Kiitos Heikki pienistä ja suurista teoista väitöskirjani valmistumiseksi. Kiitos taitavasta ohjauksesta, yhteiskirjoittajuudesta, eteenpäin vievästä kritiikistä ja tsempeistä. Väitöskirjani toista ohjaajaa Ullamaijaa Seppälää kiitän myönteisestä kannustuksesta, kokemuksesta jakamisesta ja laadullista tutkimusta koskevista neuvoistasi. Kiitän erityisesti väitöskirjani käsikirjoituksen esitarkastajia professori Eeva Jokista Itä-Suomen yliopistosta ja dosentti Sakari Kainulaista Diakonia-ammattikorkeakoulusta perusteellisesta ja yksityiskohtaisesta esitarkastustyöstänne, joka oli suureksi avuksi väitöskirjan viimeistelyssä. Lämmin kiitos professori Liisa Häikiö Tampereen yliopistosta siitä, että ryhdyit vastaväittäjäksi.

Kiitos Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta, sosiaalitieteiden tohtorikoulutusohjelma ja sosiaalipolitiikan jatko-opiskeluryhmäläiset. Keskustelut ja opponoinnit kanssanne ovat olleet minulle tärkeitä. Kiitos Suvi-

Maaria Tepora-Niemi, Pekka Pennanen ja Sanna Blomberg myös yhteydenpidosta ja väitöskirjan teon vertaisuudesta prosessin aikana. Kiitos professori Anne Kouvonon arvokkaista kommentteistasi jatko-opiskeluryhmässä. Suuri kiitos Paula Saikkonen ”preppauksesta” ja siitä, että luit väitöskirjani käsikirjoitusta ja teit osuvia kysymyksiä. Leila Simosta kiitän oivallisista neuvoista väitöskirjaprosessin loppuvaiheessa sekä palstasi soppa-aineeksista.

Olen iloinen, että minulla on ollut väitöskirjaprosessin aikana mahdollisuus osallistua Heikki Hiilamon johtamaan Osallistavan sosiaaliturvan tutkimushankkeeseen Helsingin yliopistossa. Kiitos tutkimusryhmä yhteistyöstä ja Aasa Karimo avustasi aineiston litteroimiseksi. Turun Sosiaalipolitiikan päivillä lokakuussa 2016, jossa olin esittelemässä ensimmäistä osatutkimusta, tapasin ilokseni Anna-Maria Isolan, jonka kanssa yhteistyössä syntyi toinen väitöskirjan tutkimusartikkeli. Kiitos Ami keskusteluista ja yhteiskirjoittajuudesta. Sari Miettistä kiitän siitä, että pyysit minut mukaan Kelan ammatillista kuntoutuksen kehittämistä koskeviin tutkimuksiin Hämeen ammattikorkeakoulussa. Nämä tutkimukset avarsivat väitöskirjani ajattelua. Kiitos Sari Miettinen, Terhi Kaisvuo, Outi Välimaa, Sari Mäki, Katja Valkama, Raija Koskinen ja Paula Hakala tutkimusyhteistyöstä. Terhi Kaisvuota kiitän lisäksi väitelleen tohtorin käytännön vinkeistä. Pieksämäen koulukuntaa ja sen aktiiveja kiitän mahdollisuudesta osallistua antoiisiin seminaareihin.

Kiitän työyhteisöjäni ja etenkin Hämeen ammattikorkeakoulua ja Hyvinvointiosaamisen yksikköä, jossa työskentelin vuosina 2009–2020 sosiaalialan lehtorina. Tästä työstä on syntynyt aineksia akateemiseen tutkimukseen. Kiitos Tuija Jurvanen, Mare Orman, Seija Pajari-Stylman, Päivi Veikkola, Sirkka Lehtinen, Mari Korhonen, Sari Rämö, Saija Silvennoinen, TKI-tiimi ja lukuisat työkaverit sekä opiskelijat. Kiitos Hämeen ammatillisen korkeakoulutuksen säätiölle tutkimusapurahasta ja Helsingin yliopistolle väitöskirjan viimeistelyapurahasta. Kenttätyönteon vaihe mahdollistui opintovapaalla. Olen kirjoittanut väitöskirjaa enimmäkseen kotona ja etenkin iltamyöhäiseen tai aamuvarhaiseen aikaan. Käsikirjoitukset ovat kulkeneet myös mukana matkoilla niin kotimaassa kuin ulkomaillakin. Ensimmäistä tutkimusartikkelia viimeistelin työmatkalla Walesissa syksyllä 2018. Vappuaattona 2019 matkasimme junalla Tanskan halki työkaverini Mari Korhosen kanssa. Kiitos Mari, että osallistuit toisen tutkimusartikkelin englanninkielisen abstraktin viimeistelyyn.

Väitöskirjaprosessin aikana minulle avautui mahdollisuus työskennellä tutkijana ja sosiaali- ja terveystieteiden asiantuntijana eduskunnassa 1.8.2019–31.7.2020. Kiitos loistavat työkaverit ja Antti Rautava sekä Jan Pursiainen yhteistyöstä ja myös kiinnostuksestanne väitöskirjatyötäni kohtaan. Elokuun alussa 2020 aloitin työt tohtorinkoulutettavana ja tutkijana Helsingin yliopistossa sekä opettajana sosiaalialan ylemmässä korkeakoulututkinnossa

Laurea-ammattikorkeakoulussa. Kiitos molemmille työyhteisölle! Iloitsen, että olen voinut jatkaa akateemista tutkimustyötä Suomen Akatemian COVID-19 ja Strategisen Tutkimuksen Neuvoston rahoittamassa Manufacturing 4.0 – Strategies for Social Policy Adoption- tutkimushankkeessa. Kiitos uudesta tutkimusyhteistyön alusta Johanna Peltoniemi, Eeva-Leena Ketonen, Henri Aaltonen ja Heikki Hiilamo. Kiitän lisäksi anonyymeja tutkimusartikkeleiden vertaisarvioijia työstänne ja tutkimusaikakauslehtien toimituskuntaa avuliaisuudesta. Kiitos Elina Nivala, Sanna Ryyänen, Juha Hämäläinen, Tuukka Lahti, Tuukka Tammi, Helena Hirvonen ja Aini Pehkonen. Kiitos Anna-Maija Luoma ripeästä kielentarkastuksesta ja Helsingin yliopiston Unigrafian väki avustanne. Kiitos myös kirjastojen ystävälliselle henkilöstölle.

Kiitän ystäviäni Tiina Larvalaa, Virpi Holstilaa, Minna Kalliota sekä ompeluseuran ihania naisia Riikka Kolkkalaa, Marjo Kurkea, Nadja Koskista, Outi Perholaa, Aili Laaksoa, Mirja Kurkea ja Kristiina Kalliokoskea virkistävistä tapaamisista, hersyvistä keskusteluista, kävelyistä ja juoksulenkeistä, kulttuuririennoista ja (sittemmin tauolle jääneestä) lukupiiristä. Olen kiitollinen vanhemmilleni Eeva ja Seppo Laineelle (k. 2000) elämän eväistä, luottamuksesta kykyihini ja kannustuksesta. Kiitos Äiti ja Aaro Rantanen, että olemme voineet viettää aikaa luonanne ja virkistyä Metsälammella. Siellä syntyivät ensimmäiset tutkimuksen analyysit joulun aikaan 2015. Kiitän lisäksi tuttaviani, ystäväperheitä, sukulaisia, kummilapsia, naapureita sekä anoppia ja appea, jotka olette olleet väitöskirjan teon hengessä mukana sen eri vaiheissa. Iso halaus sisarelleni Laura Laineelle ja kälylleni Päivi Kanervalle ja teidän perheillenne! Kiitos Laura siitä, että luit yhteenvedon käsikirjoitusta ja myötäelit prosessissa. Kiitos rakkaat lapseni Anna ja Matilda olemassaolostanne ja elämänilosta. Kiitos Mikko elämänkumppanuudesta yli kahden vuosikymmenen ajan. Teidän kanssanne on kirkasta se, mikä on elämässä tärkeää. Perheemme leikkisää Hertta-kissaa kiitän tauottamisen taidosta tutkimusta tehdessäni.

Pitkään opetustyötä tehneenä oli hienoa päästä ”kentälle” ja tekemään etnografista tutkimusta sosiaalipalveluiden käytäntöihin. Kiitos sen mahdollistajille. Sydämellinen kiitos tutkimukseeni osallistuneet ihmiset. Kiitos, että jaotte kokemuksenne ja näkemyksenne työtoiminnasta osana elämäännä ja palvelujärjestelmää. Ilman teitä ei olisi rikasta tutkimusaineistoa eikä tätä tutkimusta. Muistan teidät loppuelämäni.

Helsingissä Sompasaassa 18.11.2020

1 Johdanto

Tämä on väitöstutkimus siitä, millaista osallisuutta, toimijuutta ja toimintamahdollisuuksia hyvinvointipalvelut – tässä tapauksessa kuntouttava työtoiminta – mahdollistavat. Kun ihminen on riittävän pitkään työtön, nuori on vailla työtä tai opiskelua tai toimentulotuen saaja, voi hän päätyä kuntouttavaan työtoimintaan. Viimesijaisena työttömien palveluna kuntouttavan työtoiminnan tavoitteena on edistää elämänhallintaa ja työllistymistä avoimille työmarkkinoille. Se on ollut myös osa aktiivisen sosiaalipolitiikan toimeenpanoa sekä aktiivimallia vuosina 2018–2019.

Julkisessa keskustelussa työttömien viimesijaiseen palveluun osallistujat ovat määrittäneet palvelujärjestelmässä työttömyyden kovaksi ytimeksi, johon talouden suhdanteet eivät vaikuta. Kuntouttava työtoiminta on kuntien vastuulla oleva sosiaalihuoltolain, työttömyysturvalain ja toimeentulolain mukainen palvelu, josta ei muodostu palkkaa eikä työsuhdetta (laki kuntouttavasta työtoiminnasta 1011/2014)¹. Kuntouttavan työtoiminnan yhteiskunnallinen ja määrällinen merkitys on ollut 2010-luvulla kasvava ja siihen osallistuvien lukumäärä on moninkertaistunut. Kuntouttavaan työtoimintaan osallistui vuonna 2019 arvioiden mukaan arviolta 45 100 henkilöä (Kuntouttava työtoiminta 2019 – Kuntakyselyn osaraportti). Edellisvuodesta osallistujien osuus on kasvanut 8 prosenttia.

Eri puolella maailmaa yhteiskunnat ja ihmiset ovat keksineet tapoja, joilla he saavuttavat hyvinvointia, selviytyvät köyhyydestä, yhdistävät työn ja toimeentulon, kehittävät sosiaaliturvaa ja myös muuttavat maailmaa. Työikäisten osallistuminen työmarkkinoille on ollut yksi kehittyneiden hyvinvointivaltioiden menestymisen edellytys. Se on ollut myös keskeinen päämäärä eurooppalaisessa sosiaalipolitiikassa. Samaan aikaan kun hyvinvointi, onnellisuus ja ihmisten mahdollisuudet valita elämäntylinsä ovat Suomessa maailman mittakaavassa huipussaan, eivät kaikki ole päässeet mukaan tähän suotuiseseen kehitykseen ja sen avaamiin mahdollisuuksiin (Eriarvoisuutta käsitelleen työryhmän loppuraportti 2018). Eriarvoisuus on ihmisoikeuskysymys, joka rajaa ihmisten mahdollisuuksia inhimilliseen kehitykseen ja osallisuuteen (Carpentier 2009). Yhteiskuntapoliittisena kysymyksenä huonosaisuus tai syrjään jääminen yhteiskunnassa ovat puolen vuosisadan aikana laajentuneet ja samalla kutistuneet sosiaalisesta köyhyyskysymyksestä osaksi

¹ Kuntouttava työtoimintaa säätelevät lisäksi hallintolaki (432/2003) ja laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa (808/2019).

työllisyyttä (Walters 2004). Arvotutkimukset kertovat paitsi työn merkityksestä eri maissa myös eri sukupolvikokemuksista. Nuorille sukupolville ovat tärkeitä perinteisten hyvän elämän aineiden kuten työn ja vapaa-ajan lisäksi myös ilmastomuutoksen torjuminen ja maailmanrauha (Nuorisobarometri 2018).

Vaikka työ on vain yksi osa-alue ihmiselämässä, on se merkityksellinen tapa kiinnittyä yhteiskuntaan, hankkia toimeentuloa, olla osa suurempaa kokonaisuutta ja osallistua yhteiskunnallisen hyvän tuottamiseen. Sosiaalipoliittisena päämääränä osallisuuden edistämiseksi (inkluusio) torjutaan syrjäytymistä. Työttömyys on, etenkin pitkittyessään, puolestaan väylä yhteiskunnalliseen syrjäytymiseen. Pitkäaikaistyöttömyys puolestaan heikentää terveyttä, aiheuttaa taloudellista niukkuutta, eriarvoistaa ja lyhentää elinikää (Atkinson 2015, Therborn 2014, 29). Elämänehtojen erilaistumisesta kertoo sekin, että pitkään työttömänä olleiden hyvinvointi, toimintakyky ja terveys ovat säännönmukaisesti heikompia verrattuna työllisiin (Saikku 2018). Työttömyys on yhteydessä elämänlaadun heikentymisen riskiin (Vaarama 2011). Työttömät kokevat työllisiä enemmän kielteisiä tunteita kuten surua, ahdistuneisuutta ja kärsimystä (von Scheve & Schupp 2016).

Kuntouttavaa työtoimintaa voi luonnehtia *welfare-to-work*-lähestymistavaksi. Yhteistä tämänkaltaisille käytännöille on ollut, että työtön velvoitetaan osallistumaan työttömille suunnattuihin palveluihin vastikkeeksi työttömyysturvaetuudesta. Tämä on puolestaan muuttanut yhteiskuntapolitiikan suuntaa aiempaa vankemmaksi markkinariippuvuudeksi eli kommodifikaatioksi (Farrants 2017). Tutkimuksellisesti tämä muutos on näkynyt siten, että kun 1970-luvulla syrjäytymistä ja marginalisoitumista tutkittiin valtaosin köyhyyksymyksenä, johon ratkaisuna oli sosiaaliturva (Silver 1994, 532), on 2000-luvulla osallisuudesta palkkatyöhön tullut keino hyvinvoinnin edistämiseksi ja eriarvoisuuden vähentämiseksi. Ennen 2000-lukua tutkimuksissa puhuttiin työttömistä. Sen jälkeen vaikeimmin työllistyvien kategoria syntyi niistä työttömistä, jotka eivät aktivointitoimista huolimatta työllistyneet (Välilä 2011). Nyt 2020-luvulla käsitteiden kirjo on moninaistunut. Heikossa työmarkkina-asemassa olevat, kroonisesti työttömät ja osatyökykyiset ovat yhteiskunnan synnyttämiä ja lainsäädännön legitimoivia käsitteitä, jotka ovat tarpeellisia silloin, kun niillä onnistutaan tuomaan esille ilmiön vakavuus, ongelman pitkäkestoisuus ja kun ne auttavat muuttamaan palveluita vähemmän eriarvoistaviksi ja ihmisiä pääsemään elämässä eteenpäin.

Vaikka aktiivisen sosiaalipoliitiikan toteutustavoissa on ollut eroja eri maiden ja hyvinvointiregiimien välillä, on politiikan suunta ollut varsin samankaltainen (Bonoli 2013, 43). Kansainvälinen kirjallisuuskatsaus osallistavaa sosiaaliturvaa koskeviin malleihin eri maissa (Hiilamo & Komp & Moisio & Sama &

Lauronen & Karimo & Mäntyneva & Parpo & Aaltonen 2018) kuvasi Saksan, Hollannin ja Tanskan käytäntöjä, joissa osallistavia sosiaaliturvajärjestelmiä yhdisti velvoittavuus osallistua johonkin konkreettiseen toimintaan kuten koulutukseen, järjestötyöhön, työttömien palveluihin tai työtoimintaan työttömyysturvan vastineeksi. Hollannissa painotettiin osallistujien toimijuutta ja voimaantumisen merkitystä. Saksan reformit pitivät ensisijaisena pitkäaikaistyöttömien työmahdollisuuksien lisäämistä. Käytössä ovat niin sanotut yhden euron työt, mikä mekanismina on jokseenkin samankaltainen kuin kuntouttava työtoiminta. Tanskan malli oli työmarkkinapalveluintensivinen eli työttömille tarjotaan aktiivisesti sellaisia palveluja kuin työharjoittelu, koulutus ja täydennyskoulutus. Tanskan mallia kuvaa myös sanktioiden tiukkuus eli passiivisena pysyvät työttömät voivat menettää sosiaaliturvansa kokonaan määrääjäksi. Hollannissa ja Saksassa sosiaaliturvan käytäntöjä uudistettiin erityisesti vaikeasti työllistyvien tukemiseksi. Hollannin luottamuskokeilussa (trust experiment) työtön valitsee sopivan toiminnan yhdessä viranomaisten kanssa. Saksan yhden euron töitä on verrattu Suomen kuntouttavaan työtoimintaan, sillä erotuksella, että Saksassa osallistavasta toiminnasta karttuu palkkaa ja eläkettä. (Emt.).

Työttömiin kohdistunut politiikka sekä palvelujärjestelmä ja työttömien pärjäämisen strategiat ovat olleet runsaasti esillä niin kansainvälisissä kuin kotimaisissa tutkimuksissa. Kansallisessa kontekstissa tutkijoiden kiinnostuksen kohteena on ollut aktivointipolitiikan toimeenpano (Ala-Kauhaluoma & Keskitalo & Lindqvist & Parpo 2004; Ala-Kauhaluoma 2005; Keskitalo 2008), aktivoinnin rooli ja sisältö (Kotiranta 2008), kannustamisen moraalit (Björklund 2008), työttömyyttä ja työttömiä koskevan puheen muotoutuminen (Välimaa 2011) sekä kansalaisjärjestöjen työllistävä rooli (Sama 2012). Tutkimukset ovat tuottaneet arvokasta tietoa myös työttömyyden rakenteesta ja dynamiikasta (Aho & Mäkisalo 2016) terveydestä ja kuntoutuksesta (Kerätär 2016), siirtymistä (Karjalainen & Karjalainen 2010; Elonen & Niemelä & Salonieminen 2017), työttömien köyhyydestä (Roivainen & Heinonen & Ylinen 2011), osallisuudesta (Luhtasela 2009), palveluiden kohdentumisesta (esim. Määttä & Keskitalo 2014; Ylikännö 2017; Saikkonen ym. 2015), koordinoitua yhteistyötä ja hallintajärjestelmästä (Keskitalo 2008; Saikku 2018), selviytymisestä (Kortteinen & Tuomikoski 1998) ja toimijuudesta (esim. Wrede-Jäntti 2010, Jokinen ym. 2011; Lähteenmaa 2010). Näissä tutkimuksissa on tunnistettu monia myönteisiä vaikutuksia osallistujien elämään kuten työtoiminnan myötä säännöllistynyt elämänrytmi, mielekäs sosiaalinen tuki, itsetunnon vahvistuminen ja elämässä aktivoituminen (Ala-Kauhaluoma ym. 2004; Tuusa 2005; Kotiranta 2008; Luhtasela 2009; Karjalainen & Karjalainen 2010).

Tämän artikkelimuotoisen väitöstutkimuksen kannalta tärkeä tutkimuksellinen lähtökohta oli siinä, että erot työttömien taustoissa ja elämäntilanteissa, tuen tarpeet, intressit, toimintamahdollisuudet ja niiden ehdot sekä arvostukset ovat jääneet tutkimuksellisesti työllisyysvaikutusten varjoon (Björklund & Sarlio-Siintola 2010). Valtion tarkastusvirasto totesi vuonna 2011 raportissaan, että osallisuudesta ja syrjäytymisen ehkäisystä ei ole tehty seurantaa osana kuntouttavaa työtoimintaa, vaikka ensimmäiset kuntouttavan työtoiminnan toimeenpanoa koskevat tutkimukset antoivat osviittaa siitä, että työtoiminnalla voisi parantaa elämänhallintaa ja lisätä osallistumista.

Vaikka aktiivista sosiaalipoliittikkaa ja palvelukäytäntöjen tutkimusta on ollut runsaasti, on suomalaisessa kontekstissa tehtyyn tutkimukseen jäänyt merkittäviä aukkoja. Etnografiset ja etenkin institutionaalisesti orientoituneet etnografiset tutkimukset ovat olleet harvinaisempia (Esim. Gjersøen 2016). Niissä mennään palvelujärjestelmän arkeen ja tehdään tutkimusta niissä ympäristöissä, joissa ihmiset toimivat. Koin tärkeäksi tehdä teoreettis-pragmaattista tutkimusta, mikä mahdollisti sekä työtoimintaan osallistujien oman äänen ja kokemusten kertomisen että sosiaalipoliittisen analyysin kuntouttavasta työtoiminnasta palvelukäytäntöihin ja harjoitettuun politiikkaan liittyvänä kysymyksenä. Viime vuosina palvelunkäyttäjien, asiakkaiden ja osallistujien näkökulmista tehdyt tutkimukset ovat lisääntyneet.

Institutionaalisesti orientoitunutta etnografista tutkimusta tarvitaan, jotta samoista ilmiöistä saadaan monipuolista tutkimustietoa. Tilastot ja rekisteritutkimukset kertovat ilmiön laajuuksista, keskimääräisyyksistä ja myös ajassa tapahtuvista muutoksista. Yksistään ne eivät konkretisoi hyvinvoinnin tai huono-osaisuuden ilmiömaailmaa ja kokonaisuutta. Tilastotietojen tavoittamattomiin jäävät usein hyvinvoinnin ilmeneminen ja kokemus yksilötasolla, ihmisten oma toiminta ja osallisuus. Laadullisen ja etnografisen tutkimustiedon avulla on mahdollista saada monipuolisempaa ja syvempää ymmärrystä ilmiöistä ja esimerkiksi ihmisten erilaisista elämäntilanteista, kokemuksista ja toiminnasta. Etnografinen menetelmä mahdollistaa myös usein kyselyjen ja haastattelututkimusten ulottumattomiin jäävien ihmisten tavoittamisen tutkimukseen.

Artikkeliväitöskirjan yhteenvetoluku jakaantuu kuuteen päälukuun. Johdannon jälkeen luvussa 2 kuvaan tutkimuksen sosiaalipoliittiset ja teoreettiset lähtökohdat, jotka kiteytyvät kolmeen käsitteeseen: osallisuuteen, toimijuuteen ja toimintamahdollisuuksiin. Lisäksi syvennyn kirjallisuuskatsauksen avulla aiheeseen liittyvään aiempaan tutkimukseen. Luvussa 3 muodostan ymmärrystä ja tulkintoja siitä, mitä kuntouttava työtoiminta on ja miten se sijoittuu osaksi palvelujärjestelmää ja sosiaalipoliittista toimintaympäristöä.

Tämän jälkeen luvussa 4 avaan tutkimustehtävän, tutkimuskysymykset, metodologiset lähtökohdat institutionaaliselle etnografialle sekä tutkimuksen teon prosessin kokonaisuudessaan. Luvun päättää tutkimuseettinen pohdinta. Tätä seuraa luku 5, jossa käsittelemme artikkelimuotoisen väitöskirjan tutkimustulokset. Ne perustuvat väitöskirjaan sisältyviin kolmeen tutkimusartikkeliin (Mäntyneva & Hiilamo 2018, Mäntyneva & Isola 2019, Mäntyneva 2019). Väitöskirjan päättää luku 6: Tutkimuksen päätelmät ja institutionaalisesti orientoituneen etnografisen tutkimuksen merkitys, jossa esitän tutkimuksen johtopäätökset ja tarkastelen tutkimuksen validiteettia ja reliabiliteettia.

2 Osallisuus, toimijuus ja toimintamahdollisuudet tutkimuksen teoreettisina ja sosiaalipoliittisina lähtökohtina

2.1 Teoreettiset käsitteet

Osallisuuden, toimijuuden ja toimintamahdollisuuksien teoreettiset käsitteet ovat tutkimuksen teoreettinen pohja. Niiden avulla tutkijat ovat tulkinneet ja hahmotelleet uudelleen relationaalista hyvinvointia sekä osallisuudelle ja myönteisille mahdollisuuksille pohjautuvaa teoreettista ymmärrystä (Helne 2012; Hirvilampi 2015; Häikiö 2017; Kivipelto & Saikkonen 2017; Hiilamo & Saari 2010; Leemann & Hämäläinen 2017; Isola & Kaartinen & Leemann & Lääperi & Scheineider & Valtari & Keto-Tokoi 2017).

Aktiivitoimien vaikutukset vaikean työttömyyden purkamisessa ovat jääneet odotusten vastaisesti vaatimattomiksi (Karjalainen 2010). Pääkaupunkiseudulla tehdyssä tutkimuksessa yleisimpiä siirtymiä kuntouttavan työtoiminnan jälkeen olivat paluu takaisin työttömäksi työnhakijaksi, uusi kuntouttavan työtoiminnan jakso, siirtyminen hoitoon, kuntoutukseen tai muuhun vastaavaan toimenpiteeseen (Karjalainen 2013, 207.) Myös kansainvälisessä aktivointipoliittikkaa koskevassa tutkimuksessa on tehty löydöksiä, joiden mukaan palvelujärjestelmä on ollut kykenemätön vastaamaan erityisesti heikossa työmarkkinatilanteessa olevien työttömien tuen tarpeisiin (esim. Dean & Bonvin & Vielle & Farvaque 2005).

Osallisuus, toimijuus ja toimintamahdollisuudet teoreettisina käsitteinä ovat universalistisia ja koskettavat meitä kaikkia (Mills 2015). Käsitteet kertovat yhteiskunnallisesta ajasta (Rajavaara 2007). Osallisuudella tarkoitan tässä tutkimuksessa dynaamista prosessia, joka muodostuu sosiaalisista, kulttuurisista ja poliittisista liittymisen mahdollisuuksista ja ilmenee sekä kokemuksellisesti sekä osallistumisena (participation) (osallisuuskäsitteestä Nivala 2008, 296; Niemelä 2014; Isola 2016; Isola ym. 2017, Leemann & Hämäläinen 2016; Lister 2004; Silver 1994; Hämäläinen 2008, 39). Osallisuus on pääsyä tukisysteemeihin ja palvelujärjestelmän asiakkaaksi, mikä on toimivan hyvinvointivaltion perusedellytys (Eräsaari 2012). Osallisuus kytkeytyy

sosiaaliin oikeuksiin, toimintamahdollisuuksiin ja sosiaaliin vuorovaikutussuhteisiin (Nussbaum 2011, Sen 2009, Spicker 2014, 99). Laveimmat tulokset sisällyttävät osallisuuteen ajatuksen toimijoiden voimaantumisen, valtaistamisesta ja emansipatorisista elementeistä (Hogget 2001, Lister 2004). Juha Hämäläinen (2008) on kuvannut osallisuutta yhteiskunnan ja yksilön välisenä suhteena, integraationa ja kiinnittymisenä siihen yhteiskuntaan, jonka jäsen yksilö on. Tämä keskinäisriippuvuus on myös globaalia.

Kati Närhi, Tuomo Kokkonen ja Aila-Leena Matthies (2013, 113–145) havaitsivat nuorten toimijuuden reunaehdot ja koskevassa tutkimuksessaan, että nuorten aikuisten kokemuksen mukaan he saavat yksilöllistä tarpeista piittaamatonta palvelua: ”Menee hyvin, kun toimii niin kuin sanotaan.” Oman elämän kannalta palvelujärjestelmän kaavamainen toiminta voi muodostua heille riskiksi. Näin palvelujärjestelmä muotoilee ja rajaa aktiivista kansalaisuutta. Sen sijaan työntekijöitten henkilökohtaisuus, yksilöllinen kuunteleminen sekä kunnioitus ja luottamus vahvistivat osallisuuden tunnetta.

Toimijuus ilmentää ihmisten aktuaalista toimintakykyä ja sen käyttämistä. Tässä tutkimuksessa toimijuus tarkoittaa sitä, miten hyvinvointivaltio ja palvelujärjestelmän palvelut suuntaavat ja voivat vahvistaa ihmisten toimijuutta. Toimijuus on teoreettisesti välittävä käsite, joka on dynaamisessa suhteessa ihmisten sosiokulttuuriseen todellisuuteen, yhteisöihin ja institutionaalisiin yhteyksiin. Ymmärrän toimijuuden yhteiskuntasuhdetta kuvaavaksi käsitteeksi, joka vastaa kysymykseen ”miten”. Toimijuus on moniulotteinen ja dynaaminen prosessi, joka kiinnittyy yksilön subjektiviteettiin elämäntilanteena sekä kollektiivisiin ja yhteiskunnallisiin institutionaalisiin yhteyksiin (Williams ym. 1999, Hoggett 2001, 43, 48; Lister 2004; Sen 1993, 190). Siten toimijuus on suhderekäsite, joka liittyy mikro-, meso- ja makrotason rakenteisiin ja toimijaverkostoihin (toimijuudesta Lister 2004, 128; Hoggett 2000; 200; Finch 1989, Finch & Mason 1993, Sen 1999, 190). Vaikka miellän yhteiskunnan relationaalisesti, olen halunnut painottaa institutionaalisten yhteyksien – tässä tapauksessa harjoitetun politiikan, hallinnon rationaliteettien, lainsäädännön, ohjauksen ja sosiaalisten käytäntöjen (ts. ammattikäytäntöjen) – suhdetta ihmisten institutionaaliseen arkeen palveluissa.

Sosiaalipedagogiikassa toimijuus ymmärretään osallisuuteen liittyvänä kansalaisen kasvuprosessina, jossa yksilön autonomisuus, toiminta- ja muutosalmiudet ja kriittinen tiedostaminen kehittyvät (Nivala 2008; Hämäläinen 2008; Nivala & Ryyänen 2013, 27). Toimijuus on liitetty tutkimuksissa myös *empowerment*-lähestymistapaan, johon voimaantuminen ja valtautuminen kytkeytyvät (Adams 1993; Hokkanen 2014, 107, 122; Nivala & Ryyänen

nen 2017, Saleebey 2000, 133). Elina Nivala ja Sanna Ryyänen (2017) määrittävät empowerment-lähestymistavan sateenvarjokäsitteeksi, johon emancipaatio liitetään usein silloin, kun halutaan painottaa prosessin rakenteellisia ja transformatiivisia elementtejä (myös Freire 1972 [suom. Joel Kuortti 2005]; Hannula 2000, 83; Hoggett 2001; Lister 2004, 128). Köyhyystutkija Ruth Listerin (2004, 126) mukaan toimijuudessa olennaista on, missä määrin osallistujat voivat reflektoida kokemuksiaan (voice) ja käyttää valtaa elämässään riippumatta elämäntilanteestaan ja institutionaalisista valtasuhteista. Esimerkiksi köyhydessä elävän ihmisen toimijuutta heikentävät toimeentulon ja vallan puute, eikä näitä olosuhteita tulisi olla huomioimatta. Suvi Ronkainen (1999) on kuvannut toimijuudelle välttämättömyytenä sitä, että ainakin teoreettisesti toimijuuden voi olettaa olevan olemassa silloin, kun yksilöllä on toisin tekemisen, valinnan tai reflektion mahdollisuus.

Sosiaalityön toimijuustutkimuksissa on tutkittu esimerkiksi toimijuuden suhdetta osallisuuteen, asiakkaiden ja työntekijöitten vuorovaikutusta sekä toimijuuden kytkeytymistä valtaan ja politiikkaan ajassa (Laitinen & Niskala 2013). Liisa Hokkasen (2013, 55–86) mukaan palvelujärjestelmässä asiakkaiden toimijuutta ei voi erottaa kysymyksestä oikeudenmukaisuudesta ja pyrkimisestä epäoikeudenmukaisuuksien ehkäisemiseen ja poistamiseen. Yhteiskunnassa käydään kamppailuja siitä, kenen ääni tulee kuulluksi ja keille valtaa jaetaan. Tätä ovat teoretisoineet tunnustusteoreetikot Axel Honneth (2012) ja Nancy Fraser (2008). Axel Honnethin (1996, 2012) tunnustamisen teorian mukaan persoonaksi tullakseen ihminen tarvitsee arvostusta, tunnustetuksi tulemistä ja tunnustamista. Tunnustussuhteita ovat toimijoiden primaarisuhteet kuten perhe, oikeussuhteet (kansalaisyhteiskunta) sekä vastavuoroinen solidaarisuus, joiksi hän nimeää valtion ja arvoyhteisöt. Hyväksytyksi tuleminen ja arvostuksen kokemukset ovat myös tärkeä vuorovaikutuksen muoto. Tunnustuksen muotojen puuttuminen kuten väheksyntä, hyväksikäyttö, oikeuksien epääminen ja ulossulkeminen aiheuttavat yhteiskunnallisia ongelmia. Sosiaalista arvostusta voi esiintyä vain niillä alueilla, joissa toisen arvostuksella on merkitystä yksilölle. Persoona voi tuntea itsensä arvokkaaksi vain, jos tietää tulevansa arvostetuksi omana itsenään. (Honneth 1996, 125).

Toimijuuden modaliteettiteoriaa ovat soveltaneet työttömien hyvinvointia koskevissa tutkimuksissa Jaana Lähteenmaa (2010), Tarja Juvonen (2013), Riitta-Liisa Kokko ja Peppi Saikku sekä Martti Siisiäinen (2014). Jyrki Jyrkämä (2008) on kehittänyt toimijuuden teoriaa semiootikko Greimasin ja Pariisin koulukunnan toimijuusteorian pohjalta ja edelleen kehitellyt toimijuuden teoriaa (myös Sulkunen & Törrönen 1997). Jyrkämä kuvaa toimijuuden dynaamista olemusta moniulotteisesti: Toimijuus paikantuu elämäntilanteeseen, elämän rakenteellisten koordinaattien kuten sukupolvikokemusten ja

toimintaympäristön sekä tilanteisten modaliteettien kuten kykenemisen, haluamisen ja osaamisen yhteisdynamiikassa. Toimijuuden modaliteettiavuus on siten sekä aikaan ja paikkaan kiinnittynyttä, että tilanteista liikettä, jotta ihminen voi elää inhimillisten tarpeittensa ja arvostustensa mukaista elämää (emt.). Anthony Giddensin (1984) rakenteistumisteorian mukaan rakenteet luovat toimintamahdollisuuksia ja mahdollistava toimijuutta mutta myös asettavat reunaehdoja toiminnalle. Anthony Giddens (1984) ja Amartya Sen (1993) ovat molemmat kritisoineet sitä, että rationaalisen valinnan teoria ei ota riittävästi huomioon, mikä vaikutus ihmisten elämäntietojen eri variaatioilla on moderneissa yhteiskunnissa. Yksilöt eivät ole passiivisia normien säilyttäjiä tai toimi vain välineellisesti ja rationaalisesti. (Giddens 1984, 10). Tunteiden merkityksen lisäksi tutkijat ovat tarkastelleet toimijuuden eettisiä ja moraalisia ulottuvuuksia (Finch 1989, Finch & Mason 1993, Sen 1999, 190; Williams ym. 1999, Hogget 2000). Kriittisen realismin teoretisoinneissa rakenteet ja toimijuus määrittyvät toisistaan erillisiksi mutta vuorovaikutteisiksi elementeiksi. Myös reflektiivisyys on olennainen osa toimijuutta (esim. Archer 1995). Interaktionistisissa suuntauksissa toimijuus ilmenee vuorovaikutteisesti puheen ja symbolien avulla (Mead 2004). Etenkin postmoderneissa teorioissa toimijuuden käsite yhdistetään identiteetteihin (Kuusela 2011, 53–59).

Anneli Eteläpellon, Tuula Heiskanen ja Kaija Collinin (2011, 5) mukaan toimijuutta on tutkittu enemmän lapsuudessa ja vanhuudessa kuin työikäisten kohdalla. Nuorten toimijuus on ollut tutkimuksellisesti keskiössä enemmän kuin aikuisten. Aikuiskasvatuksessa toimijuus on nähty erityisesti liitettyinä vallan ja voiman sekä voimaantumisen kysymyksiin (Gordon 2008; Eteläpelto, Heiskanen & Collin 2011; Raivio 2018).

Noora Elonen, Jukka Niemelä ja Antti Saloniemi (2017) kuvasivat laadullisessa haastattelututkimuksessaan (N=16), millainen vaikutus aktivointitoimenpiteillä (kuntouttava työtoiminta, työkokeilu, palkkatuettu työ yms.) on osallistujien toimijuuteen. Tutkimuksessa ilmeni kolmenlaista toimijuutta: suunta avoimille työmarkkinoille, aktiivipalvelusta siirtymän toiselle jaksolle tai aktiivisuus työelämän ulkopuolelle vapaa-aikaan. Sen sijaan niin sanottua passiivisuutta taikka kyvyttömyyttä ja haluttomuutta toimia tavoitteellisesti he eivät kohdanneet. Tutkimustulosten perusteella toimijuutta vahvistavia resursseja ovat koulutus, halu töihin, pitkä työkokemus sekä virkailijan aktiivisuus, hyvä työyhteisö ja työ arjen rytmittäjänä. Sen sijaan toimijuutta rajoittavat oma epävarmuus tulevaisuuden suunnasta, taloudellinen tilanne, muuttuneet käytännöt palveluissa ja tuen puute.

Pitkäaikaistyöttömyyden kontekstissa toimijuutta tutkinut Piia Sihvonon (2011) päätyi tulkitsemaan laadullisen haastatteluaineiston avulla ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien elämänvaihetta ja toimijuutta varuillaanolon

elämänkulkuna. Matilda Wrede-Jäntin (2010) väitöstudkimuksessa *Pengarna eller Livet?* käsiteltiin kvalitatiivisella pitkittäisaineistolla nuoria pitkäaikaisyöttömiä toimijuuden kannalta. Jaana Lähteenmaa (2011; 2010) oli tutkimuksessaan kiinnostunut siitä, mitä tapahtuu alle 30-vuotiaiden nuorten toimijuuden kokemuksille ja toimintamahdollisuuksille, kun he joutuvat tai päätyvät työttömiksi yllättäen. Internet-kyselyllä tehdyssä aineistossa (N=771) enemmistö nuorista yritti selvittää päivästä toiseen niukkuuden keskellä. Yksinpärjäämisen eetos ja yliviritetty toimijuus olivat myös nuorten strategioita selvittää työttömyydestä.

Toimintamahdollisuusteorian ydin on siinä, että ihmisillä pitäisi olla sekä mahdollisuus arvokkaaseen olemiseen ja tekemiseen, että mahdollisuus tavoitella ja saavuttaa omia, yhteisöllisiä ja yhteiskunnan arvostamia toimintoja ja päämääriä (Sen 1999; 2009; Robeyns 2005; Alkire & Deneulin 2009; Cox & Pawar 2013; den Braber 2013). Amartya Senin ja Martha Nussbaumin hahmottelema viitekehys, *capability approach* on kehitetty alkujaan kehittyvien maiden olosuhteisiin (Sen & Nussbaum 1993; Sen 1999; 2009). Toimintamahdollisuuksien kokonaisuuden edellytyksenä ovat paitsi kyvyt ja voimavarat myös vapaudet ja niihin liittyvät vastuut. Sosiaalisia mahdollisuuksia ovat esimerkiksi perhe ja ystävyysuhteet, mielekäs työ, harrastukset, terveys sekä osallisuus erilaisiin yhteisöihin ja vaikuttamismahdollisuudet (Hiilamo & Saari 2010). Toimintamahdollisuuksien teorian näkökulmasta (Nussbaum & Sen 1993) sosiaalipolitiikka ja palvelujärjestelmä sekä mahdollistavat että ehdollistavat ihmisten toimijuutta. Lähestymistapa yhdistää inhimillisen kehityksen ja ihmisoikeudet. (Sen 2009; Nussbaum 2009; Robeyns 2005; Alkire & Deneulin 2009; Cox & Pawar 2013; den Braber 2013). Toimintamahdollisuudet ovat relationaalisia eli ne rakentuvat erilaisissa sosiaalisissa suhteissa alkaen siitä, millaisia merkityksiä asioille ja ilmiöille syntyy ja miten niitä määritellään (Deneulin & McGregor 2010, 508). Myös toimijuus ymmärretään relationaalisesti.

Amartya Sen (2009) korostaa tosiasiallisten toimintamahdollisuuksien (vapauksien) tarkastelua: ne erottavat toimintakyvyn (*capabilities*) toiminnasta. Utilitaristisen perinteisen ymmärryksen mukaisten hyötyjen, resurssien tai hyödykkeiden oikeudenmukainen jakautuminen ei yksistään riitä yhteiskunnassa sosiaalisen oikeudenmukaisuuden näkökulmasta. Sen sijaan huomio tulisi suunnata myös siihen, miten toimintakyvyt ja tosiasialliset toimintamahdollisuudet jakautuvat. Negatiivinen vapaus merkitsee pelkästään toiminnan esteiden puuttumisesta, mikä ei sinällään kaikissa olosuhteissa merkitse välittämättä todellista valinnanvapautta. Positiivinen vapaus, vapaus johonkin, edellyttää todellista vapautta valita eri toimintamahdollisuuksien välillä, tahtoa ja kykyä päätöksentekoon (Kainulainen 1997). Mahdollisuusnä-

kökulmasta olennaista on, mihin henkilö päätyy ja mitä hän saavuttaa. Prosessinäkökulma, oleminen ja tekeminen huomioivat myös prosessin ja toimintatavan, jolla haluttu tulos aikaansaadaan (Sen 2009, 228–230). Teoria perustuu ontologisilta lähtökohdiltaan eettiseen individualismiin (Robeyns 2005, 107–110). Tällä tarkoitetaan sitä, että vaikka ihmisillä on myös omia pyrkimyksiään ja tavoitteitaan, ovat ihmiset lähtökohtaisesti moraalisia ja refleksiivisiä toimijoita ja myös käyttävät eettistä harkintaa ja käytännön järjkeytä. Se, mitä ihmiset ajattelevat, valitsevat ja tekevät, kertoo paitsi heidän omista arvostuksistaan ja taustoistaan myös olosuhteista ja niiden vaikutuksesta arvostuksiin. Myös se, miten ihmiset kokevat yhteenkuuluvuutta tai ovat sitoutuneita osallistumaan monenlaisten ryhmien yhteisölliseen toimintaan ja mitä ihmiset voivat tehdä ja saavuttaa yhteistoiminnalla, on olennaista (Sen 2009, 244–257). Sabine Alkire (2005) painottaa, että olennaista olisikin kysyä, miten harjoitettu politiikka edistää ihmisten vapauksia, toimintamahdollisuuksia sekä arvostusten mukaista olemista ja tekemistä. Huolimatta hyvinvoinnin lisääntymisestä länsimaisissa yhteiskunnissa on eriarvoisuus hyvinvoivien ja yhteiskunnan marginaalissa olevien, syrjäytettyjen ihmisten välillä kasvanut. Näiden teoreettisten näkökulmien avulla avaan ymmärrystä kuntouttavasta työtoiminnasta osallistujien näkökulmista ja myös analysoin kuntouttavan työtoiminnan käytäntöjen ja sosiaalipolitiikan relationaalista suhdetta.

Viimesijaisella turvalla elävien mahdollisuusrakenteita koskevassa haastattelututkimuksessa Juho Saari, Laura Meriluoto ja Miia Behm (2017, 301–318) käsittelevät analyysissään kannustin- ja byrokraatialoukkuja, terveysongelmia, koulutusvajaita ja asumista (N=38). Tulosten perusteella toimeentulotuen saajien mahdollisuusrakenteet vaikuttivat kohtuullisilta, vaikka terveyteen, asumiseen ja koulutukseen liittyi myös pulmia. Useimpien haastateltujen tavoitteena ei ollut koulutukseen, työhön tai kuntoutukseen hakeutuminen vaan pikemminkin nykyisen elämäntilanteen ylläpitäminen kohtuullisena. Palveluiden kehittäminen edellyttää tutkijoiden mukaan niiden yhteistä muotoilua, joka perustuu ajatukseen asiakkaasta oman elämänsä parhaana asiantuntijana (emt. 318).

2.2 Kirjallisuuskatsaus aiempiin 2010-luvulla tehtyihin tutkimuksiin

Tässä alaluvussa kuvaan, millaista kansainvälistä tutkimusta on tehty 2010-luvulla tutkimukseni teemoihin liittyen. Koska tein tutkimussuunnitelman jo

vuonna 2014, olen laajentanut ja syventänyt tutkimusmatkan aikana aihepiiriin liittyvää tietämystäni. Tietokantahaut on tehty Helsingin yliopiston, Hämeen ammattikorkeakoulun ja Eduskunnan kirjaston käytössä olevista yhteiskuntatieteiden tietokannoista. Kansainvälisiin, 2010-luvulla tehtyihin tutkimuksiin keskittyvä kirjallisuuskatsaus muotoutui kaksivaiheisesti: ensin monipuolisesti eri tietokantoja ja hakusanoja käyttäen. Toiseksi teemoittamalla, rajaamalla ja määrittelemällä kirjallisuushaun laatuksiteerit. Tavoitteena oli kuvata kirjallisuuskatsauksen avulla sitä, mitä aktivointipolitiikan ja sen toimeenpanon vaikutuksista tiedetään 2010-luvulta lähtien tehtyjen tutkimusten perusteella. Koska tutkimuksia on tehty valtavasti, päädyin tekemään tarkan rajauksen laadullisiin tutkimuksiin ja vertaisarvioituihin artikkeleihin, joihin sisältyivät kaikki käytetyt hakusanat. Hakusanat olivat ”long term unemployment”, ”activation”, ”inclusion”, ”agency”, ”capability” ja ”qualitative research”. Rajasin haun koskemaan vertaisarvioituja artikkeleita vuodesta 2010 lähtien. Tällä haulla tarkempaan tarkasteluun valikoitui 60 artikkelia. Tarkoituksellisuuden perusteella lopulliseen syvempään tarkasteluun päätyi lopulta eri vaiheiden kautta 13 artikkelia, joista 12 oli englanninkielistä ja 1 ruotsinkielinen. Valintakriteerien perusteella ulkopuolelle jäivät muiden kuin sosiaalitieteiden alalta tehdyt artikkelit. Rajasin tarkastelusta artikkelit, joissa ei ollut selkeää tutkimuskysymystä, metodologista kuvausta tai tuloksia sekä viitteet, jotka eivät liittyneet teemaan. Etnografisia tutkimuksia oli niukasti. Useissa tutkimuksissa oli sovellettu toimintamahdollisuuksien viitekehystä. Kuntouttavasta työtoiminnasta tehtyjä tutkimuksia tarkastelen erikseen väitöskirjan alaluvussa 3.2.

Villa Matteo ja Venke Frederike Johansen (2019) tutkivat, mikä merkitys paikallisilla olosuhteilla on inklusiivisen sosiaali- ja työvoimapolitiikan toteuttamisessa Italiassa ja Norjassa. Heidän mukaansa eroavaisuudet ja samankaltaisuudet liittyvät regiimien polkuriippuvuuksiin sekä ”alhaalta ylös” ja ”ylhäältä alas” -toimintatapojen dynamiikan vuorovaikutukseen. Muuttuva logiikka joko mahdollistaa tai rajoittaa paikallisten toimijoiden toimijuutta ja täytöntöönpanoa sekä systeemin kyvykkyyttä vähentää syrjäytymisen riskejä. Tulokset ja niiden saavutustavat eroavat tutkimusmaissa, vaikka molemmissa tapauksissa inklusio työmarkkinoilla säilyy kiisteltyinä ja myös taistelun kohteena olevana asiana.

Heidi Gjersøen (2016) tutki Norjan työttömyys- ja hyvinvointitoimiston (Norwegian Labour and Welfare Service NAVin) työntekijöiden näkemyksiä aktivointipolitiikan toimeenpanosta ja NAVin roolista. Tutkimus keskittyi erityisesti osatyökykyisiin asiakkaisiin ja työkykyarviointeihin ja niiden seurauksiin. Tutkimuksen mukaan toimintamahdollisuuksien vähyys rajoitti työntekemistä (one stop shop). Asiakkaiden aktivointi koettiin hankalaksi

toimintamahdollisuuksien vähäisyyden takia. Tästä seurasi asiakkaiden tilanteiden jumiutumisen väliaikaisille tuille realistisimpien ja kestävien ratkaisujen sijaan. Paikallisilla olosuhteilla koettiin olevan suuri merkitys aktiivisuuden vaikutuksiin. Tutkimuksen teon hetkellä Norjassa 14 prosenttia työttömistä sai työkyvyttömyysetuisuuksia terveysongelmien takia. Työttömänä oli kuitenkin ainoastaan 3 prosenttia työvoimasta.

Sara Hultqvist ja Iben Ørup (2017) tutkivat Tanskan ja Ruotsin aktiivointipoliittikkaa ja sen vaikutuksia nuoriin aikuisiin, joilla on terveysongelmia. Tutkijat esittävät päätelmän, että työn korostamisella on ollut kielteisiä vaikutuksia. Saksassa Timothy Hautb tutki yhden euron töitä ja Hartz IV-reformin seurauksia (Hautb 2016). Etnografinen tutkimus tehtiin haastattelemalla työttömiä ja työntekijöitä ja käyttämällä kirjallista dokumentaatiota. Niin sanottu yhden euron työt ovat olleet yleinen työllistymismekanismi ihmisille, joiden ei odoteta saavan työtä lähitulevaisuudessa. Uudistus on ollut epäsuosiossa, eikä se ole mahdollistanut säällistä toimeentuloa kaikille. Timothy Hautbin analyysin mukaan minityöt, joilla mahdollistettiin lisäansioitten tekeminen sosiaaliturvan lisäksi, ei ole ollut ponnahduslauta työttömille, vaan aiheutti monille kärsimystä.

Erika Gubrium, Bettina Leibetseder, Johannes Kepler, Danielle Dierckx ja Peter Raeymaeckers (2016) vertailivat kahta sosiaalisen investoinnin strategiaa (aktiivointia ja monialaista hallinnan koordinoitua), jotka on suunnattu toimeentuloasiakkaille kolmessa eri hyvinvointisysteemin koordinoinnin tapauksessa, fokuksena sosiaalinen ja taloudellinen inklusio. Tutkijoiden mukaan sosiaalisen investoinnin reformi on antanut joillekin asiakkaille uusia toimintamahdollisuuksia. Ihmisten elämäntilanteet eivät ole kuitenkaan mahdollistaneet reformien mukaisten kannusteiden käyttämistä kaikissa tilanteissa. Uudet toimintamahdollisuudet ovat kasautuneet, mikä on johtanut Matteus-efektiin eli siihen, että vain osa on hyötynyt palveluista, kun taas vähemmän resursoituiden ovat jääneet marginaalisempaan asemaan.

Sanna Aaltonen, Päivi Berg ja Sakari Karvonen (2017) tutkivat haastattelujen avulla nuorten työelämän, harjoittelun ja koulutuksen ulkopuolella olevien nuorten (NEET) näkemyksiä suhteestaan hyvinvointipalveluihin. Tutkijat tulkitsivat, että palvelujärjestelmässä oli nuorille piiloisia tarjouksia, joista nämä eivät tiedäneet. Heidän mukaansa evaluaation suuntaaminen tarjouksiin on yksi mahdollisuus siirtää tutkimuksen fokus nuorista hyvinvointipalveluihin- ja valtion. He kannustivat kehittämään palvelujärjestelmää voimavaraistavaan ja inklusiiviseen suuntaan.

Peter Robertson (2018) tutki 12-viikkoisen voimavaralähtöisen

(empowering) ohjelman voimaannuttavia vaikutuksia nuorille, jotka ovat koulutuksen, opiskelun ja harjoittelun (NEET) ulkopuolella. Ohjelma vahvasti myönteisesti osallistujien itseluottamusta ja mahdollisesti ottamaan käyttöön voimavaroja henkilökohtaisesti merkityksellisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Sharon Wright (2012) keskittyi tutkimuksessaan sosiaalipoliittisen kirjallisuuden ja toimijuuden käsitteellistämisen avulla tarkastelemaan pitkälti testaamattomia oletuksia Iso-Britannian welfare-to-work-politiikasta ja markkinoistuneista työllisyyspalveluista, jotka perustuvat kontrollille ja muovaavat työttömien käytöstä pakollisuuden ja kannusteiden avulla.

Claire Masonin, Anneliese Spinksin, Stefan Hajkowiczin ja Liz Hobmanin (2014) tutkimustulokset lisäsivät ymmärrystä siitä, kuinka hyvinvointipalvelut edistävät asiakkaiden toimintamahdollisuuksia. Myönteiset seuraukset olivat yksilöllisiä, perheeseen ja sosiaaliseen elämään, koulutukseen ja oppimiseen, elintasaan, terveyteen ja tuottavaan ja arvostettuihin toimintoihin kuten myönteisiin elämäntapamuutoksiin liittyviä tekijöitä.

Jenny Nybom (2011) tutki toimeentulotuen saajien aktivointia sosiaalityössä neljässä ruotsalaisessa kunnassa. Analysoinnin viitekehyksinä olivat nopean työllistymisen malli (Labour Market Attachment Model) sekä inhimillisten voimavarojen kehittämisen malli (Human Resource Model). Tutkimukseen valikoituneista 372:sta toimeentulotuen asiakkaasta osallistui aktivointiohjelmiin keskimäärin 40 prosenttia. Osallistuminen aktivointiohjelmiin vaihteli kunnittain 22 prosentista 60 prosenttiin. Aktivointiohjelmien toimenpiteiden tarjonnassa oli kuntakohtaisia eroja. Johtopäätöksenä tutkimuksessa oli, että molemmissa aktivointiohjelmissä, jotka sisälsivät erilaisia toimenpiteitä, esiintyi seuraamuksia ja velvoitteita. Yleensä niitä oli huomioitu ainoastaan politiikkatutkimuksissa. Tutkimuksessa todettiin, että on mahdollista, että aktivointiohjelmien velvoitteiden, seuraamusten ja henkilökohtaisen huomion prosessielementit olivat riippumattomia aktivointimuodoista ja osa sosiaalityön käytäntöjä.

Sebastian Künzel (2012) analysoi tutkimuksessaan aktiivisen inklusiopoliitiikan teoreettisia lähestymistapoja ja käytti tapausesimerkkejä Saksasta ja Ranskasta. Tutkimuksen mukaan yksilöllistettyjen sosiaalipalvelujen (sosiaalivakuutuksen) seurauksena hyvinvointivaltioiden reformit ovat kasvavassa määrin paikallisia teemoja, vaikka yleisesti suunta on ollut kohti kansallista ”workfarea” kohti. Paikalliset tapaus tutkimukset Saksassa ja Ranskassa ilmensivät strategioiden variaation vähimmäistoimeentulotuen saajille. Tätä ei tulkittu aktiivisen sosiaalipoliitiikan kansallisella säätelyllä eikä eurooppalaisten hyvien käytäntöjen hallintona. Sen sijaan paikalliset lähestymistavat eivät ainoastaan ilmenneet yhden ja saman hyvinvointivaltion sisällä vaan myös

hyvinvointivaltioiden välillä. Lähestymistapoja olivat: hyvinvointi-interventiot (market-oriented) nopean työllistymisen mahdollistumiseksi, byrokraattiset lähestymistavat sosiaalisen inklusion edistäjänä etuisuuksien avulla sekä osallistumiselle avoin lähestymistapa voimauttaen valitsemaan erilaisen inklusiovaihtoehtojen joukosta ja jopa ei-ehdollisten etuisuuksien (guaranteed minimum income) mahdollistaminen harkinnanvaraisesti.

3 Kuntouttava työtoiminta palvelujärjestelmän viidakossa aktiivisen sosiaalipolitiikan aikakaudella

3.1 Pehmeä paternalismi ja osallisuuspolitiikka

Anneli Pohjolan sanoin jokainen ihminen elää omaa elämäänsä tietystä historiallisesta tilanteesta. Siinä missä ihmisen elämässä ja toiminnassa voi tapahtua nopeitakin muutoksia, on hyvinvointivaltion palvelujärjestelmän muutosvauhti yleensä elämäntilanteiden hitaampaa lukuun ottamatta kriisejä ja murrosvaiheita, jotka voivat muuttaa myös politiikan suuntaa ja sisältöjä (ks. Mäntysaari & Pösö 2014, 22). Kuvaan tässä alaluvussa, miten osallisuuspolitiikka on kehittynyt osana työttömille suunnattuja palveluita ja aktivointia.

Vielä 1970-luvulla yhteiskuntaan liittämisen (insertio) tarve perusteltiin köyhyydellä. Inklusion politiikka ja käsite ilmaantuivat eurooppalaiseen sosiaalipolitiikkaan 1970-luvulla vastinparinsa, syrjäytymisen käsitteen, kautta. Syrjäytymisen käsite tulkittiin yhdeksi inklusiopolitiikan uudeksi käänneeksi (Silver 1994). Joka kymmenennen henkilön Ranskan väestöstä arvioitiin olevan syrjäytynyt ja heidän saamansa sosiaaliturvan olevan riittämättömää. Tässä joukossa oli yksinhuoltajia, vanhuksia sekä päihitteiden ja huumeiden käytöstä sairastuneita, jotka olivat syrjässä sosiaalisesta ja taloudellisesta osallistumisesta ja tarvitsivat yhteiskunnalta sosiaaliturvaa. (Emt.) Euroopassa inklusiopolitiikkaa on määritelty erityisesti inklusion vastinparin syrjäytymisen tai syrjään jäämisen (ekskluusio) näkökulmasta (esim. Helne 2002).

Sosiaalipoliittisena tavoitteena osallisuus sisältää ajatuksen siitä, että yhteiskunnassa on yksilöitä ja ryhmiä, jotka eivät ole saa osaansa niistä sosiaalisista, taloudellisista, kulttuurisista ja poliittisista säikeistä, jotka yhdistävät yksilöitä yhteisöihin ja yhteiskuntaan osana hyvää elämää. Hilary Silver (1994) erottaa kolme toisistaan poikkeavaa paradigmaa syrjäytymisen teoreettisissa viitekehyksissä ja määrittelyissä: republikaaninen solidaarisuusparadigman (assimilaatio) ja anglo-amerikkalainen liberalismi, jonka ymmärryksen mukaan syrjäytyminen on seurausta liiallisesta erikoistumisesta yhteiskunnassa. Kolmas paradigma määrittää syrjäytymisen seurauksena ryhmän monipuolista ja hierarkkisista sosiaaliseen järjestykseen liittyvistä valtasuhteista (Silver 1994, 534).

Syitä, miksi tämänkaltaiset niin ehdollistavat kuin innovatiivisetkin toimet ovat levinneet kansainvälisesti ja myös Suomessa, on monia. Työttömien aktiivisuuden ja esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan kaltaisten palvelujen olemassaoloa on oikeutettu toimenpiteiden tehokkuudella, oikeudenmukaisuudella, paternalismilla ja normatiivisella kestävyydellä argumentoiden (Molander & Torsvik 2015). Tehokkuusargumentin mukaan yhä useampien ihmisten osallistuessa palveluihin aina vähäisempi joukko vaatii lisää sosiaaliturvaetuisuuksia. Osallistumisen välttämättömyys perustuu ajatukseen, että ilman pakollisuutta ihmiset eivät osallistuisi. Hyvinvointivaltio tulkitaan vastavuoroiseksi vakuutusjärjestelmäksi, joka verottaa yksilöitä, jotka sattuvat olemaan onnekkaita – työllisiä – ja tukee epäonnisia, siis ilman työtä olevia, jotka ovat menettäneet mahdollisuutensa toimeentuloon joko osittain tai kokonaan. Toimien velvoittavuus vähentää vapaamatkustamista ja lisää hyvinvointivaltion kannatusta. Oikeusargumentin mukaan myös yleistynyt luottamus ja altruismi voivat motivoida äänestämään puolueita, jotka tasaavat tulojakoja yhteiskunnassa. Kolmas, paternalismia koskeva argumentti lähtee siitä, että ihmiset hyötyvät osallistumisesta, ja palveluista kieltäytyvät tekevät hallaa itselleen. Pehmeämpi paternalistinen ajattelutapa määrittää toiminnan kriteereitä ja syitä toimien välttämättömyyksille. Normatiivisen kestävyysargumentin lähtökohtana on, että kansalaisten halukkuus tukea hyvinvointivaltiota ja työttömiä riippuu heidän arvoistaan, uskomuksistaan ja luottamuksesta vastavuoroisen hyvinvointivaltion ja vakuutusyhteiskunnan ylläpitämiseksi. (Molander & Torsvik 2015.)

2000-luvulla yhteiskunnallisen integraation ja ulossulkemisen dynamiikka siirtyi kysymykseksi työttömyydestä osana yhteiskunnan moraalista sääntelyä. Hyvinvointivaltioiden sosiaalisessa kehityksessä tämä merkitsi sosiaalisen järjestyksen aikakautta, kun vielä modernin ajan yhteiskunta sisälsi lupauksen kasvavasta hyvinvoinnista (Kananen 2014). 2000-luvun alkupuolella sosiaalinen integraatio tarkoitti nimenomaan työttömien aktiivointia ja integrointia palkkatyöhön köyhyyden lievittämisen sijaan (Levitas 2008). Ainakin kolmenlaisia teoreettisia selitysmalleja on esitetty siitä, miksi ihmiset ovat vailla palkkatyötä ja joutuvat turvautumaan sosiaaliturvaan. Rationaalisen selitysmallin mukaan ihmiset haluavat optimoida toimeentulonsa tai vapaa-aikansa. Tämä ajattelu lähtee oletuksesta, että työttömien on järjestäntä kieltäytyä anteliaista avustuksista ja mennä töihin, koska etuisuudet suovat paremman toimeentulon. Psykososiaalinen selitys arvioi, että pitkäaikainen etuisuuksien saaminen deprivoi ihmiset ja rapauttaa yleistyneen luottamuksen systeemiin, jota työttömät tarvitsevat mennäkseen töihin, vaikka he haluaisivatkin työllistyä. Kulttuurinen selitys väittää, että ihmiset eivät halua täyttää sosiaalisen paineen vaatimuksia, koska he ovat kehittäneet arvot

ja elämäntyylin, joka poikkeaa työssäkäyvistä ja jossa passiivisten etuisuuksien saaminen riittää työttömille. (Lødemed & Trickey 2001, 19; Paz-Fuchs 2008).

Osallisuuden, integraation ja inklusion käsitteitä käytetään toistensa synonyymeina. Inklusio on johdannainen englanninkielisestä termistä inclusion (syrjäyttämätön) vastakohtana eksklusiolle, jolla tarkoitetaan syrjäytymistä ja syrjäytetyksi tulemistä. Inklusiopolitiikka-termi on kenties tunnetuin koulutus- ja vammaispolitiikassa, jossa inklusiopolitiikan avulla pyritään luomaan kaikille tasavertaisia mahdollisuuksia yhteiskunnassa. Eurooppalaisessa sosiaali- ja työllisyyspolitiikassa aktiivisen inklusion politiikka määrittyy jokaisen kansalaisen, myös kaikkein huono-osaisimpien, mahdollisuudeksi osallistua yhteiskuntaan täysivaltaisesti, myös palkkatyöhön menemällä. Täysivaltainen osallisuus on riittävää toimeentuloa, inklusiivisia työmarkkinoita ja pääsyä laadukkaisiin hyvinvointivaltion palveluihin. Toimien avulla pyritään vähentämään syrjään jäämisen riskiä ja köyhyyttä. Sosiaalisen integraation käsitettä on käytetty maahanmuuttopolitiikassa määrittelemään sitä, miten yhteiskunta kykenee edistämään esimerkiksi suojelun tarpeessa olevien pakolaisten, haavoittuvassa asemassa olevien turvapaikan hakijoiden, ihmiskaupan uhrien, tai alaikäisten turvapaikanhakijoiden integroitumista ja kotoutumista yhteiskuntaan. Suomessa aktiivisen osallisuuspolitiikan tavoitteet ja toimet ovat kohdistuneet etenkin heikossa asemassa oleviin kansalaisiin kuten vammaisiin, pitkäaikaistyöttömiin, maahanmuuttajiin, nuoriin ja osatyökykyisiin (Saikku & Rajavaara & Seppälä 2017).

Euroopan unionilla (EU) on ollut merkitystä sille, että osallisuuden ja sosiaalisen koheesion eli yhteenkuuluvuuden edistäminen on määrittynyt valtioiden vastuiksi. Tästä esimerkkinä ovat EU:n piirissä tehdyt sopimukset (esim. Lissabonin sopimus, Amsterdamin sopimus ja sosiaalisen oikeuksien peruskirja) ja Euroopan unionin Euroopan komission suositus ”Active Inclusion” (2008). Avoimen koordinaation periaatteella osallisuuspolitiikkaa on toteutettu ympäri Eurooppaa. Suomessa osallisuuspolitiikka on saanut käytännön toteutuksia kansallisina strategioina ja ohjelmina sekä Euroopan sosiaalirahaston ohjelmina ja hankkeina, joiden avulla on kehitetty uusia toimintatapoja ja käytäntöjä kansalaisten sosiaalisen osallisuuden edistämiseksi. Yksi esimerkki on sosiaalisen osallisuuden hanke Sokra (<https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/sokra>).

Osallisuuden vahvistaminen on yksi keskeinen sosiaalipolitiikan päämääristä. Se on keskeinen osa rakenteellista sosiaalityötä sekä aikuissosiaalityön asiakkaiden sosiaalista integraatiotyötä (Pohjola 2011, 219–220; Hokkanen 2013, 91; Juhila 2004). Osallisuuspolitiikan vahvistuminen ilmenee niin palvelujärjestelmässä, lainsäädännössä (esim. Sosiaalihuoltolaki 1301/2014) kuin kansalaisten osallisuuden kokemuksissa palvelujärjestelmässä (Valokivi

2008; Valkama 2012). Roolin muutosta on kuvattu jaetuksi asiantuntijuu-
deksi, jossa sekä asiakas että työntekijä tai verkosto tuovat asiakastilanteisiin
ja käytäntöihin asiantuntijuutensa. Palvelun käyttäjä on oman elämäntilan-
teensa ja kokemuksensa asiantuntija voimavarojensa mukaan (Rissanen
2015; Pohjola 2017). Ammattilaisella on puolestaan osaamista siitä, mikä voi
auttaa elämäntilanteessa eteenpäin.

Suomessa keskeinen osa aktiivisen osallisuuspolitiikan toimeenpanoa ovat
olleet työelämäosallisuuden hyvät käytännöt Euroopassa, nuorisotakuu-
hanke, työllisyyspoliittinen kuntakokeilu, osallistavan sosiaaliturvan selvityk-
set, pilotoinnit ja kokeilu sekä osallisuustulosta koskevat esitykset. Hallinnolli-
sista uudistuksista esimerkkejä ovat työllistymistä edistävä työttömien yh-
teispalvelu (TYP), monialainen palvelukeskus (MYP) sekä nuorten ohjaamo-
iden käynnistyminen eri puolilla Suomea. Paltamon Työtä Kaikille -kokeilu
vuosina 2009–2013 ja sen anti on osoittanut suuntaa osallistavan sosiaali-
turvan kokeilujen suunnitteluun ja vastikkeellisen sosiaaliturvan hahmotte-
luun ja osatyökykyisten työllistämiseen. Paltamon Työtä Kaikille -kokeilu pe-
rustui sekä työlinjan (workfare) mukaisille työtehtäville että kokonaisvaltai-
selle ja asiakaslähtöiselle tuelle (welfare). Kokeilun myötä joka seitsemäs
osallistuja siirtyi sen avulla avoimille työmarkkinoille. Ikääntyneiden koke-
musten mukaan työllistyminen Paltamon kokeiluun lisäsi fyysistä, psyykkistä
ja sosiaalista hyvinvointia. Keski-ikäisten hyvinvointikokemukset jakaantui-
vat kaikkein eniten, eikä osallistumisen koettu edistävän työllistymismahdol-
lisuuksia. Nuorten keskuudessa kokeilussa työllistymistä ei pidetty oikeana
työnä, vaikka sillä oli myös positiivisia merkityksiä osallistujille. (Emt. 322–
333.) Kaksi vuotta kokeilun päättymisen jälkeen tehdyssä seurantatutkimuk-
sessa asiantuntijat arvioivat pidempiaikaisia vaikutuksia (Nenonen, Martel-
lin, Leemann, Wessman ja Koskinen 2019). Asiantuntijoiden arvioiden mu-
kaan on todennäköistä, että toimien avulla pystyttiin ennaltaehkäisemään
kansantauteja, lisättiin luottamusta kunnan päätöksentekoa kohtaan ja edis-
tettiin myös työllisyyttä, vaikka myönteiset työllisyysvaikutukset jäivät pää-
osin lyhytaikaisiksi. Kokeilun aikana myös alkoholin käyttö ja tupakointi vä-
henivät. (Emt.).

Työelämäosallisuus käsitteenä otettiin käyttöön vuonna 2012, kun sosiaali- ja
terveysministeriö asetti työelämäosallisuus- eli TEOS-työryhmän (Raivio &
Nykänen 2014). Työryhmä esitti, että sosiaalihuollon vastuulla olisi osalli-
suuden ja toimintakyvyn tukeminen silloin, kun sosiaalihuollon ja asiakkaan
yhdessä tekemän arvion perusteella asiakas ei kykene sillä hetkellä työllisty-
mään työsuhteiseen työhön, ja hän tämän takia on syrjäytymisvaarassa tai jo
syrjäytynyt yhteiskunnan ja yhteisöjen toiminnasta. Työelämäosallisuuden
näkökulma oli osa sosiaalihuoltolain (2014/1311) uudistuksen valmistelua
(Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistamistyöryhmän loppuraportti 2012,
141).

Lakiuudistusta valmistelleen työryhmän mukaan työelämäosallisuutta tukevalla toiminnalla tarkoitetaan henkilöiden työllistymisedellytysten tukemista, toimintakyvyn parantumista ja ylläpitoa henkilöille, joilla ei ole edellytyksiä työllistyä avoimille työmarkkinoille. Työryhmä totesi, että sosiaalihuollon asiakkaiden siirtyminen sosiaalihuollon palveluista koulutukseen, työ- ja elinkeinohallinnon palveluihin tai työsuhteiseen työhön on ollut heikkoa (Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistamistyöryhmän loppuraportti 2012, 140). Loppuraportissaan (2014, 14) heikossa työmarkkina-asetuksessa olevien työelämäosallisuutta käsitellyt TEOS-työryhmä esitti, että tähän ryhmään lukeutuvilla olisi velvollisuus osallistua työllistymissuunnitelman tekemiseen ja työelämävalmiuksia edistävään sosiaaliseen kuntoutukseen, johon kuuluisi sosiaalisen toimintakyvyn arviointi. Se esitti lisäksi suosituksia osatyökykyisten integroimiseksi työmarkkinoille. Hallituksen kärkihanke OTE (Osatyökykyisille tie työelämään 2016–2018) on yksi osoitus työelämään johtavien polkujen sekä kuntoutukseen ja hoitoon ohjautumisen kehittämiseksi (STM 2018). Lähtökohtana on ollut vahvistaa ja lisätä työmarkkinoilta syrjäytymisvaarassa olevien ja työelämän ulkopuolelle jääneiden mahdollisuuksia yhteiskunnalliseen osallisuuteen ja yhteisen hyvän tuottamiseen.

Vuonna 2013 sosiaali- ja terveysministeriö (STM) nimitti työryhmän kehittämään osallistavaa sosiaaliturvaa. Työryhmän näkemyksen mukaan riittävä sosiaaliturva yhdistettynä aktiivisesti tarjottuihin työllistymistä edistäviin palveluihin sekä toimiviin sosiaali- ja terveyspalveluihin on paras tapa edistää osallisuutta ja torjua syrjäytymistä. Kehittämissuunnitelman linjauksen perusteella Suomessa toteutettiin yhdeksän osallistavan sosiaaliturvan pilottihanke. Osallistavan sosiaaliturvan ensimmäiset pilotit osoittivat, että työttömille tarkoitettulle matalan kynnyksen toiminnalle ja ohjatulle ryhmätoiminnalle on tarvetta ja että se on tapa ehkäistä syrjäytymistä (Karjalainen & Saikku 2015.).

Sosiaaliturvan kokonaisuudistamistarpeista, työelämäosallisuuden vahvistamistarpeista ja syrjäytymisen ehkäisystä virinneet esitykset ovat olleet osallisuustuloa koskevat ehdotukset (Hiilamo & Komp & Moisio ym. 2017; Hiilamo & Määttä & Koskenvuo 2017). Neljä osallistavan sosiaaliturvan mallia - tutkimusraportin taustalla ovat kartoitukset Hollannin, Saksan ja Tanskan osallistavan sosiaaliturvan toteutustavoista ja ehdotus Suomen osallisuustulomalliksi. Käytännössä osallistumistulo merkitsee työtoiminnan korvaamista nykyistä vapaaehtoisimmalla, tarvelähtöisimmällä ja työttömien tilanteista lähtevillä tavoilla. Tärkeänä esityksessä on pidetty sitä, että kehitys ei johtaisi muiden työllistymistä edistävien palveluiden karsimiseen (Hiilamo & Määttä & Koskenvuo ym. 2017).

Sosiaali- ja terveysministeriö käynnisti 1.9.2017 osallistavan sosiaaliturvan kokeilun kuudessa kunnassa. Sitä toteutettiin vuosina 2018–2019. Osallistavan sosiaaliturvan mallissa oli kyse työmenetelmien ja toimintojen kokonaisuudesta, mikä mahdollisti asiakkaiden tarpeisiin vastaavien toimintojen kokonaisuuden räätälöinnin aikuissosiaalityössä ja yhteistyössä keskeisten toimijoiden kanssa. Kokeilussa aikuissosiaalityö sai laajemmat mahdollisuudet ja työvälineet tukea pitkään työttömänä olleita ja auttaa heitä löytämään polkuja osallisuuteen ja työllisyyteen. THL:n mukaan aikuissosiaalityötä koskevan tutkimuksen mukaan asiakkaiden tavoitteet liittyivät eniten työkykyyn, taloudenhallintaan, mielenterveyteen ja työllistymiseen. Vastaavasti aikuissosiaalityössä yleisimmin käytetyt menetelmät olivat asiakasta tukeva keskustelu, osallisuuden tukeminen ja täydentävä toimeentulotuki. (Kivipelto & Karjalainen 2017). Tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu Suomen osallistavan sosiaaliturvan kokeilua vuosina 2018–2019, on saatu alustavasti hyviä kokemuksia etenkin osallisuuden, hyvinvoinnin ja työttömien terveyden edistämiseksi (Mäntysaari & Ylistö 2019).

3.2 Tulkintoja kuntouttavasta työtoiminnasta tutkimusten ja lainsäädännön pohjalta

Sosiaalipolitiikan keinot ratkaista pitkään jatkuneen työttömyyden ongelma ovat vaihdelleet ajan saatossa (Walters 2000). Suomalainen sosiaalipolitiikka ja työttömien aktiivointi eivät ole olleet irrallaan muun maailman kehityksestä. Yksi tulkinta kuntouttavasta työtoiminnasta on sen määrittäminen osaksi globaaleja megatrendejä ja innovatiivisia virtauksia, joiden seurauksena aktiivisen sosiaalipolitiikan ratkaisumallit levisivät ympäri maailmaa työttömyysongelman päihittämiseksi (Lødemel & Trickey 2001; Kildal 1999; Loftager 1998; Dean 2003; Hiilamo & Komp & Moisio ym. 2017; Karjalainen 2013; Saikku & Rajavaara & Seppälä 2017; Arnkil ym. 2012). Yhdysvalloissa vallan sai työlähtöinen malli, jota kutsutaan englanninkielisin termein *workfare* tai *work first* -lähestymistavaksi. Pohjoismaissa ja Ranskassa inhimillistä pääomaa, sosiaalisten ja ammatillisten taitojen hankkimista ja työelämään integroitumista tukeva lähestymistapa on ollut yleisempi (Keskitalo & Karjalainen 2013, 13; Hiilamo & Komp & Moisio ym. 2017).

Toisen tulkinnan mukaan vuonna 2001 käynnistyneen kuntouttavan työtoiminnan (laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001) voi mieltää osaksi historiaa ja jatkumoa, johon ovat 1800-luvulta lähtien kuuluneet työlaitokset, vaivaistalot ja monenlainen työtoiminta eristyksissä kansalaistoimin-

nasta ja muista yhteisöistä. Kulloisenakin aikana tämä on vaikeuttanut marginaalissa elävien ihmisryhmien integroitumista yhteiskuntaan. (Välimaa ym. 2012). Maailmansotien jälkeisessä yhteiskunnassa työtoiminta oli osana niin kutsuttuja hätäaputoita ja lapiolinjaa (Urponen 1994). Myös muurien sisällä lainrikkojien keskuudessa työtoimintaa on toteutettu kautta aikojen. Toisaalta työtoiminnan eri toimintaympäristöihin on vuosisatojen saatossa liittynyt hoidollisia, terapeuttisia, kasvatuksellisia ja kuntoutuksellisia ulottuvuuksia. Jännite näiden vastakkaisten voimien välillä on yhä olemassa. Aktiivisen sosiaalipolitiikan näkökulmasta osallisuuden ja toimijuuden vahvistaminen sekä kuntoutuksellisuus ovat toimien päämääränä. Työvoimapolitiikan ja aktiivipolitiikan tavoitteet korostavat työelämäosallisuutta ja palkkatyön tärkeyttä.

Kuntouttava työtoiminta on esimerkki monialaisen hallinnon koordinaatiosta ja palvelusta, joka ylitti hallinto- ja sektorikohtaisia rajoja (Saikku 2018). Poliitiikan toimeenpanoa ohjaavassa kuntouttavan työtoiminnan digitaalisessa käsikirjassa (www.thl.fi/web/kuntouttavan-tyotoiminnan-kasikirja) korostetaan työtoiminnan sisällön räätälöintiä asiakkaan tarpeiden mukaan. Luonnehdin kuntouttavan työtoiminnan lainsäädännön roolia toiminnan kehystäjäksi; kaupungeilla ja kunnilla on autonomia päättää itsenäisesti siitä, mitä kuntouttavan työtoiminnan sisällöt ovat. Kuntouttavan työtoiminnan lähtökohtana on vahvistaa elämänhallintaa ja lisätä osallistujien työllistymismahdollisuuksia. Kuntouttava työtoiminta on vastikkeellista, enintään neljänä päivänä viikossa ja 3–12 kuukauden jaksoissa sopimuksellistettua toimintaa, josta ei makseta palkkaa eikä työtoiminnasta synny työsuhdetta. Työtoiminnan keskeyttäminen tai siitä kieltäytyminen ilman pätevää syytä saattaa johtaa työttömyysetuuden menettämiseen määrääjäksi tai toimeentulotuen alentamiseen. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001).

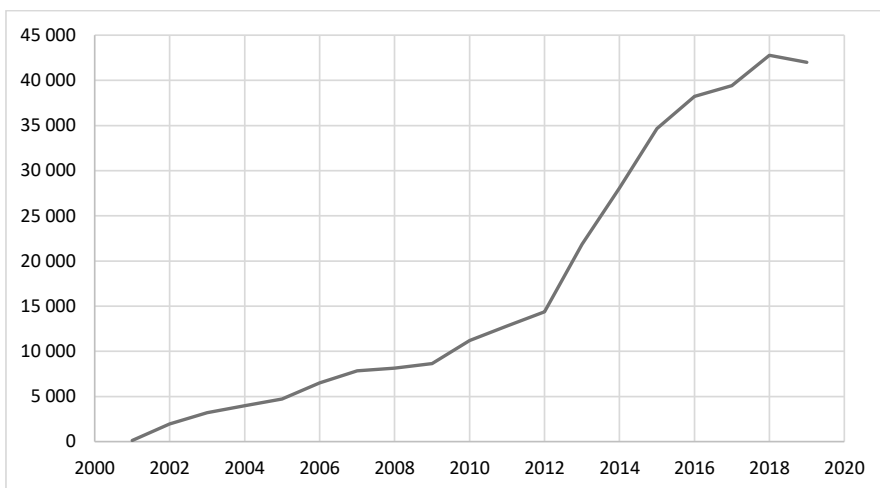
Kuntouttavaa työtoimintaa säätelee toteutuksen osalta laki kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001) ja yleislakina sosiaalihuoltolaki (1301/2014). Kuntouttava työtoiminta on myös työttömyysturvalain mukainen palvelu (1290/2002). Siihen sovelletaan lisäksi lakia toimeentulotuesta (1412/1997), jos osallistuja saa toimeentulotukea. Lakiin kuntouttavasta työtoiminnasta on tehty sen olemassaolon aikana yhteensä 23 säädösmuutosta. 1990-luvun lopussa, kuntouttavan työtoiminnan suunnitteluvaiheessa, lähtökohtana oli työttömien omasta aktiivisuudesta ja vapaaehtoisuudesta kumpuava toiminta. Vuoden 2005 alussa vastikkeellisuuden piirissä olevien työttömien joukkoa laajennettiin yli 25-vuotiaisiin. Monialaista yhteispalvelua (1369/2014) koskevan lain voimaantulon yhteydessä aktivointisuunnitelmien rinnalle tulivat monialaiset työllistymissuunnitelmat, kun asiakkaiden elä-

mäntilanteet edellyttivät palvelujen koordinoitua. Voimaantulleilla lainmuutoksilla kuntouttavan työtoiminnan osallistumista vähennettiin yhdellä arkipäivällä viikossa, siis enintään neljänä arkipäivänä tapahtuvaksi työtoiminnaksi, kun siihen saakka kuntouttavaan työtoimintaan osallistuminen oli ollut mahdollista viitenä arkipäivänä viikossa (laki kuntouttavasta työtoiminnasta annetun lain muuttamisesta 1372/2014). Muutoksella kuntouttava työtoiminta haluttiin kohdentaa erityisesti niihin työttömiin, jotka eivät alentuneen työ- ja toimintakykynsä takia voi osallistua työhön tai julkisiin työvoimapaalveluihin. Vuosina 2017 ja 2018 toteutettiin hallituksen esityksen (HE 51/2017 vp) mukaisesti työelämäkokeilu, joka viidellä kokeilualueella mahdollisti kuntouttavan työtoiminnan järjestämisen aiemmasta poiketen yrityksissä.

Kuntouttavan työtoimintaan osallistuvien vuotuinen lukumäärä on ollut pitkällä aikavälillä kasvava, kun tarkastellaan aikasarjaa vuodesta 2001 alkaen (ks. kuvio 1.). Vuonna 2019 kuntouttava työtoiminta oli työttömyysetuuden korvausperusteena yhteensä 42 003 henkilölle. Vuotta aiemmin 2018 osallistujien lukumäärä oli 42 772. Näitä lukuja tulkittaessa on huomioitava, että osallistujia voi olla enemmän, koska luku kertoo ainoastaan työttömyysturvetuuden perusteella kuntouttavaan työtoimintaan osallistuneista. Ikäryhmittäin kuntouttavaan työtoimintaan on osallistunut eniten vuosina 2001–2019 50–54-vuotiaita (13,9%), 55–59-vuotiaita (13,5%) ja 45–49-vuotiaita (11,9%). Alle 30-vuotiaitten osuus kuntouttavaan työtoimintaan osallistuneista on ollut noin neljännes. (Lähde: Kela / Analytiikka- ja tilastoryhmä / NIT086A.). Arvioiden mukaan 1,4 prosenttia asiakkaista osallistuu ensisijaisesti toimeentulotukiasiakkuuden vuoksi kuntouttavaan työtoimintaan. Tässä on tapahtunut suuri muutos, sillä vielä vuonna 2013 oli toimeentulotukiasiakkaiden osuus lähemmäs neljännes (17,9%) (THL-Tilastoraportti 39/2020, 28).

Työllisyyspalveluissa eli aikaisemmissa aktiivipalveluissa kuntouttavan työtoiminnan aloittaneiden osuus oli vuonna 2016 yli viidennes (21,4 %)². Osallistumisen intensiteetti vaihteli: keskimäärin vuonna 2015 kuntouttavaan työtoimintaan osallistuttiin 2,4 päivänä viikossa. Sopimus tehtiin keskimäärin 25 viikon pituiseksi. (Kuntouttava työtoiminta 2016 – Kuntakyselyn osaraportti). Vuoden 2019 kuntakyselyn tietojen perusteella keskimääräinen osallistumisjakso oli enää 48 päivää eli 12 viikkoa (Kuntouttava työtoiminta 2019 – Kuntakyselyn osaraportti).

² Aktiivitoimeenpiteisiin lukeutui kuntouttavan työtoiminnan lisäksi työvoimakoulutus, omaehtoinen opiskelu, työkokeilu, koulutuskokeilu, työelämävalmennus, työnhakuvalmennus, uravalmennus, palkkatuki ja starttiraha.

Kuvio 1 Kelan työttömyysturvaetuuden saajat: korvausperusteena kuntouttava työtoiminta, aikasarja 2001–2019. (Lähde: Kela / Analytiikka- ja tilastoryhmä / NITo86A)

3.3 Sosiaalinen työllistäminen kolmannen sektorin missiona

Kolmannen sektorin eli kansalaisjärjestöjen, säätiöitten ja seurakuntien rooli työllistymisen ongelmien lievittäjänä on vahvistunut 2000-luvulla. Kuntouttava työtoiminta määrittynyt poliittisissa yhteyksissä ja palvelujärjestelmän kartalla osaksi sosiaalista työllistymistä (Välimaa & Ylipaavalniemi & Pikku-saari & Hassinen 2012), välityömarkkinoita (esim. Filatov 2013) ja tuoreimpana työelämäosallisuutta (TEOS-työryhmä). Sosiaalisen työllistämisen toimialaksi kutsutaan heikossa työmarkkina-asemassa oleville henkilöille suunnattuja palveluja, joissa pyrkimyksinä on edistää työllistymismahdollisuuksia ja työllistymistä sekä parantaa osallistujan toiminta- ja työkykyä. Esimerkkejä tästä ovat työllistymistä tukevat projektit ja sosiaaliset yritykset sekä monenlaiset erityistyöllistämisen yksiköt kuten työpajat, tuotannolliset työkeskukset, tuetun työllistymisen yksiköt, mielenterveyskuntoutujien klubitalot ja työllistymisen monipalvelukeskukset. Välityömarkkinat asettuvat vapaiden työmarkkinoiden ja työttömyyden väliin sijoittuvaan työhön, kuntouttavaan ja valmentavaan toimintaan, josta hallinnollisesti vastaavat työ- ja elinkeinoministeriö sekä sosiaali- ja terveysministeriö. Välityömarkkinat ovat sekä kuntoutuksellista toimintaa että työvoimapolitiikkaa, joita on käytetty

varsinkin mielenterveyskuntoutujien työtoiminnan yhteydessä (ks. Suikkanen 2009). Kuntoutusta on määritelty monin tavoin. Kuntouttavaan työtoimintaan liittyy nimensä mukaisesti ajatus kuntoutumisen tarpeesta ja kuntoutujuudesta. Sen ydinaluetta on Aila Järvikosken (2013, 73) sanoin voimavaruusautunut, tavoitteellinen ja yksilöllinen toiminta, joka tähtää kuntoutujan tavoitteiden mukaiseen muutokseen hänen elämäntilanteessaan esimerkiksi työssä, opinnoissa ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.

Kansalaisjärjestöjen vuosittaisen järjestöbarometrin mukaan yli kolmannes kansalaisjärjestöistä arvioi heikossa työmarkkina-asemassa olevien työllistämisen lisääntyneen osana toimintaansa viimeisten viiden vuoden aikana (Järjestöbarometri 2018). Järjestöbarometriin vastanneissa 108 järjestössä yleisimmät työllistämistoimet kahden edeltävän vuoden aikana olivat palkkatuki (190 henkilöä), työkokeilu (173 henkilöä) ja kuntouttava työtoiminta (143 henkilöä). Altruistiset pyrkimykset ja myötätunto ovat kohdistuneet ihmisiin ja väestöryhmiin, jotka olisivat muuten jäämässä valtavirtaisten palveluiden ulkopuolelle tai yhteiskunnallisesti syrjään. Vahvuutena on ollut toimiminen lähellä ihmisten arkielämän todellisuutta ja palveluiden uudistamisen notkeiden ja joustavien toimintatapojen ansiosta. Toisaalta taloudellinen epävarmuus on vaikeuttanut kolmannen sektorin roolia, mikä on heijastunut palveluihin.

Yksi perustelu kuntouttavan työtoiminnan palvelun aloittamiselle oli viranomaisyhteistyön tiivistäminen. Palvelujärjestelmässä sitä on kutsuttu hallinnolliseksi risteysasemaksi. Sisällöltään kuntouttava työtoiminta on työtoimintaa, yksilövalmennusta- ja ohjausta, työ- ja toimintakyvyn arviointia, työhönvalmentajan tukea, ryhmätoimintaa ja vähäisessä määrin työsuhteista työtä tai muita sisältöjä kuten elämänhallinnan tukemista, talouden hoitamista ja intensiivistä palveluohjausta (Klem 2013, 48). Kuntouttavaa työtoimintaa koskevan tilastoraportin ja kuntatoimijoiden näkemysten mukaan pääpaino kuntouttavassa työtoiminnassa on valtakunnallisesti työtoiminnassa. Kuntouttavan työtoiminnan vastikkeellisuus tarkoittaa sitä, että siitä kieltäytymisestä voi seurata sanktioita työttömyysturvaan tai sen määräaikainen lakkauttaminen. Tarkkaa tutkimustietoa ei ole kuitenkaan siitä, missä määrin kuntien sosiaalitoimi on tätä kontrollikeinoa käyttänyt.

Peppi Saikun (2018) väitöstutkimus käsitteli vaikeasti työllistyvien työllistymisen edistämistä julkishallinnon monialaisena koordinaationa. Sen mukaan työttömien hyvinvointi ei ole yleisellä tasolla lisääntynyt, vaikka heidän työllistymisensä ja hyvinvointinsa eteen on tehty toimia. Tällä on olennainen merkitys vaikean työttömyyden, kuntoutumisen, osatyökykyisyyden ja sosiaalisen pärjäämisen kysymyksissä. Huolimatta siitä, että viranomaisyhteistyön tiivis-

täminen on ollut kehittämisen kohteena koko kuntouttavan työtoiminnan olemassaolon ajan, on monialaisen hallinnon kehittämisessä ja toimintatapojen yhteensovittamisessa edelleen tehtävää. Tutkimus suosittaa monialaisen hallinnan edelleen kehittämistä yhteensovittamalla toimintapolitiikkoja, hallinnonaloja ja palveluja tukemaan työllistymistä ja työttömien hyvinvointia. (Emt.).

Etenkin kuntouttavan työtoiminnan alkuvaiheissa sitä tutkittiin lainsäädännön täytäntöönpanon ja aktivointipolitiikan näkökulmista (Ala-Kauhaluoma ym. 2004). Iris Sandelinin (2014) kirjallisuuskatsaus asiakkaiden näkökulmasta valotti kuntouttavaa työtoimintaa monipuolisesti. Selvityksen mukaan kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvat olivat keskimäärin tyytyväisiä saamaansa palveluun. Palvelujärjestelmän kykenemättömyys vastata heikossa työmarkkinatilanteessa olevien työttömien tarpeisiin on tullut ilmi monissa tutkimuksissa (esim. Dean & Bonvin & Vielle & Farvaque 2005). Palvelujärjestelmä voi olla kaavamaisesti toimiessaan riski työttömälle. Kati Närhen, Tuomo Kokkosen ja Aila-Leena Matthieksen (2013, 113–145) tutkimuksessa nuorten toimijuuden reunaehdoista yksi keskeisiä päätelmiä oli, että palvelujärjestelmän kaavamainen toiminta voi muodostua asiakkaille riskiksi. Sen sijaan työntekijöitten henkilökohtaisuus, yksilöllinen kuunteleminen, kunnioitus ja luottamus vahvistivat osallisuuden tunnetta.

4 Kuntouttavan työtoiminnan jokapäiväistä elämää ja sosiaalipolitiikkaa tutkimassa

4.1 Tutkimustehtävä ja -kysymykset

Tutkimuksen lähtökohtana on ollut ensinnä kysymys siitä, millaista osallisuutta kuntouttava toiminta mahdollistaa ja millaista se puolestaan poissulkee. Toinen tutkimuksen tekoa innoittanut ajatus liittyy siihen, että ihmisten sosiaalinen toimijuus, jokapäiväisen elämän tukeminen ihmisten omassa arjessa ja osallisuus yhteisöihin ja yhteiskuntaan ovat sosiaalipolitiikan ajasta riippumattomia tehtäviä. Kolmanneksi sosiaalipolitiikan lähtökohtana kysymys toimintamahdollisuuksista liittyy laajemmin ihmisten toimijuuteen ja toimintakykyisyyteen. Kiinnostus kohdistuu siihen, millaisia yhteiskunnallisia kiinnittymisen kohteita kuntouttavaan työtoimintaan osallistuminen mahdollistaa.

Sosiaalipolitiikan toimeenpanoa on luonnollista tutkia palveluja käyttävien ihmisten näkökulmista. Tässä tutkimuksessa työtoimintaan osallistuvat ihmiset kertoivat omista kokemuksistaan. Kolme osatutkimusta syvensivät tutkimustietoa osallistujien kokemuksista ja merkityksistä ja kuntouttavasta työtoiminnasta osana yhteiskuntapolitiikkaa. Tutkimustehtävänäni oli tutkia kuntouttavaa työtoimintaa osallistumisen, toimijuuden ja toimintamahdollisuuksien kannalta. Tähän vastaan tutkimuksessa neljän tutkimuskysymyksen avulla:

- 1) Millaista osallisuutta kuntouttava työtoiminta mahdollistaa ja millaista se poissulkee?
- 2) Miten toimijuus voi vahvistua kuntouttavassa työtoiminnassa?
- 3) Millaisia toimintamahdollisuuksia kuntouttava työtoiminta tarjoaa?
- 4) Miten kuntouttava työtoiminta suuntaa toimijuutta?

Siitä, miten artikkelimuotoisen väitöskirjan osatutkimukset vastaavat näihin yllä oleviin tutkimuskysymyksiin, kerron seuraavan taulukon 1. avulla.

Taulukko 1. Osatutkimusten tutkimuskysymykset, aineistot ja menetit.

	Aineistot ja menetit	Julkaisu
1. <u>Osallisuuden ja osattomuuden dynamiikka</u> Etnografinen tutkimus kolmella kuntouttavan työtoiminnan kentällä. Millaista osallisuutta kuntouttava työtoiminta mahdollistaa ja millaista se poissulkee?	Institutionaaliiseen etnografiaan pohjautuva haastattelu- ja havainnointiaineisto	Mäntyneva, Päivi & Hiilamo, Heikki (2018). Osallisuuden ja osattomuuden dynamiikka. Etnografinen tutkimus kolmella kuntouttavan työtoiminnan kentällä. Yhteiskuntapolitiikka Vol 83 Nro 1, 18–28. http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201802143412
2. <u>Toimijuuden vahvistumisen edellytykset kuntouttavassa työtoiminnassa.</u> Miten toimijuus voi vahvistua kuntouttavassa työtoiminnassa?	Institutionaaliiseen etnografiaan pohjautuva haastattelu- ja havainnointiaineisto	Mäntyneva, Päivi (2019). Toimijuuden vahvistumisen edellytykset kuntouttavassa työtoiminnassa. kuntouttavassa työtoiminnassa. Sosiaalipedagoginen Aikakauskirja, Vol 20 Vuosikirja 2019, 11–36 https://doi.org/10.30675/sa.70243
3. <u>Toimintamahdollisuuksien avaruus ja toimijuuden suunnat kuntouttavassa työtoiminnassa.</u> Millaisia toimintamahdollisuuksia kuntouttava työtoiminta tarjoaa? Miten toimijuus suuntautuu kuntouttavassa työtoiminnassa?	Institutionaaliiseen etnografiaan pohjautuva haastattelu- ja havainnointiaineisto	Mäntyneva, Päivi & Isola, Anna-Maria (2019). Toimintamahdollisuuksien avaruus ja toimijuuden suunnat kuntouttavassa työtoiminnassa. Janus Sosiaalipolitiikan Ja sosiaalityön Tutkimuksen Aikakauslehti, Vol 27 Nro 3, 246–263. https://doi.org/10.30668/janus.70286

4.2 Institutionaalisen etnografian ja tämän tutkimuksen teoreettis-metodologiset lähtökohdat

Institutionaalinen etnografia yhdistää metodologiana tutkimuksellisesti sosiaalipalveluiden käyttäjien vertaistiedon, käytäntötutkimuksen ja poliittisen analyysin. Sen avulla voi myös tutkia ilmiöiden syitä, yhteyttä yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja yhteiskunnallisten ongelmien seurauksia (Bertaux & Bertaux-Wiame 1981, 188; Wright Mills 2015). Metodologisen orientaation kehittäjä kanadalainen sosiologi Dorothy Smith yhdistää metodin synnyn 1960- ja 70-lukujen naisliikkeeseen ja naistutkimukseen (Smith 1987). 2000-luvulla siitä on tullut yleisesti käytetty metodi esimerkiksi sosiologiassa, sosiaalipolitiikassa, kasvatuksessa, sosiaalityössä ja terveystieteissä (DeVault & McCoy 2002; Jokela 2011, Hietala 2013, Jäppinen 2015, Salonen 2016; Aholola 2018; Haupth 2012). Moninaisia lähestymistapoja yhdistää kiinnostus tutkia yhteiskunnallisesti marginaalisessa asemassa olevien ihmisryhmien asemaa, arjen toimijuutta ja selviytymistä sekä suhdetta palvelujärjestelmään. Birgit Prodingen ja Susan Marie Turner (2013) tutkivat, miten sosiaalipolitiikka suuntaa työvoimatoimistojen palvelutyötä ja prosesseja ja vaikuttaa siten työttömien pitkäaikaissairaiden jokapäiväiseen elämään Itävallassa. Urbaani etnografia *The Liminal Worker* (Spyridakis 2013, 1–11), tarkastelee työtä, työttömyyttä ja prekarisoitumista nyky-Kreikassa. Tapaustutkimukset kertovat, miten ympäröivät olosuhteet vaikuttavat ”välitilassa” olevien työttömien ja työllisten valintoihin, sosiaalisisiin statuksiin ja identiteettiin.

Vaikka elinolosuhteet ja aika ovat nyt toiset kuin metodin syntyäikoina, on institutionaalisisella etnografialla yhteiskunnallinen tarve. Metodina institutionaalinen etnografia mahdollistaa ihmisten arjen, kokemusten ja niiden yhteiskunnallisten yhteyksien tutkimisen siellä, missä ihmiset toimivat ja osallistuvat yhteiskunnan palveluihin. Institutionaalisen etnografian viitekehys tulee ymmärretyksi neljän käsitteen avulla, jotka ovat näkökulmasidonnaisuus, organisatorinen lähestymistapa, empiria ja yhteiskunnalliset yhteydet (taulukko 2).

Taulukko 2. Orientoivat ulottuvuudet institutionaalisen etnografian metodin käytössä mukailten nykyaikaan (Smith 1987, Bisaillon 2012a, 137; Bisaillon 2012; Chambell & Gregor 2004)

Analyttinen käsite	Tutkimuskysymykset ja analyttiset aiomukset
<p><i>Näkökulmasidonnaisuus</i> Tutkimukseen osallistuvien ihmisten arkitodellisuudesta liikkeelle lähtevä tutkimus hyvinvointivaltion kontekstissa (institutionaalinen etnografia).</p>	<p><i>Osallistujien näkökulmat</i> Mitä osallistujat kertovat kokemuksistaan ja työtoiminnan merkityksistä osana elämäntapaa?</p>
<p><i>Organisatorinen lähestymistapa</i> Sen avulla tutkitaan sosiaalisia käytäntöjä ja -prosesseja.</p>	<p><i>Sosiaaliset käytännöt</i> Millainen on työtoiminnan arki? Tunnistetaan, mitkä käytännöt, toiminnot ja aktiviteetit liittyvät tutkimukseen osallistujiin ja vaikuttavat osallistujien osallisuuteen, toimijuuteen ja toimintamahdollisuuksiin.</p>
<p><i>Empiria</i> Tutkimus ei ole pelkästään teoreettinen, vaan pohjautuu empiiriseen etnografiseen tutkimukseen.</p>	<p><i>Kenttätyö</i> Tutkimusmenetelminä osallistuva havainnointi, keskustelut ja haastattelut</p>
<p><i>Yhteiskuntasuhteet (ruling relations)</i> Yhteiskunnalliset yhteydet kytkeytyvät ja ilmenevät usein tekstuaalisina ja dokumentaarisina käytäntöinä. Interaktuaalisuus ilmenee esimerkiksi lainsäädäntönä, ohjeistuksina, dokumentteina ja sopimuksina, jotka ovat nykyisin digitalisoituja.</p>	<p><i>Yhteiskunnalliset yhteydet</i> Tutkimuksessa kysytään, millaisia toimintamahdollisuuksia kuntouttava työtoiminta mahdollistaa. Toimintamahdollisuudet (ulkoiset toimintavalmiudet) määrittävät olemiseksi ja toimimiseksi sekä arvostusten mukaisten päämäärien saavuttamiseksi, joita hyvinvointivaltio ja sen järjestelmät mahdollistavat samalla, kun ne toisaalta luovat reunaehdoja toimijuudelle.</p>

Smith nimeää institutionaalisen etnografian *standpoint*-tutkimukseksi. Tutkimuksen lähtökohta on pragmaattinen (Smith 1990, Hartsock 1987). Sosiaalisen työllistämisen käytäntöjä tutkitaan sellaisena, kuin ihmiset niissä elävät, sekä siten, miten he ajattelevat ja tulkitsevat kokemaansa. Osallistujien kokemusten analyysi ja havainnot siitä, mitä työtoiminnassa tapahtuu, eivät

ole kuitenkin tutkimuksen pääteipiste. Niiden avulla tutkitaan poliittishallinnollisen ohjauksen yhteiskunnallisia yhteyksiä arkikäytäntöihin. (Smith 1987, 2006; Hammersley & Atkinson 2007, 79–80). Tässä on metodin yhteiskuntapoliittinen ydin (Campbell & Gregor 2004). Institutionaalisen etnografian metodin keskiössä on kysymys siitä, miten osallistujien kokemukset, palvelujen arkikäytännöt ja prosessit kytkeytyvät harjoitettuun politiikkaan ja hallinnon rationaliteetteihin. Sosiaalisiin käytäntöihin ja ihmisten arkeen vaikuttavia yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia yhteyksiä kuvaamaan Smith käytti käsitettä *ruling relations* (Smith 1987; 2005; 2006; Campbell & Gregor 2004; Suoranta & Rynänen 2014). Nämä yhteiskunnalliset yhteydet ovat toimintamahdollisuuksia, jotka luovat osallisuuden tiloja ja myönteisiä siirtymiä sekä asettavat reunaehdot toimijuudelle (Campbell & Gregorin 2004). Etnografiassa on yhtymäkohtia etnometodologiseen lähestymistapaan ja Harold Garfinkelin (1967, 1986) ajatteluun siitä, kuinka ihmiset tekevät selkoa elämänsä tapahtumista ja osallistuvat toiminnassa sosiaalisen maailman tuottamiseen. Sosiaalisuus on tapa, jonka avulla olemme suhteessa maailmaan. Se ilmenee ihmisten valinnoissa, toiminnoissa ja toimintojen koordinoitumisessa, organisatorisissa suhteissa ja yhteiskunnallisissa yhteyksissä. (Campbell & Gregor 2004, 27–28.) Institutionaalisen etnografian analysointiprosessissa kiinnostus kohdistuu erityisesti institutionaalisiin yhteyksiin ja harjoitettuun politiikkaan.

4.3 Reflektio tutkimusprosessista työtoiminnan yksiköissä ja tutkimusaineistot

Etnografia tutkimusotteena edellyttää pitkäjänteistä tutkimustyötä, joka tässäkin tutkimuksessa perustuu kenttätöölle. Etnografia on tapa saada lisää tietoa kompleksisista ilmiöistä, ja tieto muodostuu pikemmin osallisten näkemyksistä naturalistisissa olosuhteissa kuin tutkijan luomasta kokeellista maailmasta. Suomessa kuntouttavasta työtoiminnasta ei ole juurikaan tehty etnografisia tieteellisiä vertaisarvioituja tutkimuksia. Siitä on toki olemassa erilaisia poliittisiin tarpeisiin ja päätöksenteon tueksi tuotettuja selvityksiä, kyselyjä sekä asiakastyytyväisyyttä koskevia raportteja. Toisaalta tiedetään, että kuntouttavan työtoiminnan merkitys ja sen määrä osana työttömille suunnattuja palveluja on ollut kasvava. Siksikin uuden tieteellisen tiedon tarve on ilmeinen.

Aloitin tutkimuksen aineistonkeruun vaiheittain kolmessa työtoiminnan yksikössä eteläsuomalaisissa kaupungeissa. Empiirinen tutkimus käynnistyi vuoden 2015 syyskuussa ensimmäisessä yksikössä. Aineistonkeruu ja kenttä-

työjakso päättyivät toukokuussa 2016. Etnografinen tutkimusaineisto muodostui kokonaisuudessaan haastatteluista ja keskusteluista, osallistavasta havainnoinnista, tausta-aineistona työntekijöitten ja sosiaaliseen kuntoutukseen ja harjoitteluun osallistuvien haastatteluista sekä kirjallisista dokumenteista kuten toimintasuunnitelmista- ja kertomuksista sekä tilastotiedoista. Tutkimusaineistojen moninaisuus, josta John Brewer (2000) kirjoitti, samoin kuin etnografisten lähestymistapojen moninaisuus, jonka Paul Atkinsoinin (2007) toimittama etnografian käsikirja konkretisoi, on tyypillistä etnografiselle tutkimukselle.

Alkuun etsin työtoiminnan yksiköistä tietoa internetin välityksellä. Koska keskityin jo käynnissä olevaan työtoimintaan, jäi kiintoisa yksilöllisiä työelämäpolkuja ja osallisuutta vahvistava hanke lähtökohtaisesti tarkastelun ulkopuolelle. Työtoiminnan yksiköiden valikoitumisen strategiana oli niiden organisoinnin monipuolisuus³. Työtoiminnan konkreettisina aloina olivat esimerkiksi it-laitteiden korjaus, puu- ja pintakäsittely, huonekalujen entisöinti sekä lounaskahvilatoiminta. Kuntouttavan työtoiminnan työtehtävät kuvastavat modernin ajan toimintamuotoja mutta myös kestävää kehitystä, kun yhteiskunnassa ylijäämäksi jääneitä materiaalisia hyödykkeitä käytetään uudelleen ja kierrätetään. Kuntouttavan työtoiminnan kokonaisuudessa tutkimukseen rajautuvat työtoiminnan yksiköt edustavat kaupungin omaa työtoimintaa, säätiön työtoimintaa ja yhteiskunnallisena yrityksenä toimivan kansalaisjärjestön toteuttamaa työtoimintaa. Kahdessa viimeksi mainitussa organisaatioissa työtoiminta on ollut ainoastaan yksi palveluista ja toimintamuodoista.

Suunnitteluvaihe kesti noin puoli vuotta. Sinä aikana tutustuin työtoiminnan organisaatioihin ja valmistelin tutkimuslupaprosessia, täydensin tutkimussuunnitelmaa ja tein konkreettista kenttätönn toteutussuunnitelmaa tutkimusaineiston keruun tueksi. Hain tutkimusluvan jokaiselta yksiköltä ja kuntouttavan työtoiminnasta vastaavalta kaupungilta, jotka kaikki myönsivät luvan tutkimuksen toteuttamiselle. Tutkimuslupahakemusprosessin kesto vaihteli neljästä viikosta kolmeen kuukauteen. Tein tutkimuksesta kirjallisen tiedotteen sekä työtoiminnan yksikköjen henkilökunnalle, että kuntouttavaan työtoimintaan osallistujille (TENK eettiset ohjeistukset 2014). Organisaatioissa puollettiin tutkimuksen toteuttamista. Kahdessa organisaatioissa kerroin ennakkoon tutkimuksesta työtoimintaan osallistujille. Kolmannessa

³ Palvelutarjonnaltaan ja asiakasmäärältään nämä yksiköt ja niiden työtoiminta edustavat pientä – alle 100 henkilöä vuodessa, kuntouttava työtoiminta keskeisin palveluvalikoimassa – keskisuurta – hieman alle 500 henkilöä vuodessa – ja suurta toimintayksikköä – lähes 700 asiakasta, laaja palveluvalikoima. Yksi oli kaupungin itse tuottamaa kuntouttavaa työtoimintaa, yksi säätiön organisoimaa ja yksi kansalaisjärjestön palvelu.

organisaatiossa tutkimustehtävästä kertominen tapahtui yhteisökokouksessa, kun olin jo aloittanut tutkimuksen yksikössä. Työtoimintaan osallistujat sekä työntekijät antoivat luvat tutkimushaastattelujen tekemiseen, niiden tallentamiseen ja käyttöön tutkimustarkoituksessa.

Tutkimuksen kysymyksenasettelu ja tutkimusta orientoivat teoreettiset käsitteet toimijuus (human agency), toimintamahdollisuudet (capability) ja osallisuus (inclusion) suuntasivat tehtyä kenttätyötä. Tutkimuksen kenttätyöskentelyjakson aikana olin läsnä työtoiminnan yksiköissä viikoittain, viikonpäiviä ja ajankohtia vaihdellen. Jokainen tutkimuksenaineiston kartuttamisen kerta ja kohtaaminen olivat omanlaisensa. Kentällä tehtävien havaintomuistiinpanojen tavoitteena oli yksityiskohtaisten muistiinpanojen tekeminen tutkimuskentällä siten, että ulkopuolinen pystyy tavoittamaan ”tilanteen maailman”, kuten Glifford Greertz (1973) on tuonut esille. Erotin refleksiivisistä havaintomuistiinpanoista ja selonteoista analyttiset pohdinnat ja opit analyysia varten. Alussa minulla oli mukana ainoastaan muistikirja, mutta pian päädyin kirjoittamaan kannettavalla tietokoneella kenttämuistiinpanoja tilanteista ja kohtaamisista osallistujien kanssa (tutkimuskenttä 1). Toisella tutkimuskentällä kirjoitin muistiinpanot pian tapahtumien jälkeen digitaaliseen muotoon kannettavalle tietokoneelle. Tutkimuskentällä 2 kyseisen työpisteen työtoimintaan osallistui pieni ryhmä työttömiä. Tila, jossa he työskentelivät, oli hyvin pieni. Työtoiminnassa osallistujilla oli rauhallista ja ulkopuolisia asiakkaita kävi harvakseltaan. Osin siitäkin syystä suhde tutkimukseen osallistuviin muodostui hyvin keskustelevaksi. Tutkimuskenttä 3 oli lounaskahvila, joka toimi työtoimintaan osallistujien ja työntekijöitten voimin. Digitaaliseen muotoon muutetuista kolmesta kenttäpäiväkirjasta ja haastatteluaineistoista syntyi 776 tekstisivua aineistoa.

Osallistuvaa havainnointia tehdessäni sovelsin James Spradleyn (1980) jäsenystä havainnoinnista. Hän erittelee tilan, toimijat, toiminnot, objektit, tapahtumat, ajan, tavoitteet ja tunteet. Tähän olen lisännyt yhteiskunnalliset suhteet yhdeksi osallistuvaan havainnointiin liittyväksi ulottuvuudeksi, jota pohdin tutkimusprosessin aikana. Osallistuvan havainnoinnin avulla oli mahdollista tutkia sitä, mitä työtoiminnassa tapahtuu ja millaiset työtoiminnan sosiaaliset käytännöt ovat (Hammersley & Atkinson 2005; Shove ym. 2012). Monipaikkaisen institutionaalisen etnografisen tutkimuksen tekeminen oli liikkeessä olemista ja osallistumista työtoiminnan arkeen. Yhden yksittäisen etnografisen ”aloituskertomuksen” sijaan tutkimus muodostui jo heti alussa monista kohtaamisista ja hetkistä työtoiminnan arjessa. Alussa tutustuin osallistujiin ja siihen, millaista työtoiminnan arki on. Kun osallistujat olivat tulleet tutuiksi, saatoinkin tehdä osallistuvaa havainnointia sivumalta ja kirjoittaa havainnoista kannettavalle tietokoneelle:

X on ensimmäistä kertaa kuntouttavassa työtoiminnassa. Työvoiman palvelukeskuksessa he olivat yhdessä todenneet, että hän ei tarvitse kuntoutusta varsinaisesti. Hänellä ei ole ongelmia elämänrytmin kanssa tai alkoholi-ongelmaa. Hän on ilman työtä. Hän kertoo jo menettäneensä toivon työpaikan saamisen suhteen. Suhdetta työvoimaviranomaisiin hän kuvaa ottavaksi: sieltä otetaan vastaan, mitä saadaan. Työvoiman palvelukeskusta hän kuvaa enemmän sossun kaltaiseksi. (Kenttämuistiinpanot 3.3.2016)

Tutkimuksen havaintopäiväkirjojen muistiinpanot koostuivat työtoiminnan arjesta ja toiminnasta sekä pohdintoista ja opeista. Tutkimuksen empiirinen kenttätö rakentui vuorovaikutuksessa työtoimintaan osallistujien ja työntekijöitten kanssa. Jokainen päivä, tilanteet ja tapahtumat kenttätöissä olivat erilaisia. Siten asemiani tutkijana vaihteli työtoiminnassa. Välillä päädyin autamaan työtoiminnan osallistujia konkreettisessa tekemisessä, toisinaan kenttätö oli keskustelua. Pidin kirkkaana mielessäni, että olen työtoiminnassa tutkijana, eikä minun tarvitse mukautua osaksi ryhmää päästäkseni lähelle osallistujien työtoiminta-arkea. Koin, että työtoiminnassa minun läsnäolooni tutkijana totuttiin, ja koin voineeni tehdä tutkimusta luottamuksellisessa ilmapiirissä. Työtoiminnan yksiköissä osallistujien joukko on liikkeessä: sinne tullaan ja sieltä lähdetään sovitun jakson päätyttyä. Toistuviin rutiineihin kuuluivat työtoimintaan osallistumisen ajat, tauot, kokoukset ja käytännöt siellä olemisen ja lähtemisen merkitsemistä varten. Ajallisesti olin yhdessä yksikössä kerran tai kaksi viikossa, kahdesta neljään tuntia kerrallaan.

Työtoimintaan osallistujien haastatteluaineisto ja heidän kertomansa on tutkimuksen keskeinen empiirinen aineisto. Haastatteluaineisto koostuu 37:stä kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvan haastattelusta. Ne olivat eripituisia 20 minuutista 1,5 tuntiin kestäviä temaattisia haastatteluja. Haastatteluista suurin osa toteutui työtoiminnan yhteydessä. Tässä tutkimuksessa muiden kuin kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvien statuksella työtoimintaan osallistuvien ja työntekijöitten haastattelut toimivat tausta-aineistona. Tausta-aineisto sisältää 25 nauhoitettua haastattelua. Haastateltavat olivat sosiaaliseen kuntoutukseen osallistuvia, harjoittelijoita ja työntekijöitä.

Haastatteluissa pääpaino oli nykyisyydessä. Osallistajat kertoivat tulostaan työtoiminnan piiriin, osallistumisensa motiiveista ja mahdollisista vaihtoehdoista sekä arjesta ja kokemuksistaan työtoiminnassa. Kysyin osallistujilta, millainen on arki työtoiminnassa, millainen on tyypillinen päivä, millaisia toimintoja työtoiminta sisältää ja keiden kanssa osallistuja siellä toimii, millaista tukea hän kokee saavansa ja keiltä sekä mitkä ovat työtoiminnassa itselle tärkeitä ja merkitykselliset asiat. Osallistajat kertoivat tarpeen mukaan myös siitä, minkä asioiden pitäisi olla toisin ja miksi. Olin tutkimuksessa

kiinnostunut myös siitä, millaisia elämänmuutoksia ja siirtymiä työtoiminta mahdollistaa, ja siitä, millaisia lähitulevaisuuden tavoitteita, toiveita ja tarpeita osallistujilla on. Taustatietoina haastateltavat kertoivat ikänsä, perhesuhteensa, koulutuksensa ja kuvasivat aiempaa elämänkulkuaan ja työhistoriaansa sen verran kuin halusivat.

4.4 Tutkimusaineistojen analysointi

Institutionaalisesti orientoituneessa etnografisessa tutkimuksessa aineiston alustava analysointi alkoi siitä hetkestä, kun empiirisen aineiston kartuttaminen käynnistyi (esim. Coffey & Atkinson 1996, 11). Näitä alustavia tuloksia raportoin osana osallistavan sosiaaliturvan hanketta (Hiilamo ym. 2017). Kun aineisto oli kokonaisuudessaan koossa, eteni analysointiprosessi viidessä vaiheessa. Ensimmäinen vaihe oli järjestää tutkimusaineistot kokonaisuudessaan. Haastatteluaineistoa ja osallistujien kertomaa en yhdistänyt kenttäpäiväkirjoihin, vaan jälkimmäisten tehtävänä oli luoda esiyymmärrystä ja toisaalta vahvistusta osallistujien kertomalle. Kenttäpäiväkirjoissa oli myös kerrontaa siitä, miten osallistujien elämäntilanteet muuttuivat.

Osan litteroinneista tein itse, osan tekemiseen sain tutkimusapua⁴. Näiden dokumenttien luennalla muodostin jo ymmärrystä siitä, mitkä teemat aineistossa esiintyvät. Tutkimusaineiston analysointi pohjautui temaattiselle sisällönanalyysille. Analysoinnin tukena käytin ATLAS.ti-ohjelmaa, mikä osoittautui aineistonhallinnan ja analysoinnin kannalta tärkeäksi. Toisessa vaiheessa analysointi eteni aineiston luennalla ja koodaamalla kenttätyö- ja haastatteluaineistosta katkelmia. Vähitellen kenttätyön ja aineiston kartuttamisen, sitä koskevien pohdintojen ja alustavien tulkintojen myötä muodostui – osin aineistolähtöisesti ja osin teoriaohjaavasti – hahmotelma aineiston analysoinnin avulla luoduista ala- ja yläluokista (teemoista).

Tutkimusaineiston analysointi pohjautui kokonaisuudessaan Charles Peircen kehittämään teoriaohjaavan eli abduktiivisen päättelyn logiikkaan. Sitä kut-

⁴ Helsingin yliopiston ja THL:n yhteinen osallistavaa sosiaaliturvaa koskeva tutkimushanke (Hiilamo ym. 2017) mahdollisti äänitallennemuodossa olevien nauhoitteiden litterointiavun. Osan tallenteista litteroi Annanpura, joka on Näkövammaisten liitto ry:n omistama yhteiskunnallinen yritys. Osan litteroinneista teki VTM Aasa Karimo Helsingin yliopistosta. Yhteistyö toteutui hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti ja hyvää aineistonhallintaa toteuttaen. Tutkimusmateriaalin käsittelystä teimme kirjalliset salassapitosopimukset. Äänitallenteet hävitettiin, kun litterointi oli valmis.

sutaan induktiivis-deduktiivisen lähestymistavan yhdistelmäksi. Lähestymistapa yhdistää aristoteelisen deduktion ja baconilaisen induktion, jossa ”taakse- ja eteenpäin” edistyvä induktion prosessi (havainnoista tulkintoihin, erityisestä yleiseen) ja deduktio (tulkinnoista seurauksiin) yhdistyvät. Deduktiivinen logiikka on syntynyt aristoteelisesta formaalista ja käytännöllisestä syllogismista, jonka mukaisesti 1) kaikki planeetat kiertävät aurinkoa, 2) maa on planeetta ja 3) siksi maa kiertää aurinkoa. Induktiivinen logiikka lähtee ajatuksesta, että ”koska olen tähän mennessä kohdannut ainoastaan valkoisia joutsenia”, se ei todista teoriaa, etteikö myös muun värisiä joutsenia olisi olemassa (Cohen, Manion & Morrison 2018, 4–5.).

Abduktiivisen analyysin lähtökohtana on ajatus siitä, että me ihmiset emme ole vapaita esitiedoista, joiden varassa hahmotamme maailmaa, joten havainnot ovat teoriapitoisia kuten Pertti Alasuutari (1993, 31) on todennut johdatuksessaan yhteiskuntatutkimukseen. Tässä tutkimuksessa havaintojen ja tutkimusaineiston kumuloituessa (induktio) yksityisestä yleiseen (tutkimusartikkeli 1) päädyin tutkimaan tehtyjen tulkintojen perusteella kuntouttavaa työtoimintaa mahdollisuusrakenteena ja toimijuuden suuntautumisen kannalta (deduktio) toisessa tutkimusartikkelissa (tutkimusartikkeli 2). Tähän johti osaltaan yllätys siitä, että kuntouttavassa työtoimintaan osallistuvien joukossa on ihmisiä, joille työtoiminta oli ainoastaan palkkatyön korvike, kun sopivaa työtä ei ole. Osatutkimuksen tutkimusaineisto muodostui haastatteluista, joissa kuntouttavaan työtoimintaan tulo oli ollut selkeästi myönteinen käänne elämässä. Kolmas tutkimusartikkeli palaa yleisestä yksityiseen päättelyyn, kun kysyn, miten toimijuus voi vahvistua kuntouttavassa työtoiminnassa. Tämä päättelyn vuorottelu on ohjannut toisaalta myös yksittäisten osatutkimusten analysointiprosessia. Esimerkiksi ensimmäisessä tutkimusartikkelissa osallisuuden ja sen vastaparina osattomuuden jäsentymisen analyysin tuloksena voi tulkita abduktiivisena ajatteluna ja kilpailevina hypoteeseina, joita tutkimuksessa testattiin ja sitten johtopäätöksissä ja pohdinnassa päädyttiin tulkitsemaan. Kaikissa kolmessa osatutkimuksessa hypättiin tehdyistä havainnoista ja tutkimusaineistosta eli todisteista teoreettisiin analyttisiin työvälineisiin tarkasteltavien ilmiöiden ratkaisemiseksi. Alasuutarin (emt.) lisäksi esimerkiksi Seppo Sajama (2011, 37–42) on kuvannut tätä edellä esittämäni tutkimuksen analysoinnin logiikkaa ja argumentointia.

Minulla oli tutkimuskysymysten lisäksi lähtökohtana toimijuuden ja toimintamahdollisuuksien käsitteet, jotka auttoivat analyysin tekoa. Sain alkujaan ATLAS.ti-ohjelmaa apuna käyttäen laadittua koko aineistosta 34 teemaa, jotka tiivistyivät viideksi rypääksi. Nämä työtoiminnan merkityksiä kuvastavat rypäät tai yläluokat olivat O eli osallisuus, T eli toimijuus, Tx eli toimintamahdollisuudet ja K eli sosiaaliset käytännöt sekä E eli emotiot. Artikkelien

sisällöt valikoituivat keskeisimmistä luokista, joihin liittyi määrällisesti eniten koodauksia. Toimijuus (420), osallisuus (182) ja toimintamahdollisuudet (181), johon yhdistyivät muuttuvaa työelämää koskevan koodaukset, olivat eniten mainintoja saaneita luokkia. Emootiota koskeva (151) luokka yhdistyi tarkastelussa yleisemmin työtoiminnalle annettuihin merkityksiin osallisuuden, toimijuuden ja toimintamahdollisuuksien kannalta.

Analyysin edetessä oivalluksena oli, että osallisuuden ulottuvuudet palautuvat kolmeen ilmiöön: työtoiminnan merkityksiin ja toimijuuteen, työtoiminnan sosiaalisiin käytäntöihin sekä toimintamahdollisuuksiin. Outi Hietala (2013) oli päätenyt väitöskirjassaan A-klinikan asiakaskahvilassa vastaavanlaiseen havaintoon institutionaalisen etnografian soveltamisesta, että kaikki havainnot eivät tule tulkituksi saman logiikan mukaisesti vaan pikemminkin moninaisesti. Tutkimusaineiston analyysin edetessä sama ilmaus saattoi tulla luokitelluksi useamman koodin avulla esimerkiksi O eli yhteenkuuluvuus ja Tx eli toimintamahdollisuudet. Marie Campbell ja Frances Gregor (2004) nimeävät tämän analysoinnin vaiheen sosiaalisten yhteyksien (social mapping) muodostamisen vaiheeksi. Institutionaalisen etnografian erottaa perinteisestä etnografiasta juuri se, että analysointi ei perustu Straussin ja Gorbiniin tunnetuksi tekemäksi grounded theoryn kaltaiselle lähestymistavalle, jossa keskeistä on yleistettävissä olevien kokemusten löytäminen sekä käsitteellistäminen kategorisointien avulla induktiivisesti vaan relationaalisten yhteyksien löytäminen mikro-, meso- ja makrotasojen välillä (emt.). Tutkimuksessani näiden yhteyksien hahmottamiseksi käytin MindNode-ohjelmaa alkuun käsin kirjoitettujen miellekarttojen lisäksi. Olen liittänyt väitöskirjan liitteeksi (ks. liite 1) esimerkin tekemästäni miellekartasta ja kuvat haastattelujen ja kenttäpäiväkirjojen alkuperäisistä koodauksista.

Kerron seuraavassa, miten analysointiprosessi jatkui analysoinnin toisessa vaiheessa ja väitöskirjaan sisältyvissä kolmessa osatutkimuksessa. Ensimmäisen osatutkimus keskittyi osallisuuden ja osattomuuden tarkasteluun kuntouttavan työtoiminnan kontekstissa (Mäntyneva & Hiilamo 2018). Analyttisenä työvälineenä toiminut Allardtin hyvinvointikäsite (1979) ja inhimillisen toiminnan teoria (Aldefer 1972), auttoivat käsitteellistämään osallisuutta. Edellä mainittujen tutkijoiden mukaan olemassaolo (being) ilmentää jokapäiväistä toimeen tulemistä ja elämäntarpeiden tyydyttymistä ja toimintaa. Yhdessä oleminen on elämisen sosiaalinen ulottuvuus, ja sen myötä voimme kokea osallisuutta yhteisöissä ja yhteiskunnassa. Inhimillinen kasvu ja tietoisena oleminen on ihmisenä kehittymistä, mikä vahvistaa autonomisuutta ja toimijuutta. Kuvaan taulukossa 2. osallisuuden ja osattomuuden sisällönanalyysin muodostumista alaluokista yläluokiksi.

Taulukko 3. Sisällönanalyysin toteuttaminen (osallisuuden ja osattomuuden dynamiikka)

Teemat	Yläluokat (jatkumot)	Alaluokat (edellytyksiä osallisuudelle)
Osallisuus ja osattomuus	Toiminta-toimittomuus	Toiminnan mielekkäys Osaaminen Arjenhallinta ja -rytmi Sosiaaliset käytännöt Toimintamahdollisuudet
	Yhteenkuuluvuus-ulkopuolisuus	Sosiaalinen tuki Kokemus arvokkuudesta Kuntoutuksellinen tarve Palkkatyön korvike
	Autonomia-kontrolli	Motivaatio Toimijuus Vaikuttamisen mahdollisuudet Toiveet ja myönteiset horisontit Siirtymät

Analysoinnin kolmannessa vaiheessa ja osatutkimuksessa Toimijuuden vahvistumisen edellytykset kuntouttavassa työtoiminnassa (Mäntyneva 2019) sain analysointiin teoreettista perustaa Jyrki Jyrkämän (2008) modaliteetti-teorian kehittelystä. Sen teoreettiset juuret ovat semiootikko Greimasissa ja Pariisin koulukunnassa, jossa teoria on ollut analysoinnin väline tekstien merkitys- ja arvomaailman tutkimisessa. Toimijuuden modaliteetit ovat kyetä, osata, haluta, tuntea, täytyä ja voida. Ne muodostavat edellytykset toimijuuden vahvistumiselle. Tietäminen on kontekstuaalista modaliteettien ilmentyessä suhteessa joihinkin ajan ja paikan koordinaatteihin (emt.). Sisällönanalyysin perusteella muodostunut toimijuusluokka (yht. 169 koodausta) sisälsi elämänhallintaan, aiempaan elämäntapaan ja toimijuuden esteisiin, motivaatioon ja tahtoon, osaamiseen ja kokemukseen sekä toimeen tulemiseen liittyvät alaluokat.

Analysointiprosessin neljännessä vaiheessa analyttinen tulkintahorisontti osatutkimuksessa kolme avautui Martha Nussbaumin (1993) ja Amartya Senin (1993, 2009) toimintamahdellisuusteoriasta. Toimintamahdollisuuksien teorian pohjalta David Coxin ja Manohar Bawarin (2013) sosiaalityön strateginen hahmotelma toimi analyttisenä kehyksenä, kun tutkimme kuntouttavan työtoiminnan tarjoamia toimintamahdollisuuksia ja toimijuuden suuntia

(Mäntyneva & Isola 2019). Toimijuuden suuntien tutkimukseksi toimintamahdollisuuksien teoria, Amartya Senin vapauskäsitteet sekä positiivisen ja negatiivisen vapauskäsitteen erot auttoivat vastaamaan aineiston analyysin avulla tutkimuskysymykseen, miten toimijuus suuntautuu kuntouttavassa työtoiminnassa. Tein analysointiprosessin aikana myös havaintoja edellä esitettyjen teoreettisten kehysten ulkopuolelta. Tässä tutkimuksessa nämä havainnot liittyivät kuntouttaman työtoiminnan herättämiin emootioihin⁵ (affektit) sekä siihen, miten kuntouttava työtoiminta jäsentyy osana palvelujärjestelmää. Viidenneksi ja viimeiseksi analysoinnin vaiheeksi miellän tässä yhteenvedossa osatutkimusten pohjalta tehtävät päätelmät ja teoreettiset tulokset. Tutkimuksen tekeminen on ollut kumulatiivisesti kehkeytyvä ja pala palalta ja johtolangoista rakentuva prosessi. Se on jatkunut aina väitöstudiumin yhteenvedon johtopäätösten perustelujen ja tulkintojen terävöittämiseen sekä väitöskirjan valmistumiseen saakka.

4.5 Tutkimuseettinen pohdinta

Tutkimuksen teossa tavoitteenani on ollut tarkkuus ja huolellisuus tutkimuksen teon kaikissa vaiheissa. Helsingin yliopiston väitöskirjatyön laadun kriteerit ja Tutkimuseettisen neuvoston ohjeistukset empiirisen tutkimuksen (TENK) tekemiseksi ovat ohjanneet tutkimustyötä. Tutkimuksen suunnittelusta tutkimusraportin kirjoittamiseen pohdin, miten eettiset periaatteet kuten osallistujien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, tahdonvapaus, yksityisyyden ja tietosuojan säilyttäminen ja vahingon välttäminen muuttuvat tutkimuksen käytännöksi (esim. Brewer 2000, 90–95, Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009). Tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuus oli yksi keskeisiä lähtökohtia empiirisen tutkimuksen toteuttamisessa. Vaikka etnografista tutkimusta tehtiin sen luonnollisissa yhteyksissä eli tässä tapauksessa työtoiminnassa ja siten institutionaalisessa palvelujärjestelmässä, oli se myös interventio tutkimukseen osallistuvien elämään. Mitä vapaamuotoisempia ja avoimempia käytettävät tutkimusmenetelmät ja aineistonkeruutavat ovat, sitä enemmän korostuvat eettiset kysymykset tutkimuksen tekemisessä (Tuomi & Sarajärvi 2017).

Asianmukaiset tutkimusluvut ja tutkimuksen teosta informoiminen olivat osa tutkimuksen eettisyyttä. Hain tutkimusluvut vuonna 2015 kolmesta eri kuntouttavan työtoiminnan yksikköjen toiminnasta vastaavasta kaupungista.

⁵ Emootiot-luokka sisälsi mainintoja häpeästä, huolesta, hyväksynnästä, ilosta, luottamuksesta, pakosta, velvollisuudesta, lojaliteetista, turhautumisesta, vastarinnasta, surusta, innostuksesta, alistumisesta ja epävarmuudesta sekä toivosta.

Tutkimuslupien (päättöpöytäkirjat 44/2015, 3061/2015 ja 404/2015) saaminen vaihteli kahdesta viikosta kolmeen kuukauteen. Tapasin ennakoon tutkimuskenttien työtoiminnan yksiköiden ja organisaatioiden vastuuhenkilöitä, jotka puolsivat tutkimuksen tekoa.

Annoin työtoimintaan osallistuville ja työntekijöille alkuvaiheessa tietoa tutkimuksen teosta ja siitä, mitä siihen sitoutuminen konkreettisesti tarkoittaa. Annoin tiedotteet suoraan työtoimintaan osallistujille ja työntekijöille. Kirjalliset tiedotteet sekä tutkimukseen osallistujille, että erikseen työntekijöille olivat saatavilla ja jaettavissa työtoiminnan yksiköissä. Kävin kertomassa suunnitteilla olevasta tutkimuksesta kahdella tutkimuskentällä etukäteen. Tiedotteesta ilmeni tutkimuksen aihe, tutkimuskysymykset, tutkimuksen toteutus- ja raportointitapa, aineistonkeruumenetelmät ja sekä arvioitu kesto. Tiedotteessa olevien yhteystietojen avulla osallistujat olisivat voineet halutessaan ottaa minuun yhteyttä kenttätyön ulkopuolella. Tiedotteesta kävi myös ilmi, että tutkimukseen osallistuminen on täysin vapaaehtoista. Siihen osallistuminen tai osallistumatta jättäminen ei vaikuttanut millään tavalla palveluihin tai asiakasta koskeviin päätöksiin asiakkaana. Tutkimukseen osallistumisen saattoi myös missä vaiheessa tahansa keskeyttää.

Varmistin tutkimuksen tarkoituksen ja osallistumisen vapaaehtoisuuden nauhoitettujen haastattelujen aluksi. Tutkimukseen osallistuvat antoivat kirjalliset luvat osallistumiselle. Lupalomakkeella annettu suostumus liittyi neljään asiaan. Ensinnäkin siihen, että osallistuminen perustui vapaaehtoisuuteen ja riittävään tiedonsaantiin tutkimuksesta, siinä käytettävistä tutkimusmenetelmistä, aineiston käsittelystä ja säilyttämisestä sekä mahdollisuuden pyytää lisätietoja tutkimuksesta tutkimuksen teon aikana. Toiseksi tutkimukseen osallistujat antoivat suostumuksen osallistuvaan havainnointiin ja haastattelujen tekemiseen sekä niiden nauhoittamiseen tutkimusta varten. Kolmanneksi osallistujat antoivat suostumuksen aineiston säilyttämiselle. Neljänneksi luvan myötä tutkimukseen osallistujat antoivat suostumuksensa itseään koskevan tiedon julkaisemiseen tutkimuksessa tavalla, josta yksittäiset tutkimukseen osallistujat eivät ole tunnistettavissa.

Lähtökohtana tutkimuksesta informoimisessa oli, että tutkimukseen osallistuvien tulee tietää, mitä tutkimuksen tekeminen yksiköissä tarkoittaa, mitä se osallistujilta edellyttää ja mikä on haastattelujen ja kenttätyön tarkoitus. Kerroin osallistujille, että jos joku haluaa vetäytyä tutkimuksesta mistä tahansa syystä, hänellä on siihen täysi oikeus ja hän voi pyytää häntä itseään koskevia tietojen huomiotta jättämisen. Ennen empiirisen tutkimuksen tekemistä ennakoin, miten toimin, jos esimerkiksi tutkimuksen teon kuluessa osallistujan elämäntilanteessa tai terveydessä tapahtuu kielteisiä muutoksia, jotka hankaloittaisivat tutkimukseen osallistumista. Keskustelimme tästä tutkimuksen yhdyshenkilöiden kanssa erityisesti yhdellä tutkimuskentällä, jossa

osa työtoimintaan osallistujista oli sosiaalisessa kuntoutuksessa. Heiltä oli suostumus tutkimukseen osallistumiseen, vaikka aineisto rajautui tämän väitöstutkimuksen ulkopuolelle. Osallistujien tiedossa oli lisäksi, että tutkimukseen osallistumatta jättämisellä ja siitä kieltäytymisellä ei ole merkitystä heidän palveluunsa työtoiminnassa tai saamaansa kohteluun. Yksi osallistuja kieltäytyi haastattelusta. Kahden osallistujan haastattelu toteutui heidän aloitteestaan parihaastatteluna viittomakielen tulkin välityksellä. Nämä henkilöt saivat tekstimuotoon kirjoitetun nauhoitetun haastattelun tarkistettavaksi, johon heillä olisi ollut mahdollisuus tehdä tarkennuksia tai korjauksia.

Olennaista tutkimusprosessissa oli suojella ja huomioida osallistujien oikeus yksityisyyteen ja anonymiteettiin. Tämä konkretisoitui niin tutkimuksen työtoiminnan yksiköiden paikkojen nimettömyytenä, aineistonkeruussa ja aineiston säilyttämisessä tutkimuksen teon ajan kuin dokumentoinnissa ja raportoinnissakin. Saatua aineistoa säilytettiin tutkimuksenteon ajan asianmukaisesti, ja raportoinnissa osallistujien suorat tunnistetiedot poistettiin. Tutkimuksen teon aikana tuli voimaan EU:n tietosuojasetus. Tämä vaikutti päätökseen siitä, että alkuperäistä aineistoa ei arkistoitu Yhteiskunnalliseen Tietoarkistoon tutkimuksen päätyttyä, vaan tunnistetun aineisto hävitetään asianmukaisesti väitöstutkimuksen hyväksymisen jälkeen. Siihen saakka tutkimusaineistot ja tutkimusluvut ovat kirjallisessa muodossa kotonani kansioissa.

Elävä elämä osoittautuu tutkimuksen teossa monimutkaisemmaksi kuin eettiset ohjeistukset. Tekemäni haastattelut ja kohtaamiset työtoiminnassa olivat ainutlaatuisia (Aho & Paavilainen 2017, 337–338). Kun kohtasin tutkimusta tehdessäni työtoimintaan osallistujia keskustellen sekä haastattelutilanteissa, moni kertoi elämästään enemmän kuin kysyin. Määrittelemällä jotkin ihmisryhmät tai elämäntilanteet haavoittuvaisemmiksi kuin toiset voidaan luoda tiedostamatta tai tiedostetusti uusia kategorioita ja ylisuojella joi-takin ryhmiä (Luomanen & Nikander 2017). Tutkimukseen osallistuvilla on itsemääräämisoikeus päättää, mitä haluaa kerrottavan ja mitä jättää pois. Haastateltavan toteamus siitä, että ethän kerro tästä eteenpäin, oli riittävä viesti siitä, missä menee raja yksityisyyden ja sensitiivisen tiedon ja tutkimuksellisesti jaetuksi tulevan tiedon välillä.

Olen kohdannut tutkimukseen osallistuvia välittävällä ja empaattisella asenteella kenttätyössä ja haastatteluja tehdessäni. Tutkimukseen osallistujat olivat hyväntahtoisia sekä minua että toisiaan kohtaan. Olen käyttänyt tässä tutkimuksessa käsitettä kuntouttavaan työtoimintaan osallistuja. Vaikka sosiaalipolitiikan ja palvelujärjestelmän kontekstissa sekä sosiaalialalta teh-

dyissä tutkimuksissa on yleistä käyttää asiakas-termiä, ei termi kuvasta mielestäni työtoiminnan luonnetta. Työtoimintaan osallistujilla itsellään on useimmiten työtoiminnassa ainakin välillisesti ulkoisia asiakkaita.

Kenttätöön aikana tehdessäni muistiinpanoja erotin tapahtumat pohdinnoista ja siitä, mitä kulloinkin opin. Tässä kuntouttavaan työtoimintaan osallistujat ja työntekijät toimivat peileinä tulkintojen tekemisessä. Osallistujat tulkitsivat tapahtumia omista näkökulmistaan. Työntekijät auttoivat luomaan ymmärrystä siitä, mitä kuntouttava työtoiminta politiikan toimenpiteenä merkitsee, millaista harkintavaltaa he voivat käyttää ja mihin heidän harkintavaltansa ei ulotu.

Onko valitsemani reitti ollut onnistunut tutkimuskysymyksiin vastaamiseksi? Osallistuva havainnointi tuotti tietoa siitä, mitä työtoiminnassa tehdään ja mitä siellä tapahtuu. Sen sijaan kokemusten merkitysten tutkiminen tapahtui haastattelujen avulla. Haastattelujen tuottama tieto kumuloitui kenttätöön aikana ja antoi lisäymmärrystä kenttätöön aikana käydyille keskusteluille. Aineistot ja tietämys täydentyivät tehdyn kenttätöön aikana iteratiivisesti pala palalta. Monipaikkainen kenttätö päättyi toukokuussa 2015. Koin tällöin, että vaikka institutionaalisesti orientoituneen etnografisen tutkimuksen tuottama tieto oli edelleen osittaista ja keskeneräistäkin, oli karttunut tietämys kuntouttavasta työtoiminnasta saavuttanut jonkinlaisen saturaatiopisteen (Bertaux 1981, 37–38). Osin kenttätöön kanssa päällekkäinen vaihe oli tutkimusaineistojen järjestäminen, aineistojen litterointi ja analysoinnin prosessi, joita kuvaan seuraavassa alaluvussa.

Tehty kenttätö ja tausta-aineistona käytetyt työntekijöiden ja muiden kuin kuntouttavaan työtoimintaan osallistujien haastattelut ja kenttäpäiväkirjat tuottivat enemmän tietoa kuin mitä pystyin tähän tutkimukseeni sisällyttämään. Vaikka tutkimuskysymykset ohjasivat alusta alkaen tutkimuksen tekoa, jäsenyi se tutkimusprosessin ja artikkelien näkökulmien valikoitumisen ja myös rajattujen sanamäärien myötä. Toisaalta tässä tutkimuksessa tausta-aineistoksi jääneillä haastatteluilla ja kirjallisilla dokumenteilla oli tärkeä tehtävä saadun aineiston suhteuttamisessa. Olen kysynyt pitkin matkaa esimerkiksi, miten arki kuntouttavassa työtoiminnassa eroaa työtoimintaan muita palvelujärjestelmän reittejä tulleiden osallistujien arjesta. Olen siten voinut suhteuttaa tutkimuksen avulla saatuja tutkimustuloksia paitsi olemassa olevaan tutkimustietoon myös siihen, mitä työtoiminnan yksiköissä ja sosiaalisen työtoiminnan kentillä tapahtuu. Kuntouttavan työtoiminnan merkitys palkkatyön korvaajana esimerkiksi vammaisille, mielenterveyskuntoutujille ja mahdollisuutena työharjoittelulle on avautunut. Osallistavasta havainnoinnista tehdyt kenttäpäiväkirjat ja kuvaukset kuntouttavan työtoimin-

nan arjesta saivat vähemmän tilaa tutkimusartikkeleissa kuin alun perin ennakoin. Havaintojen ja kenttäpäiväkirjojen merkitys tutkimuskysymyksiin vastaamiseksi oli kuitenkin keskeinen. Tehty kenttätö muistuttaa siitä, että institutionaaliseen etnografiaan perustuva tutkimus ei ole suoraviivaista tutkimuksentekoa vaan inhimillistä toimintaa keskellä elävää elämää. Tutkimusartikkelissa 2 olen aineistovalinnoilla ja kysymyksenasettelulla tehnyt rajauksen aineistoon ja haastatteluihin, joissa kuntouttavaan työtoimintaan tulo on ollut myönteinen elämäntilanteen. Tutkimuskysymys siitä, voiko kuntouttava työtoiminta tukea voimaantumista, on suunnannut tarkastelua työtoiminnan hyvää tekeviin vaikutuksiin. Kirsi Juhila (2011) on todennut, että on tärkeä tutkia myönteisiä muutoksia ihmisten elämässä, kun ihmiset ovat kohdanneet paljon ongelmia. Lähestymistapa ei alleviivaa ihmisten kohtamia ongelmia vaan erottaa samalla osallistujat subjekteina toimijuudesta ja elämäntilanteistaan, jotka saattavat joskus olla hyvin pysyviä mutta toisinaan muuttua lyhyessä ajassa.

Institutionaalisen etnografisen tutkimuksen ja myös tämän tutkimuksen tuottama tieto oli moniäänistä ja monikulttuurista, tilanteista ja osin kesken eräistä. Olen pohtinut tutkimusprosessin aikana, miten hyvin olen kyennyt tavoittamaan työtoimintaan osallistujien kertoman ja työtoiminnan käytäntöjen arjen osana tutkimuksen luotettavuutta (myös Hietala 2013). Kun olen kirjoittanut osallistujista, olen tehnyt sen heitä arvostaen. Osallistujat ovat voineet harkita ja kertoa elämästään sen, minkä ovat halunneet. Olen käyttänyt autenttisia lainauksia osallistujien kokemuksista. Yhdistäessäni autenttisen moniäänisyyden eri osatutkimusten (tutkimusartikkelit 1, 2 ja 3) tieteellisiin diskursseihin, käsitteisiin ja tutkimuskysymyksiin, asettuvat ne neuvottelevaan tilaan tieteellisen tiedon ja tutkimuksen luotettavuuden osalta (vrt. Hakala & Hynninen 2007, 224).

Tämä väitöskirjan yhteenveto on Eskolan ja Suorannan (2014) sanoin tutkimuksen rekonstruktio ja luotettavuuden ikkuna tutkimuksen tuottamaan todellisuuteen. Tutkimuksen tuottama tieto suodattui prosessissa subjektiviteettini läpi tuottaen konstruktivistista tietoa. Tutkimuksen ulkoista validiteettia eli tutkimusaineistojen ja niistä tehtyjen johtopäätösten ja tulkintojen pätevyyttä pyrin vahvistamaan mahdollisimman tarkalla kuvauksella siitä, miten olen analysoinnin avulla päätenyt osatutkimuksissa (tutkimusartikkelit 1, 2, 3) esittämistäni tutkimuskysymyksistä tutkimustuloksiin ja johtopäätöksiin. Artikkelimuotoinen määrämittainen kirjoitustyylini vääjäämättä supisti aineiston ja tehdyn kenttätöön rikkautta. Toisaalta se auttoi rajaamaan aineistoa ja keskittymään siihen, mikä oli olennaista tutkimuskysymyksiini vastaamiseksi. Tässä olivat apuna käyttämäni teoriat, empiiristen aineistojen metodiset säännöt ja erilaiset analysoinnin tavat sekä apuvälineenä käytetty ATLAS.ti-ohjelma aineiston hallinnassa.

5 Tutkimuksen tulokset ja niiden dynamiikka

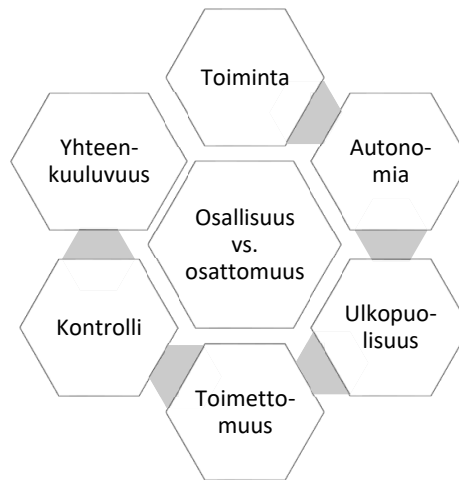
5.1 Päätulokset kolmesta osatutkimuksesta

Kysyin väitöstutkimuksessa ensinnäkin, millaista osallisuutta työtoiminta mahdollistaa ja poissulkee (Mäntyneva & Hiilamo 2018). Toiseksi tutkimus syventyi toimijuuden edellytysten vahvistumiseen kuntouttavassa työtoiminnassa (Mäntyneva 2019). Kolmanneksi tutkimuksessa keskityttiin siihen, millaisia toimintamahdollisuuksia kuntouttavassa työtoiminnassa avautuu ja miten kuntouttava työtoiminta suuntaa toimijuuksia (Mäntyneva & Isola 2019). Käyn seuraavassa läpi, millaisia johtopäätöksiä osatutkimuksista oli mahdollista tehdä.

Tutkimusartikkelissa yksi osallisuus ymmärrettiin vastavoimaksi syrjäytymis- ja ulossulkemiskeskustelulle. Tutkimus antoi monipuolisempaa ymmärrystä osallisuuden dynamiikasta ja aiemmissa tutkimuksissa tehdyistä havainnoista. Kuntouttavan työtoiminnan osallisuus jäsenyi toiminnan – toimettomuuden, yhteenkuuluvuuden – ulkopuolisuuden ja autonomisuuden – kontrollin dynaamisille jatkumoille (vrt. Allardt 1979; Aldefer 1972). Kuvaan tutkimuksen ulottuvuudet kuviossa 2. Tutkimuksen tulokset kertoivat siitä, että mielekäs toiminta, kokemus yhteenkuuluvuudesta sekä osallistuminen ja autonomisuus edistivät osallisuutta. Vastaavasti osallistujien kokemukset toimettomuudesta, ulkopuolisuudesta työtoiminnassa sekä kokemukset työtoiminnasta työttömien kontrollointina etäännyttivät. Kun osallistuja koki tulleen kohdatuksi ja koki yhteenkuuluvuutta eli Honnethin (1995; 2012) käsittein tuli myönteisesti tunnistetuksi ja tunnustetuksi kuntouttavassa työtoiminnassa, oli sillä myönteistä vaikutusta osallisuuden ja yhteenkuuluvuuden kokemuksiin.

Käsitys tutkimuksen pohjalta on, että osallisuuden väliaikaisuudesta ei muodostunut ongelmaa, jos se ei ole merkinnyt umpikujaa ihmisen elämässä. Työtoiminnan opinnollistaminen ja koulutukseen hakeutuminen työtoiminnan tuella osoittautuivat tutkimuksessa lupaavaksi väyläksi yhteiskunnallisen osallisuuden ja sen erojen pienentämisen kannalta. Ongelma muodostui sen sijaan, kun ihmiset osallistuvat kuntouttavaan työtoimintaan ja sen mahdollistamiin palveluihin tarpeettomasti, silloin kun osallistumisen ensisijainen syy oli palkkatyön puute. Toisaalta kuntouttavaan työtoimintaan osallistui pieni joukko ihmisiä, joille nykyinen työelämä ei ollut sillä hetkellä realistinen vaihtoehto (Harkko & Lehikoinen & Kauhaluoma 2012). Se, että kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvien erilaiset elämäntilanteet, tuen tarpeet

ja toiveet tulisi huomioida nykyistä paremmin, oli tutkimuksen tärkeä johtopäätös. Se johdatti tutkimaan toimijuuden vahvistumisen edellytyksiä osatutkimuksessa 2.

Kuvio 2. Osallisuuden ja osattomuuden dynamiikka kuntouttavassa työtoiminnassa (mukaillen Aldefer 1972)

Kysymystä siitä, miten toimijuus voi vahvistua kuntouttavassa työtoiminnassa, on tutkittu toisessa tutkimusartikkelissa Greimasin koulukunnan modaliteettien teorian ja Jyrkämän (2008) soveltaman toimijuuden jäsenyyksen avulla. Tutkimuksessa toimijuus voimaantumisenä ja emansipatorisena valtautumisenä asemoitiin tutkimuksen keskiöön niin teoreettisesti kuin empiirisestikin. Aineiston analysoinnin tuloksena toimijuuden vahvistumisen edellytykset jäsenyivät 1) motivaation, 2) toimintakykyjen, 3) toimintavalmiuksien, 4) reflektion, 5) arvostusten sekä 6) myönteisten tulevaisuushorisonttien ympärille.

Toisen tutkimusartikkelin mukaan kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisella on myönteisiä vaikutuksia pystyvyyteen ja voimavarojen kohentumiseen sekä arjessa pärjäämiseen. Kokemus siitä, että tulee hyväksytyksi omaksi itsenään, arvostetuksi ja kohdelluksi tasavertaisesti, vahvisti voimavaroja, kyvykomuksia ja pystyvyyttä, mitä Honneth on tarkastellut teoreettisten käsitteiden avulla (1995, 109). Toimintavalmiudet ilmenivät kuntouttavan työtoiminnan arjessa osaamisen vahvistumisena, oma-aloitteisuutena, koulutuk-

sellisina päämäärinä sekä työtoiminnassa olemisessa oman luovuuden käytönä, uuden oppimisena ja myös työprosessien valmiiksi saamisena ja tuotosten syntyminenä. Artikkelin tutkimustuloksissa reflektio, jolla oli yhtymäkohtia inhimilliseen kasvuun ja tietoisena olemiseen (Aldefer 1972), kuvasti täytymisiä ja pakkoja, joista osallistujat kertoivat. Kuntouttavaan työtoimintaan osallistujien kokemuksensa ja kokemiensa vääryyksiä sanoittamisen saattoi tulkita jo sinällään voimauttavaksi. Puhe aktivointi- tai monialaisista palvelusuunnitelmista oli työtoiminnassa marginaalista. Sen sijaan sopimuksellisuus eli jaksojen alkamiset, päättymiset ja myös epävarmuus tulevasta oli jokapäiväistä. Myönteiset tunnekokemukset ja arvostus lisäsivät tutkimuksen perusteella osallistujien toimijuutta ja voimaantumisen kokemuksia (voimaantumisen tutkimuksesta esim. Siitonen 1999). Identifioituminen työtoiminnan (muuttuvaan) yhteisöön arvoyhteisönä vaikutti myönteisesti toimijuuteen.

Kouluttautuminen on yksi konkreettista mahdollisuuksista niin yksilöille kuin yhteiskunnallekin yhteiskunnallisten erojen tasaamiseen ja eriarvoisuuden vähentämiseen. Huolimatta tästä tutkimuksen perusteella osalle pyrkimykset myönteisiin siirtymiin ja palvelua koskevat aikarajat tulivat liian nopeasti. Kun nykyisen elämänmuodon ylläpitäminen on jo sinällään tavoite ja pyrkimys, haastaa se palvelujärjestelmää luomaan intensiteettiä ja pysyvyyttä palvelujen avulla. Osa tarvitsisi pitkäaikaisempaa tukea ja osallistumista mielekkääseen toimintaan, joka turvaisi toimeentulon esimerkiksi perustulon tavoin. Myös osallistumistuloa on esitetty yhdeksi vaihtoehdoksi pitkään työttömänä olleiden tilanteisiin etenkin nuorten kohdalla (Hiilamo ym. 2017). Osatutkimuksen anti koko tutkimukselle oli erityisesti siinä, että työtoiminnan käytännöllä, toimintatavoilla, työntekijöillä sekä yhteisöllä oli merkittävä vaikutus siihen, miten jokapäiväinen elämä kuntouttavassa työtoiminnassa voi voimauttaa. Valtaantumisen näkökulmasta yhteiskunnan palvelujärjestelmältä tarvittaisiin uudistumiskykyä.

Kolmannessa osatutkimuksessa (Mäntyneva & Isola 2019) syvennyttiin haastattelu- ja kenttätyöaineiston avulla siihen, millaisia toimintamahdollisuuksia kuntouttava työtoiminta tarjoaa ja miten osallistujien toimijuus suuntautuu, kun osallistuminen on ollut elämänkulun kannalta myönteinen käänne. Aineisto muodostui 11 haastattelusta, joita kenttätyöaineisto täydensi ja syvensi. Artikkelin ensimmäinen teema liittyi kuntouttavan työtoiminnan tarjoamiin toimintamahdollisuuksiin (Sen 2009, den Braber 2013, Cox & Bawar 2013). Kiinnityimme tässä osatutkimuksessa toimintamahdollisuuksien teoriaan (Nussbaum 1993; Sen 1999, 2009) ja toimijuuteen. Toimintamahdollisuuksien teorian mukaan on sekä ihmisoikeuksien että inhimillisen kehityksen kannalta välttämätöntä, että ihmisillä on mahdollisuus arvokkaaseen ole-

miseen ja tekemiseen sekä mahdollisuus tavoitella omia, yhteisöllisiä ja yhteiskunnan arvostamia päämääriä. Määräaikaisessa työtoiminnassa osallistujat pystyivät ideaalittyyppisesti valitsemaan makunsa mukaisia toimintoja, joihin heitä varovasti rohkaistaan (Certeau de 1984, Thaler 2009). Työtoiminnassa tehtävien tekeminen oli ajallisesti merkittävimmissä roolissa. Eri-laiset kurssit ja ryhmätoiminnot olivat osa toimintamahdollisuuksien valinnan arkkitehtuuria. Esimerkiksi työtoiminnan tukemat it-aidot ja välineet vahvistivat kykyä selviytyä digitalisoituvassa toimintaympäristössä. Institutionaalisilla toimintavoilla edistettiin osallisuutta, sosiaalista pääomaa ja luottamussuhteita. Osallisuutta lisäsi puolestaan kokemus yhteenkuuluvuudesta.

Kolmannessa tutkimusartikkelissamme keskeinen löydös ja päätelmä oli, että aineelliset toimintamahdollisuudet ovat muutakin kuin sosiaalivakuutus tai tulonsiirto toimeentulotukena. Eri-laiset maksusitoumukset, vapaaliput ja sitoumukset harrastustoimintaan voisivat olla osa suuntausta korjaavista toimista kohti ennaltaehkäiseviä palveluita. Päätöksentekoon osallistumista ja deliberatiivisia toimintatapoja on voitu vahvistaa yhteisöllisillä toimintatavoilla, yhteisökokouksilla ja myös esimerkiksi säännöllisillä asiakaskyselyillä. Toimintamahdollisuuksia loivat lisäksi työtoiminnan tilat ja käytettävät välineet. Autonomisuutta vahvistivat tutkimuksessa mahdollisuudet vaikuttaa työtoiminnassa olemiseen ja toimimiseen, arkipäivän kekseliäisyys (Certeau 1984) sekä voimavarojen kartuttaminen omatahtisella tekemisellä.

Havainnollistimme toimijuuden suuntaamista Amartya Senin (2009, 229–230) vapauskäsitteen ja toimijuutta suuntaavien skenaarioiden avulla, jotka olivat

- 1) positiivinen vapaus: vapaus olemiseen ja tekemiseen sekä arvostusten mukaisten tavoitteiden saavuttamiseen (skenaario a)
- 2) negatiivinen vapaus: oleminen ja tekeminen sekä tavoitteiden saavuttaminen koetaan pakon sanelemaksi (skenaario b)
- 3) negatiivinen vapaus: vapauden rajoittuminen olemisena ja tekemisena, vapaus arvostusten mukaisten tavoitteiden saavuttamiseen (skenaario c)

Nimesimme ne tutkimustuloksissa työtoiminnaksi ponnahduslaudaksi, työtoiminnan jatkuvuudeksi sekä työtoiminnaksi pakon sanelemana (Mäntynen & Isola 2018, 255.). Huolimatta siitä, että haastateltujen elämässä kunnouttava työtoiminta oli jo sinällään käänne parempaan, oli koulutukseen ja työelämään suuntautuminen yksi toimijuuden suunnista. Toinen aineistossa korostunut toimijuuden suunta oli toive työtoiminnan jatkuvuudesta. Kolmas, harvinaisin suunta oli aktiivisen toimijuuden suuntautuminen työtoi-

minnan ulkopuolelle (vrt. Elonen ym. 2017). Tällöin suuntautuminen työtoimintaan koettiin neutraaliksi, eikä sillä koettu olevan erityistä merkitystä elämässä. Intentionaaliset ja toteutuneet toimijuuden suunnat tarkoittivat konkreettisten esimerkiksi palvelusta toiseen siirtymien ohella merkityksen muutoksia elämänkentässä. Toimijuuden suuntautuminen kuvasi tutkimuksessa ennakoituja, intentionaalisia siirtymiä osallistujien kokemana. Ensinnä toimijuus suuntautui tutkimuksessa yhteiskunnallisten odotusten mukaisesti työmarkkinoille, joko välillisesti koulutukseen pääsyyn suuntautumisella tai suoraan palkkatyöhön, työkokeilu ja palkkatuettu työ mukaan lukien. Kun kuntouttava työtoiminta pystyy vastaamaan näihin osallistujien tavoitteisiin ja tuen tarpeisiin, vahvistuu kokemus positiivisesta vapaudesta (skenaario a).

Toimijuuden suuntautumisen ja intentioiden näkökulmasta koulutukseen hakeminen, kun osallistuja on kokonaan vailla toisen asteen ammatillista koulutusta, oli yksi lupaavimmista siirtymistä, joita työtoiminta tarjosi institutionaalisten elämäntilanteiden jatkuvuuden näkökulmasta (tutkimusartikkelit 1 ja 3). Siihen yhteiskunta tarjosi toimintamahdollisuuksia, ja etenkin nuorille se on keskeinen ja yhteiskunnan odotusten mukainen tapa integroitua osaksi yhteiskuntaa (myös Lähteenmaa 2010). Kuitenkin suhteutettuna tilastojen antamaan kokonaiskuvaan oli koulutuksen ja opintojen osuus kuntouttavan työtoiminnan kokonaisuudessa melko pieni, 12 prosenttia (Virtanen 2017).

Skenaarion b toteutuminen, siis kun toimijuus suuntautuu työtoimintaan todellisten toimintamahdollisuuksien puutteen takia, kuvasti työtoimintaan osallistujien negatiivista vapautta. Osalle kuntouttavaan työtoimintaan ohjautuneille, siitä kieltäytyneille tai sen keskeyttäneille merkitsi velvoittava palvelu oman autonomian vähentymistä ja vastaavasti ulkopuolisen kontrollin kasvua (tutkimusartikkeli 1). Toimijuuden vahvistuminen valtautumisena tarkoittaisikin juuri yksilön oman kontrollivallan lisääntymistä, mikä tutkimuksen perusteella jäi vähäiseksi (tutkimusartikkeli 2).

Kolmanneksi toimijuus suuntautui yhtä lailla työtoiminnassa olemiseen ja tekemiseen ja sen jatkuvuuteen (skenaario c.) sekä työtoiminnan ulkopuolelle (skenaario a.). Ensiksi mainitussa toimijuuden suunnassa ja osallistujien elämäntilanteissa voimavarojen kasvattaminen ja myönteinen mahdollisuus yhdistää työtoiminta omaan elämäntilanteeseen esimerkiksi yksinhuoltajana suuntasi toimijuutta. Työtoiminta koettiin vähemmän stressaavana omassa elämäntilanteessa kuin palkkatöihin hakeutumisen yrittäminen. Sen näet pelättiin aiheuttavan lisähankaluuksia ja ongelmia elämässä. Vapauden näkökulmasta autonomia ilmeni työtoiminnassa olemisessa ja tekemisessä arkipäivän kekseliäisyytenä (Certeau de 1984). Vaikeat elämäntilanteet

omassa historiassa kaventavat toiminnan intentionaalisuutta – elämä on tasapainoista elämistä päivä kerrallaan, mikä on jo sinällään suuri elämänkäänne, ja kuntouttava työtoiminta uusi toiminta-areena vuosikausia kestäneeseen päihderiippuvuuteen ja asunnottomuuteen. Siirtymä kuntouttavaan työtoimintaan merkitsi samalla yhteiskunnallisesti sosiaalista liikkuvuutta ja kohoamista. Kun toimijuus suuntautui kokonaan työtoiminnan ulkopuolelle, ei kuntouttavalla työtoiminnalla koettu olevan sisällöllistä merkitystä elämässä (vrt. Elonen ym. 2017).

Tutkimuksessa työtoiminnasta siirryttiin pääasiassa takaisin työttömäksi. Oli myös yksittäisiä siirtymiä toiseen kuntouttavan työtoiminnan yksikköön, ylläpitävään työtoimintaan ja työkokeiluun. Ensiksi ja toiseksi mainittu siirtymä johtuivat kunnan määrittelemän aikarajan täyttymisestä kyseisessä kuntouttavan työtoiminnan yksikössä. Jälkimmäisin siirtymä kumpusi osallistujan omasta motivaatiosta ja toiveista. Työllistymisen edellytysten vahvistamisen näkökulmasta tutkimus vahvistaa aiempia tutkimuksia siitä, että siirtymät kohti palkkatyötä esimerkiksi työkokeilun tai palkkatuetun työn avulla ovat erittäin vähäiset (tutkimusartikkelit 1–3; myös Karjalainen & Karjalainen 2010, Aho & Mäkiäho 2016). Tutkimuksen valossa (Mäntyneva & Hiilamo 2018; Mäntyneva 2019) kuntouttava työtoiminta on työelämään pääsyn näkökulmasta ongelmallista. Se voi jopa lujittaa marginaalisuutta työelämän laidalla ja olla osa työttömyyden pyörää, josta osan on vaikea löytää ulospääsyä. Myös THL:n kuntakyselyjen osaraporttien (2017, 14; 2019) mukaan yleisimmät siirtymät kuntouttavasta työtoiminnasta olivat siirtyminen toiselle kuntouttavan työtoiminnan jaksolle tai työttömäksi työnhakijaksi. Samaisessa tutkimuksessa lähes joka kymmenes siirtyi kunnissa sairasetuuden piiriin, pieni osa myös työkyvyn arviointiin tai kuntoutukseen. Sen sijaan tämän tutkimuksen perusteella tämänkaltaisia siirtymiä palvelusta toiseen ei tapahtunut juuri lainkaan. Tämä yhteiskunnallinen tilanne heijastuu osaltaan osallistujien kielteisiin kokemuksiin työtoiminnasta tilastojen kaunisteluna (tutkimusartikkeli 1). Työtoiminnan osalta etenkin asiakkaiden työvoimapolitiittiset statussiirtymät ovat olleet myös yhteiskunnallisesti keskeisiä seurattavia indikaattoreita kuvastamaan työtoiminnan tilanetta, kun taas hyvinvointiin liittyvät valtakunnalliset seurantaindikaattorit ovat uupuneet (tutkimusartikkeli 1; Bamming & Hilpinen 2015).

Kokemus työtoiminnan merkityksellisyydestä ja myös toimijuuden suunnasta voi muuttua ajassa, ja jokin yksittäinen tapahtuma, kielteinen sattuma tai kohdalle osunut onni voi myös muuttaa elämänsuuntaa, johon kuntouttavan työtoiminnan olosuhteet eivät ulotu vaikuttamaan. Intentionaaliset ja toteutuneet toimijuuden suunnat merkitsevät konkreettisten, esimerkiksi palvelusta toiseen siirtymien rinnalla merkityksen muutoksia.

Nyky-yhteiskunnassa elämänkulut ovat moninaisia ja erilaistuneita, niihin liittyy muutoksia sekä jatkuvuutta dynaamisena prosessina. Tämä merkitsee erilaisten muutosten lisääntymistä läpi elämänkulun (Leiserin 2003; Elder, Johnson & Crosnoen 2003, 10–14)). Tutkimukseen osallistujien ikä 20–63 vuosien välillä kuvasti sitä, miten erilaisissa vaiheissa elämänkulkua työtoimintaan osallistutaan (tutkimusartikkeli 1). Nuori osallistuja pohti, miten saisi mahdollisuuden ensimmäiseen työhön, kun taas vanhemmilla oli takana paljon jo elettyä elämää ja monella myös vaihtelevasti työhistoriaa ja kokemuksia työttömille suunnatuista palveluista. Kuntouttavaan työtoimintaan tuleminen palvelujärjestelmässä oli institutionaalinen siirtymä pois työttömyydestä ja/tai työelämän ulkopuolelta. Useimmille osallistujille kuntouttava työtoiminta merkitsi siirtymistä pois työttömyydestä aktiivipalvelujen piiriin, osalle siirtymää kokonaan työvoiman ulkopuolelta. Yksittäisinä siirtyminä kuntouttavaan työtoimintaan osallistuttiin jatkumoina kuntoutustuelta ja sosiaalisesta kuntoutuksesta.

Tutkimustulosten perusteella työtoiminnan kentät olivat jatkuvassa liikkeessä, kun uudet aloittivat ja kauemmin aikaa olleet siirtyivät pois kuntouttavasta työtoiminnasta. Dynaaminen ja relationaalinen lähestymistapa toimijuuteen huomioi sen, että mikään ei ole pysyvää, vaan toimijuus on alati liikkeessä oleva prosessi. Toimijuutta suuntaavat työtoiminnan kontekstissa niin kuntouttavan työtoiminnan sosiaaliset käytännöt ja hallinnon rationaliteetit ja siten myös harjoitettu politiikka (Smith 2005; 2006).

5.2 Kuntouttava työtoiminta: työtä, kuntoutusta ja sosiaalipalvelua

Kun kolmen osatutkimuksen tulokset osallisuudesta, toimintamahdollisuuksista ja toimijuudesta yhdistetään, ilmentävät ne työtoiminnan merkitysten erilaistumista. Kuntouttavan työtoiminnan käytännöissä hieman hämärän peittoon on jäänyt sen suhde palkkatyöhön, kuntoutukseen ja sosiaalipalveluihin (vrt. Van Aerschot 2011). Yksi kriittinen tulkinta kuntouttavasta työtoiminnasta on sen määrittäminen työksi ilman palkkaa (Mäntyneva & Hiihimo 2018). Rajanveto työtoiminnan ja työn välillä on veteen piirretty viiva. Tämä koskee yhtä lailla mielenterveyskuntoutujia, vammaisia kuin osatyökykyisiäkin.

Kun työtoiminnan tehtävät rinnastuivat palkkatyöhön, oli kuntouttava työtoiminta työttömän palvelus yhteiskunnalle (Mäntyneva & Isola 2019). Kes-

keistä olisikin pohtia, miten kaikki työtoimintaan osallistujat voisivat halutessaan myös hyötyä osallistumisestaan yhteishyödylliseen työtoimintaan ja saada lisätuloja työtoiminnan osana muodostuvista osuuskunnista, ammatinharjoittamisesta ja yritystoiminnasta, silloin kun osallistuminen kumpuaa ensisijaisesti palkkatyön puutteesta ilman kuntoutumisen tarvetta. Kuntouttavaa työtoimintaa koskeva toteamus sen luonteesta ”työtoiminta tukee ja ylläpitää henkilön toimintakykyä” ei määritä työtoiminnan ja työsuhteen työn eroja tai yhtäläisyyksiä. Palvelun kohderyhmän määrittely työttömiin, joiden pääsääntöinen tulonlähde ovat sosiaalietuudet, ei ole riittävä peruste. Terveystila, vammaisuus tai pitkäaikaistyöttömyys eivät saa asiaa tutkineen Jaana Paanetojan (2013) mukaan olla esteenä sille, että henkilö ei saa työoikeudellista suojaa, jos työsuhteen tunnusmerkit täyttyvät. Työkokeiluun osallistujilla ja palkkatuetussa työssä työoikeudellinen suoja on sen sijaan olemassa. Vajaakuntoisilla teetätetään yhä työtä sosiaalihuoltolain perusteella. Esimerkiksi kehitysvammaisen tulee tehdä työtä saadakseen huoltoa ja palvelua, ja työnteosta muodostuu korvaus saadulle huollolle (Paanetoja 2014, 244, 251–253). Samassa tilanteessa ovat mielenterveyskuntoutujat, jotka voivat joutua tekemään työtehtäviä asumispalvelun vastikkeeksi ja osana sosiaalista kuntoutusta. Tutkimuksen perusteella voi kriittisesti pohtia, ylläpitääkö kuntouttava työtoiminta palvelujärjestelmän osana osaltaan illuusiota siitä, että palveluihin osallistumalla ylläpidetään ja edistetään työkykyä, kunnes sopivaa palkkatyötä on tarjolla. Näin ei kuitenkaan välttämättä ole.

Tärkeä tutkimuksen tulos oli myös, että kuntouttavalla työtoiminnalla on kuntouttavaa, toimintakykyä ylläpitävää ja terapeutista merkitystä. Osalle toimintaan osallistuneista kuntouttava työtoiminta oli viimesijaisuuden sijaan ensisijainen palvelu, kun sen merkitys oli nykyistä elämänmuotoa ylläpitävä, kuntoutumista edistävä toiminta-areena ja jopa pelastava toimi (Mäntyneva & Isola 2019). Tätä edisti kokemus myönteisestä tunnistamisesta sekä kokemukset yhteenkuuluvuudesta. Yksinkertaistaen mitä enemmän ihminen on kokenut olevansa kuntoutuksen tarpeessa, sitä merkityksellisempiä työtoiminnan kuntouttavat elementit ovat olleet ja päinvastoin. Vaikka kuntouttava työtoiminta on osa kuntoutusjärjestelmää, on työttömien kuntoutus ylipäätään ollut vähäistä verrattuna työllisiin. Nuorten kuntoutusraha voi katkaista Jarkko Salmisen (2018) mukaan osattomuuden kierteen, koska se parantaa heidän taloudellista tilannettaan ja toiminnan ehdollisuus kannustaa nuoria. Salmisen tutkimuksen perusteella osattomuus ilmenee yksinäisyytenä, kohdattuina ennakkoluuloina ja vaikutusmahdollisuuksien puutteina. Nuorten ammatilliseen kuntoutukseen ja Nuotti-valmennuksen tutkimusta tehdessä tuli esille, että Kelan Nuotti-valmennukseen (ammatilliseen kuntoutukseen) ohjautuneista alle 30-vuotiaista nuorista yli 60 prosent-

tia (N= 421) oli osallistunut aiemmin kuntouttavaan työtoimintaan (Miettinen & Välimaa & Mäntyneva & Kaisvuo & Hakala & Mäki 2019). Nuotti-valmennukseen pääsy sekä omaavallentajan apu ja tuki koettiin ensiarvoisen tärkeiksi. Tämänkaltaista palvelua olisi tarvittu tutkimukseen vastanneiden kokemuksen mukaan jo aikaisemmassa vaiheessa. Vastaavasti väitöskirjatutkimuksessani yksi tutkimustuloksista syntynyt päätelmä on, että yhteiskunnan tukea ja apua olisi tarvittu huomattavasti aikaisemmin. Myönteisten siirtymien puuttumisen takia osa oli jäänyt työttömyyden ja palveluiden muodostamaan kielteiseen kierteeseen, josta ei näkynyt ulospääsyä.

Sosiaalihuoltolain hengessä kuntouttavan työtoiminnan palvelun arvo liittyy syrjäytymisen torjuntaan ja osallisuuden edistämiseen. Sosiaalihuoltolain mukaan on kunnallisina sosiaalipalveluina huolehdittava kuntouttavasta työtoiminnasta sen mukaan, mitä erikseen säädetään. Lain lähtökohta, sosiaalihuoltolain ensisijaisuus suhteessa lakiin kuntouttavasta työtoiminnasta (1301/2014), jää tulkinnanvaraiseksi. Sosiaalihuoltolaissa kuntouttava työtoiminta määrittyy muuksi tarpeisiin vastaavaksi ja asiakkaan hyvinvoinnille välttämättömäksi sosiaalipalveluksi (11 §). Tämä viittaa osaltaan perustuslain (731/1999) 19. pykälä, jonka perusteella jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Väitöskirjan osatutkimuksessa Toimintamahdollisuuksien avaruus ja toimijuuden suunnat esitimme (Mäntyneva & Isola 2019), että onkin väistämätöntä kysyä, miten sosiaaliturva, palvelut ja osallistaminen auttavat suuntaamaan toimijuutta ja milloin velvoittavalla politiikalla ja toimenpiteillä on myönteisiä vaikutuksia. Kuntouttava työtoiminta välttämättömyytenä ei saanut tutkimustulosten analysoinnin tuloksena kestäviä argumentteja. Työtoimintaan osallistuminen omana valintana motivoi ja sitoutti (tutkimusartikkeli 3). Tutkimuksessa osallistujien kokemuspohjainen vastaus tähän työtoiminnan autonomisuutta tai kontrollia koskevaan dilemmaan on vapaaehtoisen valinnan lisääminen, mikä ei pois sulje esimerkiksi kannusteiden käyttöä.

5.3 Kuntouttavan työtoiminnan toimintamahdollisuuksien ja osallistujien odotusten kohtaaminen ja kohtaamattomuus

Työtoimintaan päästään, sinne halutaan, ajaudutaan tai joudutaan pakon sanelemana, mikä oli mielenkiintoisimpia löydöksiä ensimmäisessä osatutkimuksessa. Tutkimuksessa jännitteet kuntouttavaan työtoimintaan osallistu-

misen ja sen tarjoamien toimintamahdollisuuksien välille kiteytyivät kolmeen teemaan: ensinnäkin kuntouttavan työtoiminnan osallistumisen syiden erilaistumiseen, toiseksi kuntouttavaan työtoimintaan ajan hallintana ja arjen rytminä ja kolmanneksi siihen, miten kuntouttava työtoiminta kykenee luomaan toimintamahdollisuuksia. Kun osatutkimusten tulokset yhdistetään, ilmenee kuntouttavan työtoiminnan merkitysten erilaistuminen kaikissa osatutkimuksissa (Mäntyneva & Hiilamo 2018; Mäntyneva 2019; Mäntyneva & Isola 2019). Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvat eivät muodosta yhtenäistä työttömien ryhmää. Siihen, missä elämänsä vaiheessa tai ikäisenä (20–63-vuotiaana) kuntouttavaan työtoimintaan osallistutaan, vaikuttaa merkityksenantoihin ja työtoiminnan seurauksiin (tutkimusartikkeli 1).

Tutkimus kokonaisuudessaan antaa selkeän tutkimusnäytön siitä, että syyt kuntouttavaan työtoimintaan päättämisestä vaihtelevat. Osallistujien itsensä määrittäminä palkkatyön puute, työkokemuksen vähyys, pitkäaikainen työttömyys, työn ja perhe-elämän yhdistämisen vaikeus, prekarisoitunut palkkatyö (provisio), terveysongelmat, riippuvuudet ja päihteiden käyttö ja/tai niistä kuntoutuminen, voimavarojen vähyys, kielitaidon puute, onnettomuudesta kuntoutuminen, velat ja ulosotot, vaikeus saada palkkatyötä vammaisuudesta johtuen sekä eväty eläkkeelle pääsy olivat esimerkkejä elämäntilanteista, jotka johtivat kuntouttavaan työtoimintaan osallistumiseen.

Tulokset kuvastavat osaltaan sitä, että kuntouttavaan työtoimintaan osallistuminen on seurausta työelämän ja palvelujärjestelmän vastaanottokyvyttömyydestä sekä siitä, että työelämässä ei nykyisellään pystytä riittävästi luomaan työmahdollisuuksia kaikille halukkaille eivätkä työn tarjonta ja kysyntä kohtaa (Mäntyneva & Isola 2019). Vaikka sosiaaliset syyt eivät olleet lähtökohta kuntouttavaan työtoimintaan osallistumiselle, oli osallisuudella merkitystä. Osallisuus oli myös osan kohdalla myönteinen seuraus kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisesta.

Tutkimuksen tulokset antavat selkeän viestin siitä, että työtoimintaan liittyy toimintamahdollisuuksia kaventavaa byrokratiaa ja epäjohtonmukaisuuksia: aikarajoja, portteja, ja myös palvelupolkuja, jotka saattavat vaikeuttaa työttömien asemaa entisestään (Hokkanen 2014, 79). Tässä tutkimuksessa byrokraattisuus oli työtoiminnan ajallista ehdollistumista kolmen kuukauden välein (tutkimusartikkelit 1, 2 ja 3), tilanteissa joissa mahdollisuudet myönteisiin siirtymiin – lähinnä palkkatyöhön tai palkkatuettuun työhön olivat vähäisiä (tutkimusartikkeli 1). Tutkimuksessa tapahtui yksittäisiä siirtymiä toiselle kuntouttavan työtoiminnan jaksolle, toiseen organisaatioon sekä siirtymä ylläpitävään työtoimintaan aikamääreiden pakosta ja sopimuksellisista

syistä sekä takaisin työttömäksi. Osalla osallistujista olisi tarvetta saada osallistua pitkäaikaisempaan toimintaan, mihin palvelu ei pysty vastaamaan. Tämä on osa työttömyyden ja työtoiminnan kielteistä kierrettä, joka voi entisestään pahentaa osallistujien tilanteita (tutkimusartikkeli 1). Yksilön kannalta on ongelmallista, jos työtoimintaan osallistujan toimijuus vahvistuu, mutta yhteiskunta ei pysty tarjoamaan riittävää tukea ja resursseja. Ylipääntään kuntouttava työtoiminta tulee ajankohtaiseksi vasta sitten, kun työttömyyttä on kestänyt jo liian kauan. Kuntouttavassa työtoiminnassa työntekijöitten harkintavalta on kapeutunut yksikön sisällä tapahtuviin asioihin tai vastaavan tahon osalta kuntouttavan työtoiminnan jakson aikaisiin palveluihin ja tukitoimiin (tutkimusartikkeli 2). Sen sijaan osallistumisen ajoitukseen taikka siirtymiin vaikuttamisen suhteen käytettävissä olevat keinot ovat rajatumpia (Närhi & Kokkonen & Matthies 2014).

Kuntouttava työtoiminta palvelujärjestelmän osana on relationaalisessa suhteessa muihin palveluihin sekä niiden saatavuuteen ja riittävyteen. Tutkimustulokset viestittävät vahvasti, että ihmisten resilienssin rinnalla palvelujärjestelmältä tarvitaan joustavuutta. Elämäntilanteiden moninaistuessa muutokset ja erilaiset siirtymät sekä vaihtelevuus elämässä lisääntyvät, mikä tuli tutkimuksessa esille. Työttömyyden ja syrjäytymisen syyt ovat yhteydessä monimutkaisiin elämäntilanteisiin ja osa institutionaalisten yhteyksien ja toimijuuksien välistä dynamiikkaa. Siksi palvelut ja niiden tarjonta – hyvistä aikomuksista huolimatta – ovat osa ongelmia ylläpitäviä systeemejä, mutta ne eivät ole yksistään vaikuttavia, jos samaan aikaan ihmiset eivät saa apua sosiaaliin ja terveysongelmiinsa ja esimerkiksi velkaongelmiinsa (Thomsen 2009, 471). Rinnakkaisten palvelujen tärkeys on osoitettu kuntoutuksessa (Järvikoski 2013, 69). Tässä tutkimuksessa osallistujien kiinnittyminen muihin sosiaali- ja terveyspalveluihin oli varsin vähäistä. Työllisyyspalveluihin osallistumisen yhteys kuntien määrärahojen riittävyteen oli yksi epäkohta osallistujien toimintamahdollisuuksien ja myönteisten siirtymien kannalta. Esimerkiksi palkkatuen saatavuuden tilanteen koetaan vaikuttavan työllistymispolkuihin (Järjestöbarometri 2018). Tämä vaikuttaa syvästi palvelunkäyttäjien kokemuksiin.

Monet kuntouttavaan työtoimintaan osallistuneiden elämäntilanteet, silloin kun he ovat ainoastaan vailla palkkatyötä, kertovat, että he ovat jääneet palvelujärjestelmän väliinputoajiksi. Kynnyksettömien ja ilman ajanvarausta toimivien palveluiden olemassaolo, joihin ihmisten on yksinkertaista tulla tai työntekijöiden jalkautuminen sinne, missä ihmiset toimivat, voivat osaltaan edesauttaa osallistumista. Kuntoutuksellisten polkujen ja hoitoon pääsyn mahdollistaminen joustavammin parantavat pitkään työttöminä olleiden elämäntilanteita (Kerätär 2018; Oivo & Kerätär 2018; Saikku 2018; Miettinen

ym. 2019). Tutkimuksen perusteella sekä kuntouttavan työtoimintaan osallistujien elämäntilanteet ja tuen tarpeet, että kuntouttavan työtoiminnan käytännöt ovat erilaistuneet (Mäntyneva & Hiilamo 2018; Mäntyneva 2019).

Institutionaalisesti orientoitunut etnografinen väitöstutkimus osoitti, kuinka eri lailla toimivia yksiköt voivat olla yhteisyyttä luovien tai niitä vähentävien toimintatapojen myötä. Yhteistoiminnalliset toimintatavat ja parityöskentely olivat esimerkkejä osallisuuteen vaikuttavista myönteisistä toimintatavoista. Työtoiminnan merkitys opinnollistamisen ja koulutuksellisen tuen avulla oli lupaavimpia käytäntöjä työtoiminnassa. Siihen yhteiskunta tarjoaa toimintamahdollisuuksia, ja etenkin nuorille se on keskeinen ja yhteiskunnan odotusten mukainen sosiaalisen inklusion muoto.

Kaiken kaikkiaan tutkimuksen johtopäätöstä odotusten ja tarjonnan kohtaamattomuudesta vahvistaa maanlaajuinen tieto siitä, että kuntouttavan työtoiminnan keskeyttää tai siitä kieltäytyy noin kuudesosa asiakkaista (THL:n Kuntakyselyn osaraportti 2017). Merkittävin syy (45 %) työtoiminnasta kieltäytymiselle on motivoitumisen puute. Alueellisesti tehdyssä tutkimuksessa viime vuosikymmenen alussa (Karjalainen & Karjalainen 2010) keskeyttäneitä oli jopa puolet työtoiminnan aloittaneista. Tämä ei voi olla sattumaa. Tämä kolme osatutkimusta sisältävä väitöskirjatutkimus monipuolistaa siten aiempaa tutkimustietoa kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisen vaikutuksista osallisuuden, toimijuuden ja toimintamahdollisuuksien kannalta.

6 Tutkimuksen päätelmät ja institutionaaliseen etnografiaan pohjautuvan väitöstutkimuksen merkitys

6.1 Johtopäätökset

Työttömien aktivoinnilla on pitkät juuret. Kuntouttavan työtoiminnan avulla haluttiin 2000-luvun alussa parantaa pitkäistyöttömien ja erityisesti toimeentulotukea saavien asemaa. Keskiössä olivat tuolloin viranomaisten yhteistyönä laatimat aktivointisuunnitelmat, jotka saattoivat sisältää uutena toimenpiteenä kuntouttavaa työtoimintaa (StVM 38/2000 vp, Kotiranta 2008).

Institutionaaliseen etnografiaan pohjautuva runsas tutkimusaineisto sekä kolmen vertaisarvioidun ja julkaistun osatutkimuksen tulokset paljastavat, millaisia vaikutuksia kuntouttavalla työtoiminnalla on osallisuuden, toimijuuden ja toimintamahdollisuuksien kannalta. Tutkimus purkaa myyttiä siitä, että kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvat vain kuntouttavien toimien tarpeessa olevat ihmiset. Osallistujien kertoman ja tutkijan havaintojen mukaan monet tutkimusjoukkoon osallistuneista ovat toimintavalmiudessa palkkatyöhön. Tämä on yksi osoitus siitä, että kuntouttavan työtoiminnan käyttötapa on muuttunut. Siihen eivät osallistu enää pelkästään viimesijaisien työttömille tarkoitettujen palvelujen tarpeessa olevat. Moni osallistuja voisi olla yhtä hyvin tavanomaisten työllistämispalvelujen asiakas tai työssä.

Tutkimus havainnollisti todeksi sen, miten työttömien osalta väliaikaisiksi tarkoitetuista palveluista ja sosiaaliturvan muodoista oli tullut monelle pysyvä elämäntapa, jossa työvoiman ulkopuolella tai työttömänä oleminen vuorottelevat kuntouttavan työtoiminnan kanssa. Työtoiminnasta on muodostunut rinnakkaistodellisuus palkkatyöyhteiskunnalle, kuntouttava työtoiminta on vain osa työtoiminnan kirjoa. Tämä pätee kuntouttavan työtoiminnan lisäksi esimerkiksi vammaisten ja mielenterveyskuntoutujien työtoimintaan, kuntoutukseen ja lainrikkojien yhteiskuntaan sopeutumisen tueksi. Myös osallisuuden kannalta kuntouttava työtoiminta on epäselvä.

Väitöstutkimuksen ensimmäisessä artikkelissa totesimme, että osallistamisen lähtiessä liikkeelle ihmisten omista arvostuksista ja kyvyistä ennalta

määriteltyjen osallistamistoimien sijaan voi se olla väylä täysivaltaiseen osallisuuteen (Mäntyneva & Hiilamo 2018, 26). Työtoiminnan ovien ulkopuolelle ulottuva monenlainen sivistys- sekä taide-, kulttuuri- ja urheilu- ja luontolähtöinen toiminta osoittautui hyväksi tavaksi lisätä ihmisten kokonaisvaltaista hyvinvointia, terveyttä ja osallisuutta. Se ei ollut vielä arkea kaikille osallistujille, mutta valinnainen ja uudenlaisia yhteyksiä erilaisiin ryhmiin ja yhteisöihin luova toimintatapa, josta on saatu runsaasti tutkimustuloksia kansainvälisesti (Fancourt & Finn 2019). Kestävää kehitystä edisti, että työtoiminnan yksiköissä hyödynnetään kierrätystuotteita ja käytetään esimerkiksi vanhoja materiaaleja. Sitä myös arvostettiin. Kestävää kehitystä palvelisi myös, jos kaikki kuntouttavan työtoiminnan yksiköt eivät tuottaisi palvelujaan itse, vaan tekisivät yhteistyötä julkisen sektorin, kansalaisyhteiskunnan ja yksityisten toimijoiden kanssa.

Aika on institutionaalisessa palvelujärjestelmässä keskeinen hyödyke. Osallisuuden väliaikaisuus ja määräaikaisuus määrittävät palveluihin osallistumista, sopimuksellistavat ja ehdollistavat osallistumista. Tutkimuksesta päätellen, että inklusiivisen sosiaalipolitiikan toteuttamisen ja kuntouttavan työtoiminnan toimintalogiikassa oli tarkastelluissa yksiköissä sekä yhteisiä ulottuvuuksia että eroavaisuuksia (Villa & Johanssen 2019). Yhteisiä työtoiminnan arjessa ilmeneviä piirteitä olivat sopimukselliset suhteet, kuntouttavan työtoiminnan jaksottaminen ja viikoittainen rytmi. Lisäksi jatkuva päivittäinen muodollinen työmarkkinatuen saatavuuden seuranta ja jaksojen arviointi yhdistivät yksiköitä. ”Alhaalta ylös”-logiikassa oli eroja siinä, onko työntekijä-asiakkailta, kuten eräässä yksikössä osallistujia kutsuttiin, ulkoisia asiakkaita, missä määrin työntekijät osallistuivat ja olivat läsnä työtoiminnan arjessa, kuinka yhteisöllistä ja avointa toiminta oli ja miten fyysiset tilat ja materiaalit tukivat työtoimintaa. Se, miten osallistuminen mahdollisti yhteydet työtoiminnan ulkopuoliseen yhteiskuntaan ja lähiympäristöihin, vaihteli yksiköittäin.

Kestävän kehityksen kannalta niin inhimillisesti, sosiaalisesti kuin taloudellisestikin on ongelmallista, jos ihmiset eivät voi suunnitella elämäänsä eteenpäin kuin kolmen kuukauden periodeissa. Päinvastoin kuin Gubrium ym. (2017, 617) Belgiaan, Norjaan ja Australiaan sijoittuvassa tutkimuksessa korkeampi koulutustausta tai koettu hyvä toimintakyky eivät lisänneet työtoimintaan osallistumiseen liittyviä saavutuksia. Sen sijaan mitä enemmän huono-osaisuutta ihminen oli joutunut kohtaamaan ennen kuntouttavaan työtoimintaan tuloa, sitä myönteisemmin hän koki osallistumisensa. Eräille kuntouttavan työtoiminnan matalan kynnyksen ylittäminen merkitsi jo sinällään sosiaalista nousua osana elämäntähtäilyä, ainakin väliaikaisesti. Osan kohdalla kuntouttava työtoiminta oli ensisijainen palvelu ja yhteys palvelujärjestelmään esimerkiksi monivuotisen työvoiman ulkopuolella olon jälkeen.

Etenkin päihitteet ja riippuvuudet aiheuttavat kerrannaisvaikutuksiltaan ongelmia, ja niistä kuntoutumista ja elämässä selviytymistä kuntouttava työtoiminta kannatteli. Siten kuntouttavalla työtoiminnalla oli nykyistä elämänmuotoa ylläpitävää vaikutusta (Saari, Meriluoto & Behm 2017). Tämä viestii siitä, että kaikki kuntouttavaan työtoimintaan osallistujat eivät välttämättä pysty käyttämään yhteiskunnan mahdollistamia tarpeellisia palveluja ja tuenmuotoja.

Tutkimuksen mukaan palvelujärjestelmässä kuntouttava työtoiminta yhdistää sektoroituneen järjestelmän eri toimijoita ja on sillanrakentaja eri hallinnonalojen välillä. Osallistujien elämässä kuntouttava työtoiminta ei kuitenkaan kyennyt luomaan kaikille myönteisiä siirtymiä tai toivottuja muutoksia elämäntilanteissa. Pidempi tutkimusaika ja jälkiseuranta olisi voinut tuoda näkyväksi enemmän myönteisiä muutoksia pitemmällä aikavälillä. Työtoiminnan mahdollistama yhteiskunnallinen osallisuus oli useimmille väliaikaista, ja osalle se merkitsi umpikujaa elämässä. Toimijuus suuntautui työtoiminnassa pääasiassa siellä jatkamiseen, koulutukseen ja työelämään (Mäntyneva & Isola 2019, 258). Tutkimuksen tuloksina kuntouttavan työtoiminnan tukemana koulutukseen hakeutuminen, sinne pääseminen sekä työtoiminnan opinnollistaminen olivat yhteiskunnallisesti kestävämpiä ratkaisuja. Ne ovat myös institutionaalisesti odotettuja yhteiskunnallisia siirtymiä. Tosin korkeat vaatimukset jatko-opintoihin pääsemiseksi heikentävät ilman peruskoulutuksen jälkeistä tutkintoa olevien mahdollisuuksia. Huolimatta koulutusvuosien määrän kasvusta koulutuspuudokkaiden määrä pysyi yhteiskunnassa suhteellisen korkeana (n. 20 %). Kansan arvot -tutkimuksessa (2018) 67 prosenttia vastaajista ajatteli, että nuorten on aivan liian vaikea päästä työelämään. Myös tähän kielteiseen prosessiin pitää pystyä vaikuttamaan paljon nykyistä aikaisemmin mahdollistamalla nuorille työkokemuksia. Toimijuuden kannalta tämä dynaaminen muuttuva logiikka palvelujärjestelmässä sekä mahdollisti että rajoitti osallistujien toimijuutta ja yhteiskunnan kykyä torjua syrjäytymistä.

Kuntouttavan työtoiminnan ja ylipäättään työttömille ehdollistettujen ja ”pakollisten” palvelujen olemassaoloa on oikeutettu argumentoimalla kansainvälisessä tutkimuksessa ainakin toimenpiteiden tehokkuudella, jatkuvuudella, paternalismilla ja oikeudenmukaisuudella (Molander & Torsvik 2015). Molanderin & Thorsvikin (2015, 388) tavoin ajattelen, että kestävä argumentti pehmeälle paternalismille tai niin sanotulle rohkaisupolitiikalle (nudging) on se, että se herättää osallistujissa luottamusta, perustuu pääsääntöisesti vapaaehtoisuuteen ja siihen, että toiminnan vaikutuksista on saatavilla luotettavaa tietoa. Sen sijaan vapaaehtoisuuden periaatteella toteutettuja palveluja voidaan oikeuttaa sekä pragmaattisesti ja eettisesti sillä, että

palvelujärjestelmä ja kuntouttava työtoiminta voivat lisätä toimintamahdollisuuksia ja vahvistaa toimijuutta esimerkiksi kykyisyyksiä kasvattamalla, silloin kun avoimet työmarkkinat tai työllistämistä edistävät palvelut eivät ole sillä hetkellä ajankohtaiset. Tässä tutkimuksessa kuntouttavasta työtoiminnasta seurasi sekä osallisuutta että osattomuutta.

Universalistisen hyvinvointivaltion vahvuutena on pidetty yhdenvertaisia palveluja. Samalla sosiaali- ja terveystalouteihin liittyy vahvasti asiakaslähtöisyys (laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000). Kun ihmiset kokevat hyvinvointivaltion merkitykselliseksi, pidetään sitä kannatettavana. Toisaalta ongelmaksi voi muodostua, että keskitytään pintatason ongelmien tai, kuten eräs osallistuja nimesi, tilastojen kaunistelun hoitamiseen, eikä voida tai pystytä vaikuttamaan juurisyihin, jotka ylläpitävät huono-osaisuutta ja eriarvoisuutta. Ongelmien määrittelykin voi tapahtua ylhäältä alaspäin, jolloin asiantuntijat voivat ajatella tietävänsä, mikä on asiakkaiden parhaaksi ilman, että ollaan tietoisia siitä, mikä asiakkaalle itselleen on tärkeää ja merkityksellistä. Palvelujärjestelmään on syntynyt monia kynnyksiä ja porrastuksia niin palvelujen saatavuuden kuin sosiaaliturvaetuusuuksien osalta sen sijaan, että palveluja ja sosiaaliturvaa voitaisiin ajatella joustavana prosessina erilaisissa elämäntilanteissa.

Väitöstutkimuksen tutkimusartikkeleissa (Mäntyneva & Hiilamo 2018, Mäntyneva & Isola 2019, Mäntyneva 2019) pohdimmekin tutkimustulosten pohjalta, miten kuntouttavaa työtoimintaan ja työtoimintaan osallistuvien hyvää elämää voidaan edistää inhimillisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävin tavoin. Perustulon kaltainen toimeentuloturva voi lisätä ihmisten autonomisuutta, vähentää näköalattomuutta ja mahdollisuuksia suunnitella tulevaisuutta. Suomen perustulokokeilun alustavat tulokset viittaavat siihen, että perustulo lisää hyvinvointia (Blomberg & Jauhiainen & Kanerva & Kangas & Komu & Kroll & Lassander & Niemelä & Simanainen & Tuulio-Henriksson & Ylikännö 2020). Kokeiluun osallistuneet kokivat merkittävästi vähemmän terveyteen, stressiin, mielialaan ja keskittymiseen liittyviä ongelmia kuin verkkiryhmään kuuluneet. Sillä voi olla myös myönteisiä sivuvaikutuksia työllisyyteen, koska se vähentää työnhakuun liittyvää byrokratiaa ja lisää poliittista luottamusta (emt.). Yksistään perustulo ei ratkaise tai poista osallisuuden, mielekkään toiminnan tai esimerkiksi palkkatyön tarvetta hyvän elämän edellytyksenä, mihin yhteiskunnalta on löydettävä uudenlaisia ratkaisuja.

Tutkimus herätti monia inspiraation lähteitä tuleviin tutkimuksiin. Tutkimus teki näkyväksi sen, miten työtoiminnassa ovat osallisina monenlaisessa elämäntilanteissa olevat ihmiset. Ainoastaan osa heistä on pitkäaikaistyöttömiä. Tätä kokonaisuutta voisi tutkia lisää myös pitemmällä aikavälillä. Moninais-

tuva käsitys palkkatyöstä ja kilpaillut työmarkkinat voivat aiheuttaa uudenlaisia epävarmuuksia. Ihmisten pelko työmarkkinariskeistä on kasvanut (Pöyriä & Ojala 2016). Jatkossa ehdotan tutkittavaksi työelämää ja työelämän muutoksia, joilla on vaikutusta sosiaalipolitiikkaan. Toisaalta uudistuva työelämä luo uusia toimintamahdollisuuksia.

6.2 Institutionaaliseen etnografiaan pohjautuvan tieteellisen tutkimustiedon validiteetti ja reliabiliteetti

Reflektoin seuraavassa väitöstutkimuksen merkitystä validiteetin ja reliabiliteetin kannalta. Validiteettia määrittelee se, miten valitun tutkimusstrategian ja käytettyjen tutkimusmenetelmien avulla on ollut mahdollista tutkia, mitä on aiottukin. Institutionaaliseen etnografiselle ja laadulliselle tutkimukselle luonteenomaisesti tutkimuskysymykset ja teoreettiset oivallukset ja ideat syntyvät osin tutkimusprosessin johdattamina. Ensimmäisen väitöskirjaan sisältyvän tutkimusartikkelin johtopäätökset vahvistivat ajatusta siitä, että on tärkeä tutkia tarkemmin, millaisissa elämäntilanteissa olevia kuntouttava työtoiminta palvelee erityisesti (Mäntyneva & Hiilamo 2018).

Kokonaisuudessaan tutkimus on edennyt vuosina 2015–2020 systemaattisesti lähtökohtinaan tutkimussuunnitelma, tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset sekä teoreettiset käsitteet. Ne eivät kuitenkaan ole estäneet tekevästä pitkäkestoisesta kenttätöiden aikana havaintoja tai johtopäätöksiä, jotka ovat teoreettisten viitekehyksen ulkopuolella. Päinvastoin, institutionaalinen etnografinen tutkimusote on mahdollistanut sen, että työtoiminnan ilmiötä on voinut tutkia sen rinnakkaisista systeemeistä kuten sosiaalisen kuntoutuksen systeemin ja siihen osallistuvien kertoman avulla.

Tutkimusprosessi on lisännyt tarkasteluun kriittisyyttä: tästä syystä väitöskirjan alkuperäinen työnimi, Sosiaalinen työllistäminen ja elämänkulut, muuttui prosessin aikana yhteiskuntapoliittisemmaksi. En ole pitäytynyt pelkästään toimialaa kuvaavissa käsitteissä kuten välityömarkkinat, sosiaalinen työllistäminen tai työelämäosallisuus, jotka voivat jo sinällään sisältää valmiiksi annettuja kannanottoja asioiden toivotusta suunnasta. Tutkimusta tehdessäni olen pitänyt mielessä, että sosiaalipolitiikka ei ole abstraktia, vaan sen konkreettiset vaikutukset ilmenevät jokapäiväisessä elämässä, kuten tämänkin etnografisen tutkimuksen tulokset kertovat (Prodinger & Turner 2013, 367). Tavoitteena on ollut saada syvällistä ja avaraa tutkimustietoa politiikan toimeenpanon vaikutuksista ihmisten elämään ja asiakkuuksiin palvelujärjestelmässä.

Tutkimuksen vahvuudet ja heikkoudet ovat tiedon kontekstuaalisuudessa ja tutkimustuloksissa. Institutionaalinen etnografinen ja laadullisiin menetelmiin perustuva tutkimus on altis kritiikille yleistämisen ongelmasta, kun tehdyt havainnot ja päätelmät eivät ole suoraan siirrettävissä toisiin toimintaympäristöihin. Tutkimustiedon yleistettävyys tapahtuu suhteessa olemassa olevaan tutkimustietoon ja teoreettiseen ymmärrykseen. Sen sijaan käyttämäni teoreettiset käsitteet ovat yleistettävissä ja siirrettävissä toisiin tutkimuksiin.

Artikkelimuotoisessa väitöstutkimuksessa ja tutkimukseen sisältyvissä kolmessa vertaisarvioidussa artikkelissa yksityiskohtaiset, laajat ja tiheät kuvaukset metodologiasta tai kontekstista eivät olleet tarkkojen sanamäärien takia mahdollisia. Siksi olen painottanut ja keskittynyt tässä yhteenvetoluvussa vahvistamaan tutkimuksen reliabiliteettia ja uskottavuutta kertomalla yksityiskohtaisesti ja systemaattisesti tehdystä aineistonkeruusta, haastattelusta, kenttämuistiinpanojen tekemisestä, koodauksesta, nauhoitettujen aineistojen litteroinnista sekä analysoinnista. Laadullisen tutkimuksen apuohjelma ATLAS.ti lisäsi aineiston hallittavuutta ja käsittelyä. Tutkijana toimiminen on subjektiivista, koska ”se, missä ihmisenä olet juuri nyt, vaikuttaa tutkimusprosessiin ja tehtyyn tutkimukseen”. Analysoin tutkijana toimimista ja tutkimusetiikkaa jo ennakkoon ennen empiirisen tutkimuksen aloittamista. Pohdin mahdollisia eteen tulevia tilanteita ja sitä, onko tutkimus sen luontoinen, että se edellyttää eettistä ennakoarviointia. Päädyin kuitenkin siihen, että en ole tutkimassa erityisen haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä kuten lapsia tai nuoria vaan kuntouttavaa työtoimintaa, johon osallistuvia aikuisia ihmisiä yhdistää työttömyys elämäntilanteena ja/tai eläminen viimesijaisen sosiaaliturvan varassa. Tutkimus perustui vapaaehtoisuudelle, enkä haastatellut ihmisiä, jotka eivät sitä halunneet. Harva kieltäytyi. Kaksi kolmesta osatutkimusartikkelista on tehty yhteiskirjoittamalla (Mäntyneva & Hiilamo 2018, Mäntyneva & Isola 2019). Yhteiskirjoittamisen prosessi on rikastanut ja vahvistanut tutkimuksen laadukkuutta ja teoreettista relevanssia, kun näkemyksiä on perustellut pitkin matkaa. Artikkelimuotoisten osatutkimusten teko- ja julkaisuprosessi sekä vertaispalaute ovat lisänneet tutkimuksen laatua.

Vaikka yhteiskunnallinen aika on kovin erilainen kuin institutionaalisen etnografian metodin syntyaikoina, on lähestymistavalla nykyajassa yhteiskunnallinen tarve. Tässä tutkimuksessa institutionaalisen etnografian lähestymistapa on merkinnyt kuntouttavaan työtoimintaan osallistujien institutionaaliseen arkitodellisuudesta – kuntouttavan työtoiminnan arjesta – liikelle lähtemistä ja osallistujien äänen (voice) kuuntelemista, toiminnan ha-

vainnoimista ja keskusteluja. Jokaisella on sanottavaa, kerrottavaa ja koke-
muksia. Institutionaalisen etnografian lähestymistavan avulla oli mahdollista
tavoittaa ihmisiä, jotka kaikki eivät toimi aktivistien tavoin, kerro näkemyksi-
ään internetin mahdollistamissa kanavissa, osallistu kyselytutkimuksiin tai
haastatteluihin, osallistavan demokratian asiakasraateihin tai edes käy ää-
nestämässä.

Empiirinen analyysi rajautui urbaaneihin työtoiminnan yksiköihin. Kuntout-
tavaa työtoimintaa toteutetaan lisäksi tavallisissa työyhteisöissä, joihin tämä
tutkimus ei kohdistunut. Toimintamahdollisuudet korkean työttömyyden
maakunnissa kuten Lapissa, Keski-Suomessa ja Kainuussa ovat todennäköi-
sesti huomattavasti vähäisemmät kuin kaupunkikeskuksissa. Yhteistä alueille
on demografisten muutosten (väestön ikääntymisen) lisäksi se, että monet
niistä ovat vanhoja teollisuuspaikkakuntia, joista on hävinnyt työpaikkoja.
Väitöstutkimus tuotti iteratiivisesti kumuloituvaa tutkimustietoa tutkimus-
kysymyksiin vastaamiseksi. Moninaisuus eli triangulaatio tutkimuksessa, siis
paikkakuntien ja yksiköiden rajat ylittävä institutionaalisesti orientoitunut
etnografinen tutkimus, yhteiskirjoittajuus sekä tutkimusmenetelmien ja teo-
reettisten ajatusten yhdistäminen, lisää tutkimuksen luottavuutta (Denzin
1998, Hammarsley & Atkinson 2005, 214). Se, miten olen tutkimustehtä-
vässä onnistunut, jää tiedeyhteisön arvioitavaksi.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Sanna & Berg, Päivi & Karvonen, Sakari: Affordances of Welfare Services – Perspectives of Young Clients. *Nordisk välfärdsforskning | Nordic Welfare Research* 2017(01), 30–38
- Aho, Anna Liisa & Paavilainen, Eija: Kriisitilanteessa olevien ihmisten haastattelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvaori, Johanna (toim.). *Tutkimushaastattelun käsikirja*, 336–356. Tampere: Vastapaino, 2017.
- Aho, Simo & Mäkiäho, Ari: Krooninen työttömyys. Pitkään avoimien työmarkkinoiden ulkopuolella olleiden työttömien määrää ja rakennetta sekä työttömyyden dynamiikkaa Suomessa vuosina 2005–2013 selittävä tutkimus. *Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja* 20/2016. ISBN PDF 978-952-287-254-8 (luettu 1.8.2018)
- Aho, Simo & Tuomala, Juha & Hämäläinen, Kari & Mäkiäho, Ari: Työvoimapalvelujen kohdistuminen ja niihin osallistuvien työllistyminen. *Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja* 19/2018. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2018.
- Ahosola, Päivi: Vanhuspolitiikan uusfamilismi ja omaisettomat hoivan tarvitsijat. *Gerontologia*, 32 (2018): 4, 279–283.
- Ala-Kauhaluoma, Mika & Keskitalo, Elsa & Lindqvist, Tuija & Parpo, Antti: Työttömien aktivointi: Kuntouttava työtoiminta -lain sisältö ja vaikuttavuus. *Tutkimuksia 141*: Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 2004.
- Ala-Kauhaluoma, Mika: Keppiä ja porkkanaa. Voidaanko aktivoinnilla vaikuttaa työttömien työllistymiseen ja hyvinvointiin? *Yhteiskuntapolitiikka* (70) 2005:1, 42–53.
- Alderfer, Clayton P.: *Existence, Relatedness, and Growth: Human Needs in Organizational Settings*. New York: Free Press, 1972.
- Alkire, Sabina & Deneulin, Séverine: The Human Development and Capability Approach. Teoksessa Sabina Deneulin & Lila Shanani (toim.). *An Introduction to the Human Development and Capability Approach*, Chapter 2, 15–35. London: Earthscan, 2009.
- Alkire, Sabine: Basic Needs and Basic Capabilities. Teoksessa S. Alkire, *Valuing Freedoms: Sen's Capability Approach and Poverty Reduction*. OUP, 2005.
- Archer, Margaret: *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press, 1995.
- Arnkil, Robert & Spangar, Timo & Jokinen, Esa: Selvitys heikossa työmarkkina-
asemassa olevien palveluista Pohjoismaissa, Iso-Britanniassa, Saksassa ja

- Ranskassa. Työ- ja yrittäjyys. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 10/2012. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 2012.
- Asplund, Rita & Koistinen, Pertti: Onko työmarkkinoilla tilaa kaikille? Katsaus erityisryhmiin kohdistettuun politiikkaan, tuloksiin ja haasteisiin. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 22, 2014.
- Atkinson, Paul: *Handbook of Ethnography*. London: Sage, 2007.
- Atkinson, Anthony B.: *Inequality: What can be done?* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.
- Back, Les: *The Art of Listening*. Berg, 2007.
- Bamming, Ruth & Hilpinen, Merja: Työpajatoiminta 2015. Opetus- ja kulttuuri-ministeriön julkaisuja 2016:26. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2016.
- Bertaux, Daniel & Bertaux-Wiame, Isabelle: Life Stories in the Bakers' Trade. In Bertaux, Daniel (ed.). *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. 1981, 169–190.
- Bisaillon, Laura. An Analytic Glossary to Social Inquiry Using Institutional and Political Activist Ethnography. *International Journal of Qualitative Methods*. f11 (2012): 5, 607–627.
- Björklund, Liisa & Sarlio-Siintola, Sari: Inhimilliset toimintavalmiudet suomalaisessa hyvinvointipolitiikassa. Teoksessa Heikki Hiilamo & Juho Saari (toim.) *Hyvinvoinnin uusi politiikka–johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin*, 37-70. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.
- Björklund, Liisa & Hallamaa, Jaana: Miten kannustaa ihmisiä työmarkkinoille eettisesti ja kestävästi? Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*, 150–172. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, Teema 18, 2013.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-4034-5>
- Blomberg, Helena & Jauhiainen, Signe & Kanerva, Markus & Kangas, Olli & Komu, Merja & Kroll, Christian & Lassander, Maarit & Niemelä, Mikko & Simanainen, Mikko & Tuulio-Henrikson, Annamari & Ylikännö, Minna: Perustulokokeilun hyvinvointivaikutukset. *Perustulokokeilun työllisyys- ja hyvinvointivaikutukset. Alustavia tuloksia Suomen perustulokokeilusta 2017–2018* (2018). Olli Kangas, Signe Jauhiainen, Miska Simanainen, Minna Ylikännö (toim.) *Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2019:8*.
- Bonoli, Giuliano: *The Origins of Active Social Policy. Labour Market and Child-care Policies in a Comparative Perspective*. Oxford University Press, 2013.
- Breidahl, Karen & Clement, Sanne: Does Active Labour Market Policy have an Impact on Social Marginalization? *Social Policy & Administration* 44 (2010):7, 845–864.
- Brewer, John D.: *Ethnography: Understanding Social Research*. Buckingham: Open University Press, 2000.

- Bäcklund, Pia & Virtanen, Petri: Julkishallinnon rationaliteetit ja myönteisen tunnistamisen mahdollisuudet. Teoksessa J. Häkli, KP Kallio & R. Kor-
kiamäki (toim.) Myönteinen tunnistaminen, 185-201. Helsinki: Nuorisotutki-
musverkosto / Nuorisotutkimusseura, 2015.
- Campbell, Marie L. & Gregor Frances Mary: Mapping Social Relations: A Primer
in Doing Institutional Ethnography. Lanham (MD): AltaMira Press, 2004.
- Card, David & Kluve, Jochen & Weber, Andrea: Active Labour Market Policy
Evaluations: A Meta-analysis. *Econ Journal* 120 (2010): 548, 452–477.
- Carpenter Mick, Speeden Stuart, Griffin Colin & Walters Nick. Capabilities, Hu-
man Rights and Challenge to Workfare. In Carpenter, Mick, Freda, Belinda &
Speeden, Stuart. *Beyond the Workfare State: Labour Markets, Equalities and
Human Rights*, University of Warwick, Surrey: 2009.
- Certeau, Michel de: *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of Cali-
fornia Press, 1984.
- Clayton, Stephen (2011). Assembling the Evidence Jigsaw: Insights from a Sys-
tematic Review of UK Studies of Individual-focused Return to Work Initia-
tives for Disabled and Long-term Ill People. *BMC Public Health*, 11(1), p. 170.
doi:10.1186/1471-2458-11-170
- Coffey, Amanda & Atkinson, Paul: *Making Sense of Qualitative Data: Comple-
mentary Research Strategies*. Thousands Oaks (CA): Sage, 1996.
- Cohen Louis, Manion Lawrence & Keith Morrison. *Research Methods in Educa-
tion*. 8th edition. Routledge: 2018.
- Cox, David & Pawar, Manohar: *International Social Work: Issues, Strategies and
Programs* (2nd ed). London: Sage Publications, 2013.
- Dahmen, Stephan: The Capability Approach and Sociological Conceptions of
Human Agency: An Empirical Assessment on the Basis of an Analysis of Acti-
vation Policies. *Social Work & Society* 12, no. 2, 2014.
- Dean, Hartley & Bonvin, Jean-Michel, Vielle Pascale & Fravaque, Nicolas: De-
veloping Capabilities and Rights in Welfare-To-Work Policies. *European So-
cieties* 7 (2005): 1, 3–26.
- Den Braber, Collin: The Introduction of the Capability Approach in Social Work
Across a Neoliberal Europe. *Journal of Social Intervention: Theory and Prac-
tice*. Volume 22 (2013): 4, 61–77.
- Deneulin, Séverine & McGregor, J. Allister. The Capability Approach and the
Politics of a Social Conception of Wellbeing. *European Journal of Social The-
ory* 13 (2010): 4, 501–519.
- Denzin, Norman K.: *Interpretive Biography*. Vol. 17. Sage, 1989.
- DeVault, Marjorie L. & McCoy, Liza: *Institutional Ethnography: Using Inter-
views to Investigate Ruling Relations*. Teoksessa Gubrium, J. & Holstein, J.
(toim.), *Handbook of Interview Research: Context & Method*, 751–776.
Thousand Oaks: Sage, 2002.

- Elder, Glen & Kirkpatric Johnston, Monica: *The Life Course and Aging: Challenges, Lessons, and New Directions*. Teoksessa *Invitaton to Life Course. Towards Understanding of Later Life*. (toim.) New York: Setterson R A. Baywood, 2003.
- Elder, Glen & Johnston, Monica & Crosnoe, Robert: *The Emergence and Development of Life Course Theory*. Teoksessa Mortimer, Jeylan T. & Shanahan, Michael J.: *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer. 2003, 3–19.
- Elonen, Noora & Niemelä, Jukka & Saloniemi, Antti: *Aktivointi ja pitkäaikais-työttömien monenlainen toimijuus*. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 25 (2017): 4, 280–296.
- Eriarvoisuutta käsittelevän työryhmän loppuraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2018.
- Eräsaari Risto: *Inklusio, eksklusio ja integraatio*. *Janus* vol. 13 (2012): 3, 252–267.
- Eteläpelto, Anneli & Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija: *Vallan ja toimijuuden monisäikeisyys*. *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*, 2011.
- Fancourt, Daisy & Finn, Saoirse: *What is the Evidence on the Role of the Arts in Improving Health and Well-being? A Scoping Review*. *Health Evidence Network synthesis report 67*. World Health Organization WHO, Regional Office for Europe, 2019.
- Farrants, Kristin: *Recommodification and the Social Seterminants of Health: Unemployment Benefits, Pensions and Health Inequalities in Sweden and England, 1991–2011*. *Journal of Public Health*, 39 (2017): 4, 661–667.
- Finch, Janet & Mason, Jennifer: *Negotiating Family Obligations*. *The Sociological Review* 38 (1993): 2, 219–246.
- Finch, Janet: *Family Obligations and Social Change*. Cambridge: Polity Press, 1989.
- Fraser, Nancy: *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates her Critics*. Verso, 2008.
- Freire, Paolo: *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino, 2005.
- Fredrics Patricia & Harvey Mark & Maier Robert (2010). *The "Paradox of the Shrinking Middle": the Central Dilemma of European Social Policy*, *Critical Social Policy* 30 (3): 377–399.
- Gateley, D. E. *Becoming Actors of their Lives: A Relational Autonomy Approach to Employment and Education Choices of Refugee Young People in London, UK*. *Social Work & Society*, 12 (2014); 2.
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. Vol. 5019. Basic books, 1973.
- Giroux, Henry: *Rethinking Education as the Practice of Freedom: Paulo Freire and the Promise of Critical Pedagogy*. *Policy Futures of Education* 8 2000: 6, 715–721.

- Gjersøe, Heidi Moen: Getting Sick and Disabled People off Temporary Benefit Receipt: Strategies and Dilemmas in the Welfare State's Frontline. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 2016, 6, 129–145.
- Gordon, Tuula: Toimijuuden käsitteen dilemma. Teoksessa Meurman-Solin, Anneli & Pyysiäinen, Ilkka (toim.) *Ihmistieteet tänään*, 114–130. Tampere: Gaudeamus, 2008.
- Gubrium, Erika K. & Leibetseder, Bettina & Dierckx, Danielle & Raeymaeckers, Peter (2017). Investing in Work: Exclusionary Inclusion in Austria, Belgium and Norway. *International Journal of Sociology and Social Policy* 12 September 2017, Vol. 37 (9/10), pp. 605–622
- Haila, Yrjö: Arkiset valinnat ja ympäristö. Teoksessa Andersson, LC, Hetemäki, I., Mustonen, R. & Sihvola, A. (toim.). *Kaikki irti arjesta*, 228–246. Helsinki: Gaudeamus, 2011.
- Hakala, Katariina & Hynninen, Pirkko: Etnografisesta tietämisestä. Teoksessa Lappalainen, Sirpa & Hynninen, Pirkko & Kankkunen, Tarja & Lahelma, Elina & Tolonen, Tarja (toim.). *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. s. 209–225. Tampere: Vastapaino, 2007.
- Halvorsen, Knut: Impact of Re-employment on Psychological Distress among Long-term Unemployed. *Acta Sociologica* 2 (1998) 41, 227–242.
- Hammersley, Martin & Atkinson, Paul: *Ethnography. Principles in Practice*, 2. painos. Routledge, 2005.
- Hannula, Aino: Tiedostaminen ja muutos Paulo Freiren ajattelussa: systemaattinen analyysi Sorrettujen pedagogiikasta. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 167, 2000
- Harkko, Jaakko & Lehikoinen, Tuula & Ala-Kauhaluoma, Mika: Vaikeasti työllistyvät helsinkiläiset: rekisteritutkimus kunnan osarahoittamaa työmarkkinatukea saaneista helsinkiläisistä työttömistä. *Tutkimuksia* 4/2012. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, 2012.
- Harkko, Jaakko: Transitions to Adulthood among Finnish Young People: a Mixed-methods Study based on Longitudinal Register Data and Interviews with Street-level Professionals. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. *Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja* 102, 2018
- Haupt, Timothy: *Performing Workfare: An Ethnography of The So-Called One-Euro-Jobs*. Doctoral Dissertation. Cornell University, 2012.
- Helne, Tuula & Silvasti, Tiina: *Yhteyksien kirja. Etappeja ekososiaalisen hyvinvoinnin polulla*, 2012.
- Helne, Tuula: *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, 2002.
- Herne, Kaisa: *Mitä oikeudenmukaisuus on*. Helsinki: Gaudeamus, 2012.
- Hietala, Outi: Sosiaalisen kuntoutuksen yhteiskehittämisessä osallisuus avautuu kaikille. Teoksessa H. Kostilainen & A. Nieminen (toim.) *Sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia*, 118–138. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, työelämän raportteja 13, 2018.

- Hietala, Outi: A-Klinikan asiakaskahvilassa – etnografinen tutkimus asiakkaiden juomiselle ja ammattiavulle antamista merkityksistä. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2013.
- Hiilamo, Heikki & Komp, Kathrin & Moisio, Pasi & Babila, Sama Thomas & Lauronen, Juha-Pekka & Karimo, Aasa & Mäntyneva, Päivi & Parpo, Antti & Aaltonen, Henri: Neljä osallistavan sosiaaliturvan mallia. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja: 18/2017. ISBN:978-952-287-351-4 Luettu 8.2.2017.
- Hiilamo, Heikki & Määttä, Anne & Koskenvuo, Karoliina & Pyykkönen, Jussi & Räsänen, Tapio & Aaltonen, Sanna: Nuorten osallisuuden edistäminen. Selviytymiehen raportti. Diakin puheenvuoro 11. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisusarja. ISBN 978-952-493-298-1 Luettu 18.8.2017.
- Hiilamo, Heikki & Saari, Juho: Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka. Teoksessa Hiilamo H. & Saari J. (toim.). Teoksessa Hyvinvoinnin uusi politiikka. Johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja. Tutkimuksia A 27. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010, 13–36.
- Hochschild, A. R.: Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure. *American Journal of Sociology*, 85 (1979): 3, 551–575.
- Hoggett, Paul: Agency, Rationality and Social Policy. *Journal of Social Policy* 30 (2001): 1, 37–56.
- Hoggett, Paul: *Emotional Life and the Politics of Welfare*. Springer, 2000.
- Hokkanen, Liisa: Autetuksi tuleminen. Valtaistavan sosiaalisen asianajon edellyttämät toimijuudet. Lapin yliopisto, Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 145, 2014
- Hokkanen, Liisa: Asiakaskansalaisen toimijuus sosiaalityöllisessä asianajossa. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä, 55–86. Vastapaino. Tampere, 2013.
- Honneth, Axel: *The I in We: Studies in the Theory of Recognition*. Cambridge (MA): Polity Press, 2012.
- Honneth, Axel: *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity, 1995.
- Hultqvist, Sara & Nørup Iben: Consequences of Activation Policy Targeting Young Adults with Health-related Problems in Sweden and Denmark. *The Journal of Poverty and Social Justice*, 25(2), 2017, 147–161.
- Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja: Varjojen jäljillä. Teoksessa Merja Laitinen & Johanna Hurtig (toim.) *Pahan kosketus. Ihmisyden ja auttamistyön varjojen jäljillä*, 192–198. PS-Kustannus. Jyväskylä, 2006.
- Hämäläinen, Juha: Nuorten osallisuus. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, vuosikirja 2008, 9. vuosikerta, 13–34, 2008.
- Hämäläinen, Juha: Defining Social Pedagogy: Historical, Theoretical and Practical Considerations. *British Journal of Social Work*, 45 (2015), 1022–1038.

- Isola, Anna-Maria & Kaartinen Heidi & Leemann Lars & Lääperi Raija & Schein-
neider Taina & Valtari Salla & Keto-Tokoi Anna: Mitä osallisuus on? Osalli-
suuden viitekehystä rakentamassa. Työpapereita 33/2017. Helsinki: Tervey-
den- ja hyvinvoinnin laitos, 2017.
- Isola, Anna-Maria & Turunen, Elina & Hiilamo, Heikki: Miten köyhät selviytyvät
Suomessa? Yhteiskuntapolitiikka 81 (2016):2, 150–160.
- Isola, Anna-Maria: Autonomia, demokratia ja yhteiset. Yhteiskuntapolitiikka 81
(2016):2, 595–600.
- Jalava, Janne: Toiminnallinen hyvinvointivaltio–Niklas Luhmannin systeemi-
teoreettinen tarkastelutapa. Teoksessa Saari, Juho (toim.) Hyvinvointivaltio.
Suomen mallia analysoimassa, 122–147. Helsinki: Yliopistopaino, 2005.
- Jalava, Janne: Trust as a Decision - The Problems and Functions of Trust in
Luhmannian Systems Theory. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiede-
kunta, 2006.
- Jokela, Ulla: Diakoniatyön paikka ihmisten arjessa. Diakonia-ammattikorkea-
koulun A Tutkimuksia 34. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2011.
- Juhila, Kirsi: Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Juhila, K. & Forsberg, H. &
Roivainen, I. (toim.). Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylän yliopisto, SoPhi
65, 2004.
- Juhila, Kirsi: Ihanat naiset asunnottomien naisten tukiyksikössä. Teoksessa
Ruuskanen, Petri & Savolainen, Katri & Suonio, Mari (toim.) Toivo sosiaali-
sessä. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä, 84–102. UNIpress,
2011.
- Julkunen, Raija: Sosiaalipolitiikan kansalainen: aktivoitu, valtaistettu, vastuu-
tettu, hylätty? Teoksessa Niemi, P. & Kotiranta T. (toim.) Sosiaalialan norma-
tiivinen perusta, 183–220. Palmenia, Helsinki University Press, 2008.
- Juvonen, Tarja H.: Nuorten aikuisten autonomisen toimijuuden jännitteinen rak-
entuminen ammatillisen etsivän työn kontekstissa. Teoksessa Laitinen, M &
A. N. (toim.). Asiakkaat sosiaalityön toimijoina, 327–356. Tampere: Vasta-
paino, 2013.
- Jyrkämä, Jyrki: Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-
metodologiseksi viitekehyyksi. Gerontologia (2008): 4, 190–203.
- Jäppinen, Maija: Väkivaltatyön käytännöt, sukupuoli ja toimijuus: Etnografinen
tutkimus lähisuhdeväkivaltaa kokeneiden naisten auttamistyöstä Venäjällä.
Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja, 2015.
- Järjestöbarometri 2018: Peltosalmi, Juha, Eronen, Anne, Litmanen, Tapio,
Londén, Pia, Näätänen, Ari-Matti, Ruuskanen, Petri & Selander, Kirsikka:
Järjestöjen toimintaedellytykset. Luettu 25.11.2018.
[https://www.soste.fi/media/jarjestobaro2018/jarjestobarometri-2018-
soste.pdf](https://www.soste.fi/media/jarjestobaro2018/jarjestobarometri-2018-soste.pdf)
- Järvikoski, Aila: Monimuotoinen kuntoutus ja sen käsitteet. Sosiaali- ja terveystoiministeriön raportteja ja muistioita 2013:43. Helsinki, 2013.
- Kainulainen, Sakari: Aika vaatii vapautta - mutta mitä niistä? niin & näin 1/1997

- Kajanoja, Jouko: Sosiaalipolitiikan historia, nykyisyys ja tulevaisuus. Kansansivistystyön liitto ry. Keuruun Lautupaino, 2017.
- Kalleberg, A. L. (2018). Precarious lives: Job insecurity and well-being in rich democracies. John Wiley & Sons.
- Kampen, Thomas & Elshout, Judith & Tonkens, Evelien: The Fragility of Self-Respect: Emotional Labour of Workfare Volunteering. *Social Policy and Society* 12 (2013):3, 427–438.
- Karjalainen, Jarno & Karjalainen, Vappu: Kuntouttava työtoiminta: aktiivista sosiaalipolitiikkaa vai työllisyyspolitiikkaa? Empiirinen tutkimus pääkaupunkiseudulta. Raportti 38/2010. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2010.
- Karjalainen, Vappu: Työttömän palvelujärjestelmän aktivoituminen. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*, 99–119. Tampere: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2013.
- Karjalainen, Vappu & Saikku, Peppi: Kohtaamisen muuttuva haaste. Pitkittäistarkastelu kuntoutuksen asiakasyhteistyöstä. *Kuntoutus* (2015) 2, 15–26.
- Karjalainen, Vappu: Poliittisen harkinnan paradoksit. Kohderyhmänä pitkäaikaistyöttömät. Teoksessa *Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimukseen*. Kalliomaa & Puha, L. & Kotkas, T. & Rajavaara, M. (toim.). Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.
- Karlsdóttir, Randall Linda & Norlén Gustaf: Towards Inclusive Nordic Labour Markets. Teoksessa Grunfelder Julien, Rispling Linus & Norlén (eds.). *State of Nordic Region 2018*, Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 2018, K. 74–86.
- Kelasto-raportit: Kelan työttömyysturvaetuudet korvauserusteen mukaan, koko maa 2016/01–12. <http://www.kela.fi/kelasto> (luettu 15.2.2017)
- Kerätär, Raija: Kun katsoo kauempaa, näkee enemmän. Monialainen työkyvyn ja kuntoutustarpeen arviointi pitkäaikaistyöttömillä. Oulu: Oulun yliopisto, *Acta Universitatis Ouluensis D Medica* 1340, 2016.
- Keskitalo, Elsa: Balancing social citizenship and new paternalism: Finnish activation policy and street-level practice in a comparative perspective. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Yhteiskuntapolitiikan laitos, väitöskirja 177, 2008.
- Keskitalo, Elsa: Kuntoutus." Sosiaalisen kuntoutuksen teemanumero. *Sosiaalinen kuntoutus ja sosiaalihuollon uudistuksen suunta* 4 (2012), 61–70.
- Keskitalo, Elsa: Tavoitteena aktiivinen kansalaisuus. Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*, 45–72. Tampere: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2013.
- Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu: Mitä on aktivointi ja aktiivipolitiikka? Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.) *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*, 7–20. Tampere: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2013.

- Kivipelto, Minna & Saikkonen, Paula: Sosiaalityö ekologisiin rajoihin mahtuvassa hyvinvointivaltiossa? Teoksessa Hänninen, S. & Saikkonen, P. (toim.) Hyvinvointi ylittää jälkensä, 25–39. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2017.
- Kivipelto, Minna & Karjalainen, Pekka & Jokela, Merita & Liukko, Eeva & Ilmakkunnas, Ilmari & Moisio, Pasi: Osallistavan sosiaaliturvan kuntakokeilu. Tutkimuksesta tiiviisti 31/2018. terveyden- ja hyvinvoinnin laitos, 2018.
- Koistinen, Pertti; Työ, työvoima ja politiikka. Tampere: Vastapaino, 2014.
- Kokko, Riitta-Liisa & Nenonen, Tellervo & Martelin, Tuija & Koskinen, Seppo: Työllisyys, terveys ja hyvinvointi-Paltamon työllistämismallin vaikutusten arviointitutkimus 2009–2013: Hankkeen loppuraportti, 2013.
- Koskiaho, Briitta: Kumppanuuden sosiaalipolitiikkaa etsimässä. Helsinki: Suomen Setlementtiliitto ry, 2014.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu: Työtön. Helsinki: Hanki ja jää, 1997.
- Kotiranta, Tuija: Aktivoinnin paradoksit. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2008.
- Kremakova, Milena. "Too Soft for Economics, Too Rigid for Sociology, or Just Right? The Productive Ambiguities of Sen's Capability Approach." Archives Européennes De Sociologie 54, no. 3 (2013): 393–419.
- Kuntouttava työtoiminta 2016 – Kuntakyselyn osaraportti. Tilastoraportti 33/2017. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201709298810>
- Kuntouttava työtoiminta 2019 – Kuntakyselyn osaraportti. Tilastoraportti 39/2020, 8.10.2020. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020100878362>
- Kuntoutuksen uudistamiskomitean ehdotukset kuntoutusjärjestelmän uudistamiseksi. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 41/2017. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2017, luettu 18.2.2018.
- Künzel, Sebastian. (2012). The Local Dimension of Active Inclusion Policy. Journal of European Social Policy, 22(1), pp. 3–16.
- Kurki, Leena: Sosiokulttuurinen innostaminen – muutoksen pedagogiikka. Tampere: Vastapaino, 2000.
- Kuusela, Pekka: Sosiaalitieteet, sosiaalisuus ja sosiaalisen toiminnan teoria. Teoksessa: Kotiranta, Tuija & Niemi, Petteri & Haaki, Raili (toim.): Sosiaalisen toiminnan perusta, 51–71. Helsinki: Gaudeamus, 2011.
- Lagerspetz, Eerik: Teoksessa Pietarinen, Juhani, Veikko Launis, Juha Räikkä, Eerik Lagerspetz, Marjo Rauhala, and Markku Oksanen. Oikeus itsemääräämiseen, 97–141. Helsinki: Painatuskeskus, 1994.
- Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 2013.
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001. www.finlex.fi
- Lassander, M. & Solin, P. & Tamminen N. & Stengård, E.: Asiakkaan voimaantuminen mielenterveyspalveluissa. Tarkastelussa WHO:n voimaantumisen indikaattorit. Yhteiskuntapolitiikka 78 (2013):6, 685–691.

- Layder, Derek: *New Strategies in Social Research: An Introduction and Guide*. Polity Press, 1993.
- Layder, Derek: *Understanding Social Theory*. Sage, 2005.
- Leemann, Lars & Hämäläinen, Riitta-Maija: Asiakasosallisuus, sosiaalinen osallisuus ja matalan kynnyksen palvelut. Pohdintaa käsitteiden sisällöstä. *Yhteiskuntapolitiikka* (81) 2016:5, 586–594.
- Leemann, Lars & Nørup, Iben & Clayton, Stephen: *The Health Impacts of Active Labour Market Policies*. Data brief 28. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2016. ISBN_978-952-302-794-7.pdf
- Leisering, Luz: Government and the Life Course. Teoksessa J. T. Martimer & M. J. Shanahan (toim.) *Handbook of the Life Course*, 205–225. New York: Kluwer Academic/Plenum, 2003.
- Levitas, Ruth: *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. Springer, 2005.
- Lister, Ruth: *Poverty*. Cambridge: Polity, 2004.
- López Fogués, A.: The Shades of Employability: A Capability Study of VET Students' Freedoms and Oppressions in Spain. *Social Work & Society*, 12 (2012): 2.
- Luhtasela, Leena: *Osallisuuden rakentuminen kuntouttavassa työtoiminnassa*. Licensiaatintutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2009.
- Luomanen, Jari & Nikander, Pirjo: Haavoittuvat haastateltavat? Teoksessa Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.). *Tutkimus-haastattelun käsikirja*, 287-296. Tampere: Vastapaino, 2017.
- Lähteenmaa, Jaana: Nuoret työttömät ja taistelu toimijuudesta. *Työpoliittinen Aikakauskirja* 2010 (4), 51–63.
- Lødemed, Ivar & Trickey, Heather: *An Offer You Can't Refuse. Workfare in International Perspective*, 2001.
- Mason, Claire, Spinks Anneliese, Hajkowicz Stefan & Hobman Liz. 2014. Exploring the Contribution of Frontline Welfare Service Delivery to Capability Development in Australia. *Journal of Social Policy* 43, (3) (07), pp. 635–653
- Matteo, Villa & Johansen, Venke Frederike. What difference does the context of activation make? Challenges and innovations in the Italian and Norwegian local welfare, *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 39 (2019), No. 5/6, pp. 478–493
- Mattila-Aalto, Minna: *Kuntoutusosallisuuden diagnoosi. Tutkimus entisten rapioikäyttäjien kuntoutumisen muodoista, mekanismeista ja mahdollisuuksista*. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 8/2009. Helsinki: Kuntoutussäätiö, 2009.
- McCoy, Liza: *Institutional Ethnography and Constructionism*. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.). *Handbook of Constructionist Research*, 701-714. The Guildford Press, London and New York, 2008.
- Mead, Lawrence M.: *State Political Culture and Welfare Reform*. *Policy Studies Journal* 32 (2004): 2, 271–296.

- Musolf, Gil & Musolf, Richard: *Structure and Agency in Everyday Life*, 2003.
- Myrskylä, Pekka: *Hukassa – keitä ovat syrjäytyneet nuoret*. EVA Analyysi nro 19. Helsinki: Elinkeinoelämän valtuuskunta, 2015.
- Mäntyneva, Päivi & Hiilamo, Heikki (2018): Osallisuuden ja osattomuuden dynamiikka. Etnografinen tutkimus kolmella kuntouttavan työtoiminnan kentällä. *Yhteiskuntapolitiikka*, Vol 83 Nro 1, 18-28. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201802143412>
- Mäntyneva, Päivi & Isola, Anna-Maria: Toimintamahdollisuuksien avaruus ja toimijuuden suunnat. (2019) *Janus, Sosiaalipolitiikan ja Sosiaalityön Tutkimuksen Aikakauslehti*, Vol 27 Nro 3, 246-263. <https://doi.org/10.30668/janus.70286>
- Mäntyneva, Päivi (2019). Toimijuuden vahvistumisen edellytykset kuntouttavassa työtoiminnassa. *Sosiaalipedagoginen Aikakauskirja*, Vol 20 Vuosikirja 2019, 11–36. <https://doi.org/10.30675/sa.70243>
- Määttä, Anne & Keskitalo, Elsa: Ulkoringiltä sisärinkiin. Kumuloituneista ongelmista kärsivät nuoret aikuiset pirstaleisessa palvelujärjestelmässä. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2014): 79, 197–207.
- Nenonen, Tellervo & Martelin, Tuija & Leemann, Lars & Wessman, Jenni (2019). Työtä Kaikille -työllistämiskokeilun pitkän aikavälin vaikutukset. Hankkeen loppuraportti. *Terveysten- ja hyvinvoinnin laitos 9/2019*.
- Niemelä, Jorma: Hyvinvointistrategiat ja miten niitä toteutetaan? Teoksessa Salonen-Soulié, Ulla (toim.): *Kunnallisen sosiaalipolitiikan tila ja tulevaisuus*. Haasteet opetukselle ja tutkimukselle. Helsinki: Huoltaja-säätiö, 2014.
- Nivala, Elina & Ryyänen, Sanna: Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja*. Vuosikirja 2013. 14. vuosikerta. Suomen Yliopistopaino, 9–42, 2013
- Nivala, Elina: Kansalaisyhteiskunnan globaalien ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaisyhteiskunnan sosiaalipedagoginen teoriakehitys. Snellman-instituutin A-Sarja. Kuopio: Snellman-instituutti, 2008.
- Nuorisobarometri - Vaikutusvaltaa Euroopan laidalla (toim.) Elina Pekkarinen & Sami Myllyniemi, 2018.
- Nussbaum, Martha: *Women and Human Development. The Capabilities Approach*. Cambridge: University Press, 2001.
- Nussbaum, Martha: *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*. The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, 2013.
- Nussbaum, Martha: *Creating Capabilities: the Human Development Approach*. Cambridge (MA): The Belknap Press of Harvard University Press, 2011.
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena: Asiakkaiden osallisuus ja työntekijöiden harkintavalta palvelujärjestelmässä. *Janus* 22 (2014): 3, 227–244.
- Nybohm, Jenny (2011). Activation in Social Work with Social Assistance Claimants in Four Swedish Municipalities. *European Journal of Social Work*, 14(3), pp. 339–361.

- Oivo, Tuija & Raija Kerätär. Osatyökykyisten reitit työllisyyteen-etuudet, palvelut, tukitoimet: Selvityshenkilöiden raportti. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusraportteja ja muistioita 43/2018.
- Olejniczak, Michael (2012). Long-term Unemployment and the Capability Approach - The Case of the German Labour Market. *Management Review*, 23(2), 2012, pp. 140–157.
- Paanetoja, Jaana. Työsuhteista työtä vai työtoimintaa? Tutkimus vajaakuntoisen tekemän työn oikeudellisesta luonteesta. *Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A_sarja Nro 316*. v. 2013.
- Palola, Elina: Valinnanvapauden problematiikasta sosiaalipolitiikassa. Teoksessa Elina Palola & Vappu Karjalainen (toim.) *Sosiaalipolitiikka hukassa vai uuden jäljillä*, 283–309. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos, 2011.
- Paz-Fuchs, Amir: Welfare to Work: Myth and Fact, Social Inclusion and Labour Exclusion. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2008, pp. 797–811.
- Pehkonen-Elmi, Tuula & Kettunen, Aija & Surakka, Anne & Piirainen, Keijo: Vaikeasti työllistyville suunnattujen aktivointitoimenpiteiden taloudellinen analyysi – esimerkkinä korkein korotettu palkkatuki ja kuntouttava työtoiminta. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, A-Tutkimuksia 42, 2015.
- Pfister, Thomas. Citizenship and capability? Amartya Sen's Capabilities Approach from a Citizenship Perspective. *Citizenship Studies*, 16(2), 2012, pp. 241–254.
- Pirhonen, Jari: Good Human Life in Assisted Living for Older People: What the Residents are able to do and be. *Akateeminen väitöskirja. Acta Universitatis Tamperensis*. Tampereen yliopisto, 2017.
- Pohjola, Anneli: Asiakkaan pitkä tie palveluihin vaikuttajaksi. Teoksessa Anneli Pohjola, Maarit Kairala, Hannu Lyly & Asta Niskala (toim.). *Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi – Asiakkaiden osallisuuden muutos sosiaali- ja terveyspalveluissa*, 308–325. Tampere: Vastapaino, 2017.
- Prodinger, Birgit & Turner, Susan Marie. Using Institutional Ethnography to Explore how Social Policies Infiltrate into Daily Life. *Journal of Occupational Science* 20 (2013): 4, 357–369.
- Pyöriä, P. & Ojala, S. Prekaarin palkkatyön yleisyys: liioitellaanko työelämän epävarmuutta? *Sosiologia* 1/2016, 45–63.
- Raivio, Helka: Sosiaalinen kuntoutus voimavaraistamisena – toivon ja muutoksen näkökulma. Teoksessa Kostilainen H. & Nieminen A. *Sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia*. Diakonia-ammattikorkeakoulu, työelämän raportteja 13. Helsinki, 2018.
- Raivio, Helka & Nykänen, Nina: Osallistavan työllisyyspolitiikan elementtejä – yhdenvertaisuutta vai aktivointia? *Sosiaalisten oikeuksien ja vastikkeellisuuden ristivetoa vaikeassa työmarkkina-asemassa olevien työllisyyden edistämässä*. Työpöytä 14/2014. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.

- Rajavaara Marketta: Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2007.
- Ribeiro, Ana Sofia: Why am I Less than the Others? A Biographical Study of First Generation Students' Vulnerability in Portuguese Higher Education. *Social Work & Society* 12, no. 2, 2014
- Rissanen, Päivi: Toivoton tapaus? Autoetnografia sairastumisesta ja kuntoutumisesta. Helsinki: Kuntoutussäätiö, 2015.
- Robeyns, Ingrid: The Capability Approach: a Theoretical Survey. *Journal of Human Development*. Volume 6 (2005): 1, 93–117.
- Robertson, Peter J. (2018). Developing Career Capabilities in “NEET” young people: Experiences of Participants in the Prince’s Trust Team Programme. *British Journal of Guidance & Counselling*, 46(6), pp. 752–764.
- Roivainen, Irene & Heinonen, Jari & Ylinen, Satu: Köyhä byrokratian rattaissa. Kunnallisan kehittämissäätiö. Sastamala: Vammalan Kirjapaino Oy, 2011.
- Roivainen, Irene & Ranta-Tyrkkö, Satu: Yhteisöt ja sosiaalityö: johdantoa aiheeseen. Teoksessa Irene Roivainen & Satu Ranta-Tyrkkö (toim.) Yhteisöt ja yhteisösosiaalityön lähtökohdat, 7-19. Tallinna: United Press Global, 2016
- Ronkainen, Suvi: Ajan ja paikan merkitsemät: subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Helsinki: Gaudeamus, 1999.
- Ruuskanen, P.T. & Savolainen, K. & Suonio, M. (toim.) 2011. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. *Toivo sosiaalisessa*, 172–188. Unipress, 2011.
- Ryynänen, Sanna & Nivala, Elina: Empowerment or emancipation? Interpretations from Finland and Beyond. *SIPS – Pedagogia Social. Revista Interuniversitaria* (2017). Tercera Epola. Spain, 2017.
- Saari, Juho: Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla. Helsinki: Gaudeamus, 2015.
- Saari, Juho & Behm, Miia: Aktivoitu yhteiskunta – Viimesijainen sosiaaliturvan 2000-luvun yhteiskuntapolitiikassa, 117–154. Teoksessa Saari, Juho (toim.): *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Tampere: Tampere University Press, 2017.
- Saari, Juho & Meriluoto, Laura & Behm, Miia: Oman elämänsä asiantuntijat Selviytyminen viimesijaisella turvalla, 287–318. Teoksessa Juho Saari (toim.). *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* 2017
- Saikkonen, Paula & Blomgren, Sanna & Karjalainen, Pekka & Kivipelto, Minna: Poistaako sosiaalityö huono-osaisuutta? KAKS – Kunnallisan kehittämissäätiö. Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 89. Sastamala: Vammalan Kirjapaino Oy, 2015
- Saikku, Peppi & Kokko, Riitta-Liisa: Kuntoutuksen käytännöt Paltamon työllisyyskokeilussa. Toimijuuden tukeminen ammatillisessa ja sosiaalisessa kuntoutuksessa. *Kuntoutus* 4 (2012), 5–16.

- Saikku, Peppi & Rajavaara, Marketta & Seppälä, Ulla-Maija: Monialainen yhteistyö paikallisessa työllisyyden hallinnassa. Integroiva kirjallisuuskatsaus. Sosiaali- ja terveysturvan raportteja 7/2017. Helsinki: Kela, 2017.
- Saikku, Peppi: Hallinnan rajoilla. Monialainen koordinaatio vaikeasti työllistävien työllistämisen edistämässä. Helsingin yliopisto, Akateeminen väitöskirja: Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 74, 2018.
- Sajama, Seppo: Logiikka ja argumentaatio. Itä-Suomen yliopisto, 2011. Luettu 16.9.2020.
- Saleebey, D. Power in the People: Strengths and Hope. *Advances in Social Work* 1 (2000): 2, 127–136.
- Salminen, Jarkko. Nuoren kuntoutusrahan luoma osallisuus toimintamahdollisuuksina. *Yhteiskuntapolitiikka* 84 /2019):4, 393-402.
- Salonen, Kari: Haastava sosiaalinen vanhustyössä – Avopalvelutyöntekijöiden näkemyksiä kotona asuvien vanhusten sosiaalisesta olomuotoisuudesta. *Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia* 26, 2007.
- Sama, Thomas Babila: NGOs and the implementation of active labour market policies: The case of Finland and Sweden. Väitöskirja No. 442. Jyväskylän yliopisto, 2012.
- Sandelin, Iris: Kuntouttava työtoiminta asiakkaiden kokemana – Kirjallisuuskatsaus asiakkaiden toiminnalle antamista merkityksistä. *Terveysten- ja hyvinvoinnin laitoksen työpapereita* 8/2014. Helsinki, 2014.
- Scanlon, Thomas: *What we Owe to Each Other*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998.
- Schirmer, Werner & Michailakis, Dimitris: The Responsibility Principle. Contradictions of Priority-setting in Swedish Healthcare, *Acta Sociologica* 54 (2011):3, 267–282
- Sen, Amartya & Nussbaum, Martha: *The Quality of Life*. Oxford England New York: Clarendon Press Oxford University Press, 1993.
- Sen, Amartya: *The Idea of Justice*. Harvard University Press, 2009.
- Sen, Amartya: *Freedom as Development*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Shove, Elizabeth & Panzar, Mika & Watson, Matt: *The Dynamics of Social Practice. Everyday Life and How it Changes*. Sage, 2012.
- Siisiäinen, Martti. Työtä vailla olevat nuoret. Teoksessa Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvasti (toim.) *Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa*, 91–125. Tampere: Vastapaino, 2014.
- Silver, Hilary: Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labor Review* 133 (1994): 5–6, 531–578.
- Sipilä, Jorma: Hyvinvointivaltio sosiaalisena investointina: älä anna köyhälle kalaa vaan koulutus! *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011):4, 359–372.
- Smith, Dorothy E: *The Everyday World as Problematic. A Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press, 1987.
- Smith, Dorothy E: *Institutional Ethnography: A Sociology for People*. Lanham: AltaMira Press, 2005.

- Smith, Dorothy E (toim.): *Institutional Ethnography as Practice*. Lanham (MD): Rowman & Littlefield, 2006.
- Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistamistyöryhmän loppuraportti, 2012.
- Spicker, Paul. *Social policy: Theory and Practice*. Policy Press, 2014.
- Spradley, J. P.: *Ethnographic Interviews*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1979.
- Spyridakis Manos: *The Liminal Worker. An Ethnography of Work, Unemployment and Precariousness in Contemporary Greece*. Urban Anthropology Series. Routledge, 2013.
- STM: *Kuntouttava työtoiminta, 2017*. <http://stm.fi/kuntouttava-tyotoiminta> (luettu 15.2.2017)
- Suikkanen, Asko: *Selvitys välityömarkkinoista*. Sosiaali- ja terveysministeriö, päivitetty 4.5.2009.
- Suomen Eurooppa 2020 -strategia: *Suomen kansallinen uudistusohjelma, kevät 2018*. Valtiovarainministeriön julkaisu 10a/2018. Helsinki: Valtiovarainministeriö, 2018.
- Suoranta, Juha & Rynänen, Sanna: *Taisteleva tutkimus*. Helsinki: Into, 2014.
- Tammelin, Mirella: *Kokemuksia sosiaalipalveluista*. Kuntouttavan työtoiminnan asiakasfoorumit Keski-Suomessa. Raportti 31/2010. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2010.
- TEOS - Työelämäosallisuuden lisääminen on yhteinen asia. Asiantuntijaryhmän ehdotukset heikossa työmarkkina-asemassa olevien henkilöiden työelämäosallisuuden lisäämiseksi. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistiotia 4, 2011.
- Terävä, Eeva & Virtanen, Petri & Uusikylä, Petri & Köppä, Lassi: *Vaikeasti työllistyvien tilannetta ja palveluita selvittävä tutkimus*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 23 (2011): 49.
- Thaler, Richard H. & Sustein Cass R.: *Nudge. Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Penguin Books: United States of America, 2008.
- Therborn, Göran: *Eriarvoisuus tappaa*. Suom. Tatu Henttonen. Tampere: Vastapaino, 2014.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi, 2017.
- Urponen, Kyösti: *Sota-ajan jälleenrakentamisen murroskausi*. Teoksessa J. Jaakkola, P. Pulma, M. Satka & K. Urponen (toim.). "Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia, 1994: 204-227.
- Vaarama, Marja: *Sosiaalipolitiikan nykytila*. Teoksessa Elina Palola & Vappu Karjalainen (toim.) *Sosiaalipolitiikka hukassa vai uuden jäljillä*, 15–29. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2011.
- Valkama, Katja: *Asiakkuuden dilemma: Näkökulmia sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkuuteen*. Väitöskirja Vaasan yliopisto, 2012.

- Valtiontalouden tarkastusvirasto: Pitkäaikaistyöttömien työllisyys ja syrjäytymisen ehkäisy. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomus 7/2011. Tuloksellisuuskertomus 229/2011. Helsinki: Edita Prima Oy, 2011.
- Valokivi, Heli: Kansalainen asiakkaana. Tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampere University Press, 2008.
- Walters, William: Unemployment and Government. Genealogies of Social. Cambridge University Press, 2000.
- Van Heertum, R.: Marcuse, Bloch and Freire: Reinvigorating a Pedagogy of Hope. *Policy Futures in Education* 4 (2006): 1, 45–51.
- Venkula, Jaana: Kysymisen taito. Helsinki: Karisto, 2007.
- Von Scheve, Christian & Esche, Frederike & Schupp, Jürgen: The Emotional Timeline of Unemployment: Anticipation, Reaction, and Adaptation. *Journal of Happiness Studies* 18 (2017): 4, 1231–1254.
- Wrede-Jäntti, Matilda: Pengarna eller livet?: En kvalitativ och longitudinell studie om långtidsarbetslösa unga i ett aktörsperspektiv, 2010.
- Wright, Sharon: Welfare-to-work, Agency and Personal Responsibility. *Journal of Social Policy* 41 (2012); 2, 309–328.
- Väisänen Raija: Toivon ja epätoivon rajapinnoilla. Näkökulmana ehkäisevä päihdesosiaalityö. Teoksessa Ruuskanen, P.T. & Savolainen, K. & Suonio, M. (toim.). Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä, 172–188. Unipress. 2017.
- Välimaa, Anne & Ylipaavalniemi, Pasi & Pikkusaari, Suvi & Hassinen, Markku: Sosiaalisen työllistämisen toimiala. Palveluilla tasa-arvoa työllisyyteen. Valtakunnallinen työpajayhdistys ry ja VATES-säätiö, 2012.
- Välimaa, Outi: Kategoriat ongelman selontekoina: pitkäaikaistyöttömyydestä neuvottelemisen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa. Väitöskirja. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Tampere: Tampereen yliopisto, 2011.
- Ylikännö, Minna: Työttömät palvelujärjestelmän heittopusseina. Teoksessa Annamari Tuulio-Henriksson, Laura Kalliomaa-Puha, Pirkko-Liisa Rauhala & Marketta Rajavaara (toim.): Harkittu, tutkittu, avoin. Marketta Rajavaaran juhlakirja, 111–130. Kelan tutkimusjulkaisu. Helsinki, 2017.
- Yin, Robert K.: Case Study Research Design and Methods (5th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage, 2014.
- Zeisel, Hans & Jahoda, Marie & Lazarsfeld, Paul F.: Die Arbeitslosen von Marienthal. Ein soziographischer Versuch über die Wirkungen langandauernder Arbeitslosigkeit, 1933.
- Zimmerman, (2006). Pragmatism and the Capability Approach. *European Journal of Social Theory*, 9(4): 467–484.
- Ylistö Sami (2018). Why do Young People Give up Their Job Search? *Nordic Journal of Working Life Studies*; Roskilde Vol. 8, Iss. 3, (Sept 2018), 27–45.

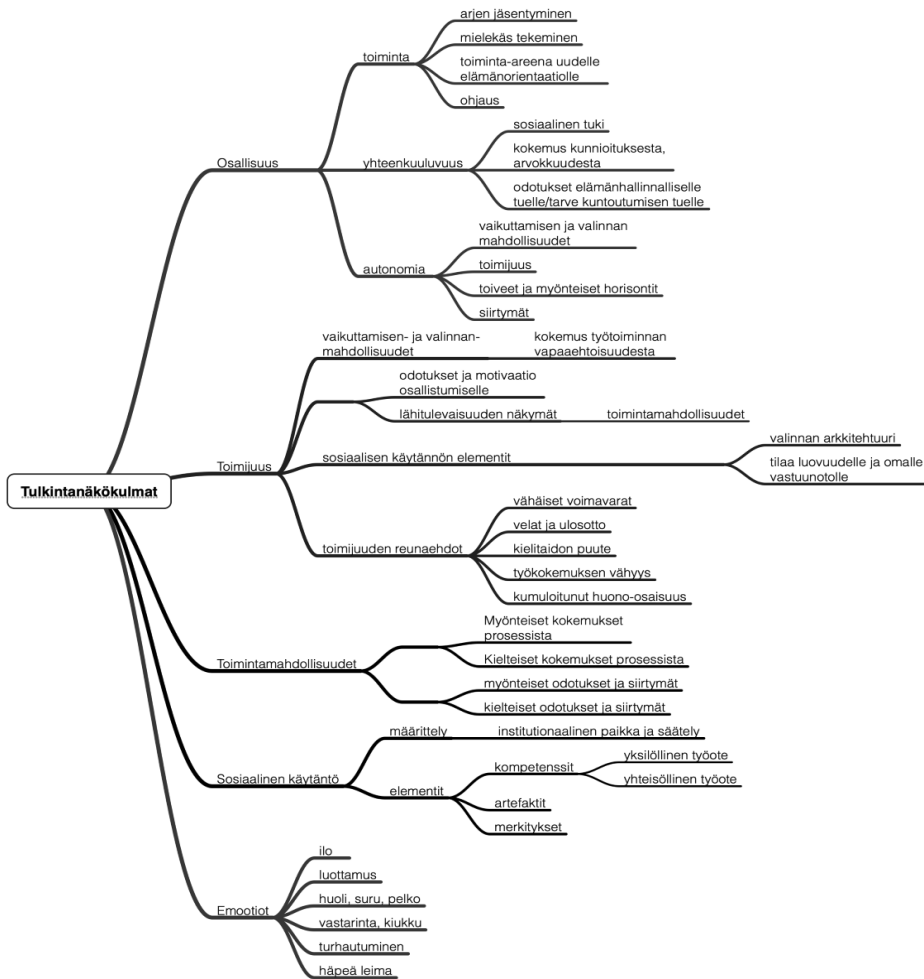
Liitteet

Liite 1. Esimerkit väitöstutkimuksen aineiston järjestelemisestä osana analysoinnin prosessia.

Kuvassa 1. esitän jäsenyyksen haastatteluaineiston luokittelusta ATLAS.ti-ohjelmaa apuna käyttäen.

E_Häpeällinen leima		11
E_Huoli		7
E_Hyväksyntä		17
E_Ilo		13
E_Luottamus		22
E_Pakko, velvollisuus ja lojaliteetti		6
E_Turhautuminen		12
E_Vastarinta		10
Emootiotyö		115
K_Artefaktit		6
K_Määrittely		45
Käytäntö		215
O_Ajan jäsentyminen		25
O_Ajantappo		8
O_Kokemus arvokkuudesta ja arvottom...		24
O_Rutiinit ja poikkeamiset		55
O_Toiminta vs. toimettomuus		38
O_Yhteenkuuluvuus		51
Osallisuus		182
Perhesuhteet		12
T_Aiempi elämäntapa ja toimijuuden est...		50
T_Elämänhallinta		79
T_Motivaatio		27
T_Osaaminen ja kokemus		120
T_Tahdon asia		53
T_Toimeentuleminen		50
T_Vaikuttamisen ja valinnanmahdollisuu...		89
Toimijuus		420
Toimintamahdollisuudet		181
Tx_Kasautunut huono-osaisuus		13
Tx_Käytäntöjen kritiikki		41
Tx_Muuttuva työelämä		8
Tx_Toisin toimimisen tarpeet ja toiveet		17

Kuva 1. Tutkimusaineiston järjestäminen ja luokittelu ATLAS.ti-ohjelman avulla Tutkimusaineiston analysoinnin hahmottelemiseksi käytin social relations mapping -menetelmää MindNode -sovellusta käyttäen. Se auttoi jäsentämään tutkimuksen kannalta olennaisia luokkia/teemoja/jatkumoitte, jotka risteävät tutkimuksessa.

Kuva 2. Tutkimusaineiston analysoinnin hahmotelma

